

EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR
SANAT DERGİSİ

SAYI: 11 TEMMUZ-AĞUSTOS-EYLÜL YIL: 2017

şehr-i kadim

aziziye

Altı bin Yıllık Tarih
ERZURUM

ISSN 2149-1801

9 772149 180103

“Bir iklimin manzarası, mimarisi ve halkı arasında hâlis ve tam bir âhenk varsa orada gözlere **bir vatan tablosu** gözükür.”

Yahya Kemal Beyatlı

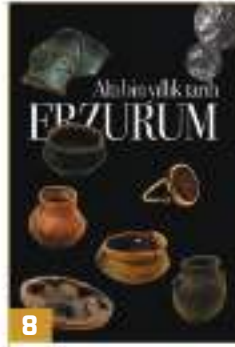

Şehri Kadim
Aziziye

BU
SAYIDA

► 11. SAYI

8

Alti bin Yıllık
Tarih Erzurum

Yrd. Doç. Dr.
Alperen KAYSERİLİ

12

İlhanlılar
Döneminde
Erzurum

Arş. Gör. Firdevs ÖZEN

30

Kırağı

Mustafa DUMAN

32

Erzurum'un
Ak Sakallıları

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

36

17. Yüzyıldan
Günümüze Çifte
Minareli
Medrese'nin
Başından
Geçenler

Prof. Dr.
Murat KÜÇÜKÜĞÜRLÜ

44

Erzurum ve
Erdemli
Şehirlerin
Daralan Vakitleri

Yaşar BAYAR

50

Erzurum'da
Doğan Sanat
Naht Üzerine

Fatih TOPATAN

54

Bir Sonbahar
Şarkısı

İsmail BİNGÖL

56

Yıkılan Anılar
Eski Kapalı Spor
Salonu

Erdal GÜZEL

66

Rubailer

Yrd. Doç. Dr.
Tacettin ŞİMŞEK

68

Osmanlı'dan
Günümüze
Erzurum'un
Nüfus Macerası

Abdurrahman ZEYNAL

78

Haddini Bilen Bir
Mütefekkir:
Ali KARAAVCI

Muammer ÇELİK

82

Dadaş

Hüseyin KOTAN

86

Erzurum
Çeşmeleri

Mustafa Ali YILMAZ

96

Erzurum'u
Fotoğraflayan
Adamlar
Kemal ÖZGÖR
ile...

Neslihan Arzu KETECİ

106

Ünlülerin
Kaleminden
Erzurum

Sermin Nurcan AZIZOĞLU

110

Erzurum'dan
Sitem

Hayati KERGET

112

Erzurum'da
İlklerin Kadını
Zekiye ÇOMAKLI

Şehr-i Kadim Aziziye

118

Türkçe'de Doğru
Bildiğimiz
Yanlışlar

Murat KURT

121

Erzurum'dan
Tatlı Bir Hatıra
İş Bakkaliyesi

Ahmet KARAOĞLU

124

Silik Fotoğraflar
Albününün Son
Karesi Merhum
Hocam Prof. Dr.
M. Orhan
OKAY'a Dair...

Prof. Dr. Ridvan CANIM

130

Ketencizâde Mehmet
Rüştü'nün Güz
Destanı ve Erzurum
Halk Kültürü ile İlgili
Bazı Tespitler

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN

134

Ömer Nasuhi
Bilmen'in Hayatı
ve Fıkıh
İlmindeki Fıkıh
Hizmetleri

Prof. Dr. Fahrettin ATAR

Şehr-i Kadim Aziziye
EDEBİYAT • TARİH • KÜLTÜR • SANAT
YIL:3 (2017)

SAYI:11 TEMMUZ-AĞUSTOS-EYLÜL
ÜCRETSİZDİR

Aziziye Belediyesi Yayınları Adına Sahibi
Muhammed Cevdet Orhan

Genel Yayın Yönetmeni
Halil Özcan

Yazı İşleri Müdürü
Recai Pak

Yayın Kurulu
Prof.Dr. Haldun Özkan
Prof.Dr. Erol Kürkçüoğlu
Prof.Dr. Hüseyin Yurttaş
Prof.Dr. Murat Küçükogurlu
Prof.Dr. Ridvan Canım
Yrd.Doç.Dr. Abdülkerim Dinç
Yrd.Doç.Dr. Tacettin Şimşek
Yrd.Doç.Dr. Yusuf Bilen
Yrd.Doç.Dr. Zerrin Köşklü
Abdurrahman Zeynal
Abdulkadir Öğdüm
Erdal Güzel
M.Yaşar Genç
Neslihan Arzu Keteci
Şahin Torun
Tahsin Kaya
Yusuf Kotan

Fotoğraf
Öztürk Akkök - İsmail Cemil Özyazıcı
Emrah Hemşinli - Onur Özsoy
Fatih Aktaş - Soner Eker - İbrahim Demir
Cahit Arpacık - Yalçın Özmen

Eski Erzurum Fotoğrafları
Metin Diler - Murat Türker Tüfekçi

Tashih
Mustafa Çomaklı

Hukuk Danışmanı
İbrahim Küçükoglu - Onur Sertaç Gök

Resim İllüstrasyon
Erdal Toygun

Görsel Yönetmen / Tasarım / Hazırlık
Muhammet S. Karaca
Rana Medya
0442 235 81 13 e-mail: ranaajans@gmail.com

ISSN:2149-1801

Koordinasyon - İletişim
Erzurum Aziziye Belediye Başkanlığı
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
www.aziziye.bel.tr • 444 91 25
e-posta: dergi@aziziye.bel.tr

Gönderilen yazıların yayımlanmasına yayın kuru-
lu kararı verir. Yayımlanmayan yazılar iade
edilmez. Yayımlanan yazılara telif ücreti öden-
mez. Yazılarla ilgili sorumluluk yazara aittir.
Şehr-i Kadim Aziziye dergisi basın meslek
ilkelerine uymayı taahhüt eder. Şehr-i Kadim
Aziziye dergisi ismi belirtilerek alıntı yapılabilir.

Aziz Hemşehrilerim merhaba...

Şehr-i Kadim Aziziye Dergisinin 11. Sayısını sizlere takdim etmenin mutluluğu içindeyim.

Belediyeciliği mekânsal alandan sosyal ve kültürel alana taşıma ve ilçemizin, şehrimize, tarihi, kültürü, edebiyatı ve sanatı ile sizleri buluşturmayı görev kabul etmişiz.

Şehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere oluşturduğu ve hayatını çerçeveleyen en önemli ve en büyük fiziki yapıdır.

Şehir, insanlar arasındaki ilişkilere ve toplumsal hayata biçim verir. Bu yoğun ilişkiler sistemi içinde, şehri şehir yapan yalnızca evler, sokaklar, caddeler, parklar, sosyal aktivite mekânları değildir; kültürel ve toplumsal hayatımızın köklerini, milli ve manevi değerlerimizin varlığı, öğrenilmesi ve halkımıza benimsetilmesi de şehrin ve onun içinde yaşayan insanların ihtiyacıdır.

Köklerinden kopmuş ve koparılmış ahlaki, manevi, sosyal değerlerinden bihaber kuşaklar inşa ettiğimiz şehirlerin, eserlerin kıymetini bilmeyecek, tarihi milli ve manevi eserlerine ve değerlerine sahip çıkmayacak gelecek için Allah korusun potansiyel tehlike arz edeceklerdir.

Bu sebeple şehri birbirine bağlayan ulaşım, altyapı, toplumsal donatı sistemleri ve bunları işleten kuruluşların yanı sıra kültürel değerlerin yaşadığı ve yaşatıldığı merkezlere ve etkinliklere de yer vermek, hız vermek zorundayız..

Biz Şehr-i Kadim Aziziye dergisini bu amaçla yayınlıyoruz ve yayınlamaya devam edeceğiz.

Gelecek kuşakların tarihimize, örfümüze, milli ve manevi kimliğimize sahip çıkmaları adına bu önemli bir görev ve hizmettir.

Yeni sayımızda hocalarımız, yazarlarımız, şairlerimiz, sanatçılarımız, fotoğrafçılarımız en güzel çalışmalarını sizler için kaleme aldılar.

Bu sayının da sevilerek okunacağını, arşivlenerek saklanacağını biliyorum.

Eski sayılarımızdan durmadan talep almaktayız ama ne yazık ki her bir sayımız kıymetli bir hatıra olarak kütüphanelerde yerini aldı. Şu anda tekrar bastırmamızın imkânı yok.

Yeni sayımıza emeği geçen hocalarımıza, yazar ve şairlerimize, grafiker ve fotoğrafçılarımıza sizler adına teşekkür ediyorum.

Hepinize selam ve saygılar arz ediyorum.

Gayret bizden yardım Allah'tandır.

Muhammed Cevdet ORHAN
Aziziye Belediye Başkanı

Editörden

Yeni bir sayı ile merhaba.

Kökleri 6 bin yıl öncesine kadar uzanan kadim medeniyetlerin yaşadığı toprakların çocukları olarak sizlere bu 6 bin yıl öncesini hatırlatacak bir kapakla çıkıyoruz.

Yine dolu dolu dolu, yine yorulmadan zevkle okuyacağınız, tasarımıyla içeriği ile size layık bir sayı hazırladık.

Sizlerden gelen öneriler üzerine okurken insanı yoran ve yarıda bırakılan konulardan uzak duruyoruz. Çok uzun olmayan, konularıyla okunur olan, görselleriyle göze hitap eden 11. Sayımız elinizde.

Erzurum'un 6 bin senelik dip tarihi, çoğumuzun üzerinde durmadığımız, bilgilendirilmediğimiz Erzurum'un İlhanlı dönemin uzmanlarınca ele alındı ve yazıldı.

Yine önünden her gün geçtiğimiz, içine girip gezdiğimiz Çifte Minareli Medrese ile ilgili çok çarpıcı bilgiler okuyacaksınız..

Şiirler, rubailer, denemeler, makaleler, röportajlar ile Erzurum'un ruh dünyasına yolculuğa hazır olunuz.

Biyografilerde Ali Karaavcı, Orhan Okay, Ömer Nasuhi Bilmen, Keten-cizade'yi bir kez daha rahmetle anacağız.

"Dadaş kimdir?", bir kere de gerçek bir dadaştan okuyacağız.

Mazimizin yakın zaman diliminde yıkıp yok ettiğimiz Erzincan kapı çarşısında ki kapalı Spor Salonumuzun Erzurum belleğinde ki yerini hatırlayacağız.

Nüfus açısından kan kaybeden Erzurum gerçeğine parmak basacağız.

Sahipsizlikten kuruyan, yıkılan çeşmelerimizin kaybolan tatlı suları için hayflanacağız.

Hâsılı tarihimizin, edebiyatımızın, şiirimizin, sanatımızın, kültürümüzün engin ve renkli dünyası sizleri bekliyor.

Aramıza yeni katılan yazarlarımıza hoş geldiniz diyorum.

Bu dergi sizlerin, halkımızın dergisi. Öyle çok usta şiirler, denemeler, makaleler, hikâyeler yazmanızı beklemiyoruz. Ustaların yanında sizlerin heyecanınıza yer vermek, teşvik etmek bizim görevimiz.

Yeni yazarlar yetişmesi için dergimiz bir okul olacak. Eleştirilerden çekinmeyiniz, yazılarınızı gönderinizi, yazı ailemize katılınız. Sizlerin heyecanını okuyucularımızla paylaşmak bizim görevimiz olacaktır.

Erzurumlu olmanın, Erzurum'da yaşamanın haklı gururunu yaşatacak olan yeni sayımız hepimize hayırlı olsun, hayırlara vesile olsun..

İyi okumalar..

TARİH BİR MİLLETİN AYNASIDIR.

Altı bin yıllık tarih

ERZURUM

M.Ö. Erzurum

İskân tarihi çok eski dönemlere kadar ulaşan Anadolu'da, çok sayıda kent yerleşmesinin kurulduğu ve bu yerleşmelerden bir kısmının günümüze kadar birçok bakımdan gelişerek ulaştığı, bir kısmının da küçük kentler, hatta kasabalar halinde varlığını devam ettirdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra, tamamen arkeolojik kalıntılar halinde günümüze intikal eden ilk çağ kentlerine de sıkça rastlamak mümkündür.¹

Erzurum ve çevresi, tarih boyunca önemli yerleşim yerlerinden biri olmasına rağmen, bu bölgenin eski çağ geçmişi tarihçiler, sanat tarihçiler, antropologlar gibi bilim adamları tarafından çok az araştırılmıştır. Bunun sebebi veri azlığı değil, bölgenin engebeli coğrafi yapısı ile ilgilidir.² Erzurum ve çevresinde birçok arkeolojik kazı yapılmıştır. Bu kazıların öncelikli olarak ele alınanları Karaz Höyük, Pulur Höyük, Güzelova Höyük, İkiztepeler Höyük ve Sos Höyük kazılarıdır. Yapılan kazılarda elde edilen ve halen Erzurum Müzesinde teşhir edilen eserlerden bir kısmının yapılışı M.Ö. 4000 yılına kadar uzanmaktadır. Bu nedenle Erzurum tarihinin M.Ö. 4000 yılına kadar geriye gittiğini görmekteyiz.³ Özellikle H.Z. KOŞAY tarafından yürütülen ve Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenen 1942 yılında gerçekleştirilen Karaz kazısı ve Atatürk Üniversitesi tarafından desteklenerek 1960 yılında gerçekleştirilen Pulur kazısı Erzurum'un tarih öncesi çağlara ait verilerinin gün ışığına çıkarılması açısından önemlidir. Karaz kazısında elde edilen materyallerden, Karaz Prehistorik höyüğünün Eski Tunç Çağından, Kalkolitik'e kadar sürdüğü anlaşılmaktadır.⁴ Pulur kazısında ise M.Ö. 4000'lere dayanan bir kültürün varlığı ortaya konmuş ve Pulur kültürünün, Karaz kültürünün tekrarı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Atatürk Üniversitesi tarafından desteklenen ve 1994 yılında başlatılan kazılar da göstermiştir ki, Erzurum Ovası'nda yerleşme tarihi Geç Kalkolitik'e dayanmaktadır.⁵ Bu kazılardan elde edilen bulgulara göre Karaz tarihi, Kalkolitik Çağ'dan başlayarak Bizans dönemine kadar devam etmiştir.⁶

M.Ö. 4000'e dayanan köklü bir kültürün orijin bölgesini oluşturan Erzurum ve çevresinde, sırasıyla Hurri-ler, Hayasa, Diauehi ve Urartu Krallığı hâkim olmuş; muhtemelen Hititler, Kimmerler ve İskitler'de kısa bir süre kalmışlardır.⁷ Erzurum'da elde edilen kanıtlara göre Paleolitik çağa tarihlenen bulgular elde edilmiştir.⁸ Şehrin 20 km. kadar kuzeydoğusunda ve Dumlu civarındaki volkanik taş yataklarının, açık işyeri olarak kullanıldığı kanıtlanmış ve böylece Erzurum çevresinin Alt Paleolitik'ten itibaren iskân gördüğü kesinlik kazanmıştır.⁹

Sos Höyük, Bulamaç Höyük, Karaz, Pulur ya da Güzelova'da bulunan maddi kültür kalıntıları, Erzurum yöresinin Son Tunç Çağı'nda yerleşim gördüğüne hiç şüphe bırakmamaktadır. Çok önemli mimari kalıntılar vermemelerine rağmen Pulur, Karaz ve Güzelova ile birlikte Sos Höyük yaklaşık 1800 m. yükseklikte yer alan Erzurum Ovası'nın Tunç ve Demir Çağı yerleşimiyle ilgili arkeolojik kayıt sağlamaktadır. Bu durum, o dönemde Erzurum Havzası ve çevresindeki ovalarda esas olarak çoban topluluklarının yaşadığını akla getirmektedir. M.Ö. ikinci binyılda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan gelen göçebe ve yarı göçebe çoban topluluklarının Kars, Erzurum ve hatta Van yöresindeki otlaklara gelmeye devam ettiği varsayılabilir. Erzurum ve Transkafkasya'daki Trialeti kültürüne ait seramik toplulukları arasındaki benzerliklerde bu varsayımı desteklemektedir.¹⁰

M.Ö. ikinci binyılda yerleşik çiftçi topluluklarının bölgede seyrek bir şekilde yerleştikleri anlaşılmaktadır.¹¹ Bu da gösteriyor ki, bu bölgede yaşayan insanlar göçebe bir hayat tarzını benimsemişler ve özellikle avcılık ve toplayıcılık yapmışlardır. Ayrıca son dönemde yapılan araştırmalar, bölgedeki yerleşim yoğunluğunun bilinenden daha fazla olduğunu gösterir. Geç Kalkolitik ve Tunç Çağı boyunca kesintisiz devam eden bir kültürü yansıtan yerleşim alanlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda, bölge insanının bu çağlarda, büyük oranda hayvancılık ve tarımla geçindiği tespit edilmiştir.¹² Ancak bazı araştırmalara göre buralara yerleşmiş olan insanlar özellikle hayvancılığı tercih etmişlerdir. Bölgede çayır ve otlakların fazla olması sebebiyle besiciliğin toprağa dayalı tarıma kıyasla daha fazla gelişme sağladığı belirtilmektedir.¹³

Erzurum'un yazılı olmayan tarihi ile ilgili yukarıdaki bilgiler verildikten sonra, şimdiye kadar yapılan dip kazılarından ve elde edilen tarihi bulgulardan yola çıkarak Erzurum'un yazılı tarihi ile ilgili bilgiler vermeye çalışılmalıdır. Erzurum'un yazılı belgelerle başlayan

Fotoğraf Karaz Höyüğü

Fotoğraflar: Yavuz Günüşti

Fotoğraf Pulur Höyüğü

tarihinden, Eti (Hitit) İmparatorluğu arşivindeki Boğazköy (Hattuşaş) tabletlerinde M.Ö. 1350 yıllarında bahsedilmektedir. Sümerler ve Elamlarla soydaş olan bir kısım Hurri boylarının Erzurum Ovası ile Gümüşhane kesimlerine hâkim olduklarından bahsedilmektedir.¹⁴ Burada bulunan tabletlerde yörenin uzun süre savaflara sahne olduğu belirtilir.¹⁵ Bu ülke Kuzeydoğu Anadolu'da, güneyde Erzincan ve Erzurum, kuzeyde Rize ve Gümüşhane ile sınırlı bir bölgede yer almaktaydı.¹⁶

Daha sonraki dönemlerde Erzurum, çeşitli devletlerin yönetimleri altında bulunmaya ve daima el değiştirmeye devam etmiştir. M.Ö. 585'te Lidyalılar ile Medlerin yaptığı anlaşmayla Doğu Anadolu ve Erzurum, Medlerin hâkimiyetine girdi. Medlerden sonra, Pers hükümdarı 1. Darius zamanında Erzurum bölgesi Pers Krallığının 18. Satraplığı (valilik) oldu. M.Ö. 331'de Persleri yenen Makedonyalı İskender, Erzurum'u da İmparatorluğunun sınırlarına kattı. M.Ö. 220 yıllarında Anadolu ve Makedonya'ya hâkim olan Selefkuslar, Karasu ve Aras boylarına sefer yaparak Erzurum bölgesini kendilerine bağladılar.¹⁷

Bizanslılar Döneminde Erzurum

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra, Erzurum Doğu Roma'nın sınırlarına dâhil edildi. Genç imparator Theodosius, Sasanilere karşı Fırat'ın yukarı havzasında bir şehir inşa ettirmiştir.¹⁸ Gerek askeri ve

Fotoğraf Güzelova Höyüğü

Fotoğraf Sos Höyüğü

gerekse ticari bakımdan önemli olan şehir, Bizanslılar tarafından 415-422 yılları arasında tesis edilmişti. Şehir kurulmadan önce yoğun bir şekilde Bizans-Sasani mücadeleleri yaşanıyordu. Bizans, bu mücadele esnasında Sasani hücumlarını kesmek ve muhtemel bir seferde üs olarak kullanmak için, ülkenin doğu sınırında yeni bir şehrin kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine dönemin imparatoru II Theodosius, generallerinden Anatolius'u bu iş ile görevlendirdi. Doğu Anadolu'ya gelen Anatolius, uygun bir yer bulmak üzere yaptığı tetkikler sonucunda; Erzurum Ovasında Karasu yatağına yakın, su imkânları uygun ve muhtemel saldırılara karşı savunulması müsait bir tepenin üzerinde şehrin yapımına başladı. Sasaniler ile savaşın devam ettiği sürede yaklaşık yedi yıllık bir çalışmanın sonucunda, Bizans'ın doğusunda müstahkem bir şehir inşa edildi. Anatolius, yaptırılan bu şehre imparatorun adına izafen Theodosiopolis adını verdi.¹⁹ Bizans Anadolu topraklarında "thema" denilen yönetim merkezleri oluşturmuştu. Bunların en önemlilerinden biriside Theodosiopolis idi.²⁰ Theodosiopolis, kuruluşu ile beraber hem idari hem de askeri açıdan çok önemli bir merkez haline geldi. Sasani İmparatorluğuna karşı yürütülen savaşlar nedeniyle Theodosiopolis merkezli son derece önemli bir komutanlık oluşturulmuş ve şehrin istihkâmlarının kuvvetlendirilmiş olması Doğu Roma'nın sınır savunma gücünü artırmıştı.²¹ Yalnız Theodosiopolis, Bizans'ın doğusunda yer alan birkaç yerleşmeden bir tanesidir. Diğerlerinden ayrılan özelliği ise savunma amaçlı yapılmış olması ve askeri bir şehir niteliği taşımasıdır.²²

Theodosiopolis, 502-503 yılları arasında Sasanilerin eline geçmesine rağmen, tekrar toparlanan Bizanslılar 504 yılında Theodosiopolis'i Sasanilerden geri almışlardı.²³

Erzurum'un Bizanslılar zamanında en parlak devri Jüstinyen dönemidir. Jüstinyen, Erzurum'da su kemerleri, kale ve büyük kiliseyi yaptırmış, Erzurum'u yeni baştan denilecek kadar imar ettirmiştir.²⁴

Bir taraftan da Pers saldırıları Bizans için ayrı bir sorun teşkil ediyordu. 607 yılında Pers saldırılarının en

şiddetlilerinden birinde Theodosiopolis, kısa bir süreliğine de olsa Pers egemenliğine girmiştir. Ancak bir müddet sonra Bizanslılar tekrar şehri ele geçirmişlerdir.²⁵ Bizanslılar Theodosiopolis şehrini ve kalesini ilk inşa ettiklerinde birçok güvenlik unsurunu atlayarak inşa etmişlerdi. Ancak sonraki dönemlerde özellikle I. Anastasius ve Justinian zamanında Perslere karşı imparatorluk savunmasının güvenliği için Theodosiopolis tekrar güçlendirilmiştir.²⁶

Erzurum, Bizanslıların egemenliği altında uzun süre Sasaniler ile mücadelenin merkezi konumunda olmuştu. Ancak Erzurum'u ele geçirmek ve Bizans'ı zayıflatmak isteyen sadece Sasaniler değildi. Dört Halife Döneminde, İslamiyet'i yaymak için güçlenmek ve yeni topraklar fethetmek amacıyla olan Müslümanlar da, Erzurum'u ele geçirmek istiyorlardı. 642 yılında Müslüman Arapların, Sasani Devletini ortadan kaldırması ile Erzurum ve havalisi bu defa Bizans-Arap mücadelesine sahne olmaya başlamıştı. Müslüman Araplar, başlangıçta Doğu Anadolu'ya geçici akınlar yapmışlardı. Ancak Hz. Osman'ın halifeliği döneminde, daha ciddi bir şekilde bölgede faaliyet göstermeye başlamışlardı. 651 yılında Habib bin Mesleme komutasındaki İslam orduları, Theodosiopolis'i ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı.²⁷ Ancak tarihi kayıtlar gösteriyor ki, Bizans'ın Erzurum'dan tamamen çekilmesi 651 yılına dayanmamaktadır. Bizans, Kalikala'yı kesin olarak ele geçirdikleri 949 yılına kadar birkaç kez muhasara etmiş ve kısa süreli de olsa işgal etmişti. Theodosiopolis, İslam Halifeliği ve Bizans İmparatorluğu arasındaki çekişmenin temel noktasında bulunuyordu. Şehir 751-752 yıllarında kısa bir süre için Bizans İmparatoru V. Constantine tarafından zapt edilmiş ve yıkılan birçok yer onarılarak şehir imar edilmeye çalışılmıştı ve V. Constantine bu süreçte çok cömert davranmış ve şehri güçlendirmişti.²⁸ Fakat Müslümanlar tarafından kısa sürede tekrar işgal edilmişti.²⁹ Ancak bu kuşatma ve işgallerde, Kalikala çok zarar görmüştü. Son olarak, 949'da Bizans'ın Doğu Valisi Yuannes Çimşkes, Arap kuvvetlerini mağlup ettikten sonra Kalikala'yı kesin olarak ele geçirmişti. Böylelikle 651 yılında başlayan İslam hâkimiyeti, 949 yılında sona ermişti.³⁰ Böylece Bizans daha önce 415-651 yılları arasında sahip olduğu sınır şehrini tekrar ele geçirmişti. Theodosiopolis, askeri olarak müstahkem bir mevki olmasından dolayı Bizans'ın theme olarak nitelendirdiği şehirlerinin en önemlilerinden biri olmaya başlamıştı.³¹

Bizans'ın, Erzurum'u tekrar hâkimiyeti altına alması gene çok uzun ömürlü olmadı. Bu sefer de, doğudan batıya doğru ilerlemekte olan Selçuklular, Bizans için sıkıntı dolu günlerin devam ettiğini gösterdi. Öncelikle Selçukluların Azerbaycan valisi olan İbrahim Yınal ve Kutalmış, büyük kuvvetlerle 1049 yılında, Bizans topraklarına girerek, o zaman Bizans'ın hudut bölge-

sinde kalabalık bir ticaret şehri olan Erzen'i (Erzurum Ovası'ndaki Karaz Köyü veya bugünkü ismi ile Kahramanlar Mahallesi) baştanbaşa yıkıp yağma ettiler.³² Bu tarihten sonra Selçukluların, Erzurum ve diğer Anadolu topraklarına doğru akınları devam etmişti. 1071 yılında Malazgirt Zaferi'nden sonra bu ilerleme iyice ivme kazanmıştı. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Selçukluların başına geçen Melik Şah'ın, Gürcistan'a sevk etmek zorunda kaldığı Emir Ahmet 1080 yılında Kars, Oltu, Erzurum ve Bizans'ın son generali olan Grigor Bakuryan'a tabii olan diğer şehir ve kasabaları fethedip, bu havalideki Hıristiyan ve Bizans hâkimiyetine son vermişti.³³ Erzurum tarihinin önemli mihenk taşlarından biri olan Bizans dönemi aralıklı da olsa yaklaşık olarak 400 yıl devam etmişti.

DİPNOTLAR

- 1 Kenan Arıncı, "Geçmişteki Önemi Azaltılmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: BİTLİS", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), Erzurum 1995, s.68.
- 2 Alparslan Ceylan, "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzye Araştırmaları", 18. Araştırma Toplantısı, C.2, İzmir 2000.
- 3 Başkaya, XX. Yüzyıl Erzurum Tarihi ..., s.9.
- 4 Hamit Zübeyir Koşay, Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1984, s.29.
- 5 Aynur Özfırat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi:5*, İstanbul 2001, s.70. A.Semih Güneri, Erzurum I Son Tunç- Erken Demir Çağı Yerleşmeleri, Anadolu & Avrasya Enstitüsü Yayını, İzmir 2008, s.2.
- 6 Alparslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008, s.70.
- 7 Mahmut Pehlivan, *Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum 1984, s.90.
- 8 Veli Ünsal, "M.Ö. III. Binde Kuzeydoğu Anadolu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), Erzincan 2008, s.398.
- 9 Pehlivan, *Eski Çağlardan...*, s.32.
- 10 Jak Yakar, *Anadolu'nun Etno-Arkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Çev.: Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s.357.
- 11 Yakar, *Anadolu'nun Etno-Arkeolojisi...*, s.356.
- 12 Süleyman Çiğdem, Birol Can, "Erzurum Müzesi'nde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler", *Anadolu, Sayı:29*, İstanbul 2005, s.14.
- 13 Oktay Belli, Erkan Konyar, *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi:5*, İstanbul 2003, s.3.
- 14 Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum, 1973 İl Yıllığı, Erzurum 1974, s.25.
- 15 Başkaya, XX. Yüzyıl Erzurum Tarihi..., s.10.
- 16 Duygu Özdoğan, *Başlangıcından Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2008, s.15.
- 17 Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum, 1973 İl Yıllığı, Erzurum 1974, s.26.
- 18 Konukçu, *Tarihte Erzurum...*, s.4.
- 19 Pamuk, XVII. Yüzyılda..., s.33.
- 20 Çetin, *Erzurum'un XIX. Yüzyıl...*, s.3.
- 21 Eğilmez, "Karin Bölgesi...", s.196.
- 22 Vincent W. Yorke, "A Journey in The Valley of The Upper Euphrates", *The Geographical Journal*, 8(5), Blackwell Publishing, U.S.A. 1896, s.457.
- 23 Cevdet Küçük, "Erzurum", *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.321.
- 24 Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi-Anıtları-Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s.33.
- 25 Clive Foss, "The Persians in the Roman Near East (602-630 AD)", *Journal of The Royal Asiatic Society, Third Series*, 13(2), Cambridge University Press, U.K. 2003, s.151.
- 26 Erol Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum (V-XV. yüzyıllar)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2007, s.40.
- 27 Pamuk, XVII. Yüzyılda..., s.34.
- 28 George Ostrogorsky, "Byzantine Cities in The Early Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.13, Harvard University Publishing, U.S.A. 1959, s.62.
- 29 Nina G., Garsolan, "The Foundation of Theodosiopolis-Karin", *Armenian Karin/Erzurum*, California 2003, s.63.
- 30 Pamuk, XVII. Yüzyılda..., s.36.
- 31 Robert H., Hewsen, "Summit of The Earth The Historical Geography of Bardzr Hayk", *Armenian Karin/Erzurum*, California 2003, s.42.
- 32 Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi Sayı:151, Ankara 1998, s.20.
- 33 Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği...*, s.21

İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERZUR

Arş. Gör. Firdevs ÖZEN

Erzurum, Doğu Anadolu bölgesinin kuzeydoğusunda, Fırat nehrinin yukarı havzasında, kendi adıyla anılan ovanın güneydoğu kenarında, denizden 1850-1980 metre yükseklikte yer almaktadır. Doğu Anadolu'nun geçit bölgesinde olduğu için her dönem farklı yerlerden gelen kavimlerin ve devletlerin saldırısına uğramıştır. Erzurum, "Anadolu'nun kapısı" kabul edildiğinden Eskiçağ'da ve Ortaçağ'da Doğu'dan Anadolu'ya girmek isteyen istilâcılara karşı Anadolu savunmasının başlıca kalesi olmuştur. Bizans-Sasani ve Bizans-Selçuklu mücadelesinin ana mekânı Erzurum ve çevresidir (Darkot 340; Solmaz 11). Hint, Türkistan ve İran'dan gelen emtîânın güneyde Akdeniz ve Basra Körfezi'ne, kuzeyde Karadeniz'e ulaştığı güzergâh üzerinde faal bir konak yeri ve mübâdele merkezi olarak Eskiçağ'da ve Ortaçağ'da dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu özelliği ve konumunun savunma yapmaya uygun olması kenti uzun tarihi boyunca bazen askerî, bazen de ticarî açıdan ön plana çıkarmıştır (Konyalı 9; Eğilmez 26-27; Darkot 340-341).

İslâm coğrafyacıları Ortaçağ'da Erzurum'un dahil olduğu bölgeye "Van Gölü'nün kuzeyi" anlamına gelen ve bazı dönemler daha geniş sahaları ifade eden "Ermen-Ermeniyeye" demişlerdir. Bölgeye Türkiye Selçukluları devrinde de "Ermen diyârı" denilmeye devam etmiş, Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmenleri'nin gelip yerleşmeleri ile "Türkmenia/Türkmenlik" olarak anılmaya başlamıştır. İslâm kaynaklarında XV. yüzyıldan itibaren kullanılan bu isim, Avrupalı seyyahlar tarafından daha erken bir dönemde, XIII. yüzyılda kullanılmıştır (Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına...* 24-25). 1249 yılında, Moğol tâbiyeti altına girdikten sonra Bayburt, İspir, Ardahan, Artvin, Oltu ve Tortum'dan oluşan bir vilâyet haline gelmiştir (Beygu, 68). *Takvîmü'l-Buldân*'da Erzurum, İlhanlı hakimiyeti altında, (XIV. yüzyılın ilk çeyreği) "Bilâd-ı Rûm" un Doğu'daki son sınırında mühim bir kent olarak kaydedilmiştir (Ebû'l-Fidâ 49; Gül 73; Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına...* 69). *Nuzhetü'l-Kulûb*'da (XIV. yüzyılın ilk yarısı), dört bölgeye ayrılan İlhanlı Devleti'nin batı kısmında "Memâlik-i Rûm" bölgesindeki kentlerden biridir (Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî 94; Gül 66). 1350 yılına ait *Risâle-i Felekiyye* isimli anonim eserde, üç bölgeye ayrılan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun "el-Vastâniye" (orta memleketler) bölgesi arasında yer alır (Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına...* 76; Gül 71). Alâî Tebrizî'nin *Saadetnâme* isimli İlhanlı malî sistemi hakkında yazdığı esere göre ise XIV. yüzyılın ortalarında beş bölgeye ayrılan Anadolu'nun "Vilâyet-i Vustaniye" bölgesi sınırları içinde "Etrâk-i Vilâyet-i Erzen-i Rûm" adıyla geçer (Togran, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun...* 33; Gül 72).

U M

A. İlhanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Erzurum Tarihine Kısa Bir Bakış

Karaz, Pulur, Güzelova ve İkiztepeler'de yapılan arkeolojik kazılara göre kentin tarihi M.Ö. 4000'li yıllara kadar gitmektedir. O zamandan günümüze kadar Hurriler, Urartular, Sakalar (İskitler), Medler, Persler, Partlar ve halefleri, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar (Dört Halife Devri, Emeviler, Abbasiler), Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar ve halefleri, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlıların egemenliğinde kalmıştır. Bu devletlerin dışında kısa ömürlü küçük devletler de kurulmuş ve geçici istilâlar yaşanmıştır (*Erzurum 1973 İl Yıllığı* 25; Aşıroğlu 65).

Şehrin bilinen ilk adı, Bizans İmparatoru II. Theodosios'a (408-450) izâfeten "Theodosiopolis" tir. Ermeniler buraya "Karin" veya "Karnoi-Kal(gh)ak" demişler, bu ad Bizanslılar tarafından Rumcaleştirilerek "Karin-tis" şeklini almış, eski İslâm kaynaklarında "Kâlikâlâ" veya kısaca "Kâlî" olarak geçmiştir. Türkler ise eski çağlardan beri meskûn olan ve zengin, büyük bir ticaret merkezi olarak göze çarpan Erzen'i fethettikten sonra (1048-1049) buradaki halkın bir kısmının sığındığı güneybatıdaki askerî nitelikli Theodosiopolis (Kâlikâlâ=Karin) için zamanla "Erzen" adını kullanmaya başlamışlardır (Honigmann 178; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 45; Beygu 16-17; Konyalı 10-11).

Türk hakimiyetinin başlarında bölgede iki tane Erzen olduğundan, burayı Meyyâfârikîn ile Siirt arasındaki diğer Erzen'den ayırmak ve Anadolu'ya ait olduğunu vurgulamak için sonuna "Rûm" kelimesini eklemişler ve "Erzen" "Erzen el-Rûm" olmuştur. Burada basılan Selçuklu paralarında şehrin adı "Arzani Rûm", "Arzan Rûm", "Arzırûm" şeklinde yazılmış, daha sonra bu ad "Erzrûm" olmuş ve sonunda günümüzde kullandığımız "Erzurum" şeklini almıştır (Beygu 17; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 45; Konyalı 23). Selçuklu fethi esnasında çok hasar gören eski Erzen, "Kara Erzen", "Kara Arza", "Kara Arz" olarak isimlendirilmiş olup, bugün buraya "Karaz" denilmektedir (Yınanç 348; Aşıroğlu 69; Konyalı 22-23; Eğilmez 68).

Bizans Anadolu'sunun V. yüzyıldaki en büyük tehdit unsuru Sasanilere karşı 415-422

yılları arasında, Bizans'ın doğu orduları kumandanı Anadolius tarafından askerî amaçla inşâ edilen Erzurum, Bizans'ın Anadolu'daki büyük garnizon merkezlerinden biriydi. Sonraki dönemlerde yoğunlaşan Sasani saldırılarından dolayı çok sık tahkim edildi (Honigmann 178). Kent, VII. yüzyılın ortalarına kadar Bizans ile Sasani Devleti arasında sürekli el değiştirdi. Sasani Devleti'ni ortadan kaldırarak bu devletin yerini alan İslâm Devleti, artık Bizans'ın bölgedeki yeni rakibi olmuştu. Nitekim Erzurum, 653'te Habib b. Mesleme kumandasındaki İslâm kuvvetleri tarafından ele geçirildi. İslâm hakimiyetine girdikten kısa süre sonra bu sefer Bizans'a karşı gaza üssü olarak tahkim edildi. Aynı zamanda ticaret güzergâhı üzerinde yer alan kente sahip olabilmek için Müslümanlar ve Bizans arasında uzun yıllar süren çetin mücadeleler yaşandı. Mücadelenin galibi X. yüzyılın ortalarında Bizans oldu (Konyalı 12-13; Beygu 34-35; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 45-46).

Selçuklu hakimiyetine girene kadar (XI. yüzyılın ortaları) yaklaşık bir yüzyıl Bizans idaresinde kalan kent, bu dönemde mezhep olayları ve Gürcüler ile yaşanan sorunlardan büyük zarar gördü. Selçuklu Türklerinin yaptıkları akınlarla bölgeyi tahrip etmesi ve halkın başka yerlere göç etmesi, Bizans güçlerinin kalelere çekilmesine ve bölgeyi savunmasız bırakmasına neden oldu. Tüm bu faktörler bölgenin Türk hakimiyeti altına alınmasını kolaylaştırdı. 1015 yılından itibaren Doğu Anadolu'da görünmeye başlayan Selçuklu Türklerinin önderi Çağrı Bey bu uygun durumu tespit etmiş ve yörede Selçuklu Türklerine mukâvemet edecek güçte bir otorite olmadığını Tuğrul Bey'e bildirmişti (Honigmann 149).

Sağlam surlarla çevrili Theodosiopolis yakınındaki Erzen, o devirde zengin, her milletten tüccarın yaşadığı bir kentti. Burası Selçuklu tarihçisi Azîmî ile bazı Bizans tarihçilerine göre 1048, bazı Ermeni tarihçilerine göre ise 1049'da İbrahim Yinal ve Kutalmış tarafından ele geçirildi. Ancak Bizans'ın tahkim ettiği Theodosiopolis için bir süre daha beklemek gerekiyordu. Daha önce de bahsedildiği üzere bu savaşta sağ kurtulan halk Theodosiopolis şehrine sığınmıştı. Tuğrul Bey'in Bizans'a karşı kazandığı ve Erzurum'a kadar geldiği 1054 yılındaki Pasinler zaferine ve Yakutî'nin 1058 yılında civardaki köy ve

kasabaları ele geçirmesine karşın, surları çok sağlam olan kent ele geçirilemedi. Alparslan Bizans'a karşı elde ettiği tarihî Malazgirt Zaferi'nin ardından Erzurum ve çevresini komutanlarından Ebû'l-Kâsım Saltuk'a iktâ olarak verdi. Bu şekilde Erzurum'da uzun yıllar sürecek Türk hakimiyetinin başlangıcı olan Saltuklu Beyliği kurulmuş oldu (*Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162) 85-86, 100-103, 140-143; Azîmî 10, 15, 22-23; Cahen, *Osmanlılardan Önce...* 83-84, 118; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu...* 22; Honigmann 175 vd.; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 19; Konyalı 22-23; Beygu 36).¹

Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleymanşâh, 1202 yılında Saltuklu Beyliği'ni ilhâk ederek Erzurum'u Selçuklu sınırlarına kattı. Buranın idaresi ile Elbistan'da hüküm süren kardeşi Muğiseddin Tuğrulşâh'ı görevlendirdi ve onu "Erzurum Meliki" olarak

olarak atadı. Yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı Erzurum başta olmak üzere sınırdaki kent ve kaleleri tahkim ettirdi, çeşitli savunma tedbirleri aldırdı (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 277, 393-394; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 38, 42-43; Cahen *The Turks in Iran* 683-684; Cahen *Osmanlılardan Önce...* 125-126, 136-137; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu...* 37-38; Konyalı 27-28, 104-105). Türkler tarafından fethedildikten 1242'deki Moğol istilâsına kadar emniyet ve huzurun hakim olduğu, ticaret yolları üzerinde bir alış-veriş merkezi olan Erzurum, çok zengin ve refah seviyesi yüksek bir kent olmuş, Anadolu'nun en büyük kentlerinden biri haline gelmiştir (Yinanç 349; Konyalı 28).

Doğu'da büyük bir tehlike olarak beliren Moğolların başarılı komutanlarından Curmagon, emrine tahsis edilen büyük ordu ile Azerbaycan'daki Mugan'a gelip

Onur ÖZSOY

atadı. Tuğrulşâh, hükümdarlık mesâisinin büyük kısmını Gürcüler ile mücadele etmekle geçirdi. Ölümünün ardından yerine oğlu Rükneddin Cihanşâh geçti. Cihanşâh'ın devri, Doğu Anadolu tarihinde mühim olayların meydana geldiği bir devir olarak hatırlanmaktadır. Şöyle ki; dönemin önemli simâlarından Celâleddin Harezmsâh, kısa sürede İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ele geçirerek yeni bir devlet teşkil etmişti. Yeni konjonktürde Cihanşâh, onunla dostluk kurup işbirliği yaparak onu amcası Alâeddin Keykubad'a karşı kıskırtmaya başladı. Selçuklu-Eyyûbî güçleri ile Harezmsâh arasında 1230 yılında yapılan Yassıçemen Savaşı, Harezmsâh'ın ve onun mâiyetinde bulunan Cihanşâh'ın yenilgisi ile sonuçlandı. Hızlı bir şekilde Erzurum'a doğru ilerleyen Alâeddin, şehri zaptetti. Böylelikle Erzurum doğrudan Selçuklu topraklarına katılmış oldu. Bu başarının ardından Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harezmsâh'ın 1231 yılındaki ölümü ile bölgede başıbozuk bir halde gezen Harezmi askerlerinin yarattığı kargaşayı önlemek için onları Erzurum bölgesine yerleştirdi. Stratejik olarak önemli bu kente başarılı emîrlerinden Mübârizüddin Çavlı'yı sübaşı

yerleştirdi. Curmagon Noyan, otlakları ve sulak olması ile meşhur olan Mugan ovasını bölgedeki faaliyetlerinin üssü yaptı. Yaptığı başarılı seferlerle İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ı ele geçirerek 1231 yılında Harezmsâh Devleti'ni ortadan kaldırdı. Harezmsâh engelini ortadan kalkması ile Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti ile sınır komşusu durumuna geldi. Moğolların Anadolu sınırına dayanması, hatta Kars, Erzurum, Erzincan ve Sivas'a kadar akınlar yapması Selçuklu Devleti'nde korku ve telaş yarattı. İyi şekilde tahkim edilmekle ve savunma önlemleri alınmakla birlikte Erzurum Moğollar'ın ilk hedeflerinden biri idi (Cöksü 1287; Konukçu, *Moğol Sünit Boyundan...* 281-282).

Alâeddin Keykubad'ın 1237 yılındaki ölümünden sonraki süreçte yaşanan olaylarla Moğolların Anadolu'yu ele geçirme düşüncesi arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Öncelikle iyi ve dirâyetli bir devlet adamı olan Alâeddin Keykubad ileri görüşlü politikası ile Moğollar ile uzlaşmış, onları Anadolu'dan uzak tutmayı başarmıştı. Onun yerine geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babasının niteliklerine sahip olmayışı

durumu Selçukluların aleyhine çevirdi. Moğolların tarafında da bazı gelişmeler yaşandı. 1231-1241 yılları arasında Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin komutanlığını yapan Curmagon Noyan rahatsızlandığından yerine 1242 yılında, Selçuklu Devleti'nin kaderinde önemli bir rol oynayan Baycu Noyan getirildi. Baycu, hazırlıklarını tamamlayarak aynı yılın sonbaharında Ermeni ve Gürcüler'in de dahil olduğu 30.000 kişilik Moğol ordusu ile Selçuklu topraklarına girdi. Erzurum önlerine gelindiğinde kuşatma başladı. Alâeddin Keykubad tarafından iyi şekilde tahkim ettirilen kentin surları on iki mancınık ve arrâde ile dövülmeye başlandı. Moğollar ilk başta, kentin sübaşısı, deneyimli ve iyi bir komutan olan Sinâneddin Yâkut ile içlerinde Hristiyan ve ücretli Frank askerlerinin bulunduğu kuvvetin ve halkın mükemmel savunması ile ümitsizliğe kapılıp, ağır kış şartları nedeniyle geri dönmeyi düşünmeye başladılar. Tam bu sırada meydana gelen bir olay kuşatmanın seyrini değiştirdi. Sinâneddin Yâkut ile arasında husûmet bulunan kentin şıhnesi Şerefeddin Duvini, Baycu'ya haber göndererek kendisine ve yakınlarına dokunulmayacağına dair teminat aldı. Niyeti savunmakla görevli olduğu burçtan Moğolların kente girmelerini sağlamak. Plan başarıyla uygulandı ve Moğol güçleri kolayca kente girdi. Bu ihaneti öğrenen Sinâneddin, emrindeki kuvvetlerle hemen Moğollarla savaşa giriştiyse de başarılı olamadı. Moğollar iki aylık bir kuşatmanın ardından Erzurum'u ele geçirdiler. Başta Sinâneddin Yâkut olmak üzere Selçuklu askerlerinin tamamı ile içlerinde Ermeni ve Rumların da bulunduğu halkın bir kısmı öldürüldü, savaşa ve sanata yatkın olanlar esir edildi. Şehri yakıp yıkan Moğollar aldıkları esir ve ganimetlerle Muga'n'a döndüler. Moğol istilâsının ilk kurbanı olan "dârü'l-celâl" ünvanlı Erzurum'un Moğollar tarafından ele geçirilmesi ile bir dönem sona erdi. Böylece Anadolu'daki her kentin her an Moğol tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceği ve Moğollar tarafından zabtedilebileceği anlaşılmış oldu. Selçukluların bu yenilgisinde kenti savunmak için yeterince kuvvet olmamasının büyük etkisi olmuştur. Çünkü Babaî isyanı nedeniyle Erzurum ordusu merkeze çağırılmış, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gönderdiği ordu Erzincan'a vardığı sırada kent Moğollar tarafından ele geçirilmişti (İbn Bibi, 62-64; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 539; Abû'l-Farac, *Târihû Muhtasari'd-Düvel* 19; Simon de Saint Quentin 57; Oktay, *Ermeni Müellifi Kiragos* 58-59; Oktay, *Aknerli Grigor Okçu...* 122; Oktay, *Vartan Vakayinâmesi* 172; Kırzioğlu 440; Yuvalı 37; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 449-450; Turan *Doğu Anadolu Türk...* 43-44; Konyalı 105; Beygu 62-63; Solmaz 20-21; Göksu 1289-1290; Konukçu, *Moğol*

Moğol-İlhanlı döneminde Selçuklu Devleti'nin idaresi Moğol Hanlarından aldıkları yarlıklarla tahta çıkan, Moğolların atadıkları Selçuklu şehzadesi ya da şehzadelerinin etkisinde gibi görünmekle birlikte esas hakimiyet İlhanlı emir ve valilerindeydi.

Sünit Boyundan... 278-279). Moğollar, 1239 yılında Curmagon Noyan komutasında Gürcistan'ı zaptedip, Kars ve Ani'yi ele geçirdikten sonra Batı'ya, Anadolu içlerine ilerleme konusunda bir tereddüt yaşadılar. Süratle Doğu'ya asker yağın Selçuklulara karşı harekete geçmekten çekindiler. 1240 yılında patlak veren Babaî isyanı Moğolların bu konudaki fikrini değiştirdi. Devlet refah içinde olmasına rağmen sanıldığı gibi güçlü değildi. Siyasî, idarî, toplumsal, ekonomik ve askerî noksanları vardı. Erzurum'daki ordunun isyanı bastırmak için kentten ayrılması onlara aradığı fırsatı verdi. Ve sonuç olarak Erzurum'u fazla zorlanmadan ele geçirmeyi başardılar (Saint Quentin 45; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 449; Cahen, *The Turks in Iran* 391; Göksu 1287-1288).

Erzurum'un Moğollara boyun eğmesi Selçuklu Devleti'nde büyük paniğe yol açmış, çok korkulan Moğol tehlikesi artık gerçek olmuştu. Ertesi yıl tekrar Anadolu'ya giren Baycu, 1243 yılında Erzurum üzerinden geçerek Sivas'a yöneldi. Moğolların daha fazla ilerlemelerine engel olmak isteyen Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev de gerekli hazırlıkları yaparak içlerinde Ermeni ve Gürcü askerlerinin bulunduğu yaklaşık 80.000 kişilik ordusu ile Sivas'tan harekete geçti. İki kuvvet 1243 yılı yazında Erzincan yakınlarındaki Köseadağ mevkiinde karşılaştı. Savaş, Selçuklu öncü birliklerinin Moğollara yenilmesi sonucu savaşılmadan kaybedildi. Sultan çareyi kaçmakta buldu, başsız kalan Selçuklu ordusu da-

ğıldı. Moğollar Sivas, ardından Kayseri'yi ele geçirip yağmaladılar, her yeri yakıp yıktılar. Durumun vahametinin farkına varan Selçuklu veziri Mühezzibüddin Ali kıymetli hediyeler hazırlattı ve yanına Amasya kadısı Fahreddin Ali'yi alarak Baycu ile görüşmek üzere yola koyuldu. Selçuklu heyeti Muga'n'a gitmek üzere yola çıkan Baycu Noyan'a Erzurum'da iken yetişti. Yola birlikte devam edilerek Moğolların kışlağı Muga'n'a gelindi. Burada Baycu Noyan ile yapılan barış antlaşması sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti yıllık vergi ödeme şartı ile Moğol hakimiyetine girdi (*Anonim Selçuknâme* 32; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 9-10; Köprülü, 65; İbn Bibi 64; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 541-542; Abû'l-Farac, *Târihû Muhtasari'd-Düvel* 19-20; Saint Quentin 58-59; Kırzioğlu 440; Yuvalı 37-38; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 451; Oktay, *Ermeni Müellifi Kiragos* 60-61; Oktay, *Aknerli Grigor Okçu...* 123-124; Oktay, *Vartan Vakayinâmesi* 172; Cahen, *The Turks in Iran* 391-392; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 62; Konukçu, *Moğol Sünit Boyundan...* 279).

1243 yılı Anadolu Türk tarihi için bir dönüm noktası sayılmaktadır. Moğollar 1277 yılına kadar ki 34 yıllık

zaman zarfında devleti tâbiyyeti altına almalarına karşın Selçuklu idaresine pek karışmamışlar, sadece vergi almışlardır. Devleti her açıdan hakimiyetleri altına almaları ise 1277 yılında Moğollardan aldığı destekle devlete tek başına hükmeden Muîneddin Süleyman Pervâne'nin idam edilmesinden sonra gerçekleşmiştir (Erdem 133-134).

Moğol-İlhanlı döneminde Selçuklu Devleti'nin idaresi Moğol Hanlarından aldıkları yarlıklarla tahta çıkan, Moğolların atadıkları Şelçuklu şehzadesi ya da şehzadelerinin yetkisinde gibi görünmekle birlikte esas hakimiyet İlhanlı emîr ve valilerindeydi. Halk ise elde ettiği gelirin önemli bir kısmını Moğollara ve sonrasında İlhanlı Devleti'ne haraç olarak gönderme yükümlülüğü ile karşı karşıya kalmıştı (Köprülü 65).

Bu savaştan sonra Moğolların tâbiyyetinde Selçukluların bir vilâyeti olan Erzurum kısa sürede yeniden iskân edilmiş, eski bayındır günlerine geri dönmüştür (Solmaz 23; Konyalı 28, 105).

Moğol tâbiyyeti altına giren Türkiye Selçuklu Devleti'nde üç kardeşin (II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad) saltanata ortak oldukları 1249-1254 yılları arasında yaşanan bir olay Erzurum'da vuku bulmuştur. Atabey Celâeddin Karatay'ın 1254 yılında ölümünün ardından devlet yönetiminde üç kardeş arasındaki uyum yok olmuş, düzen bozulmuştu. Moğol baskısı ve Selçuklu emîrleri arasındaki nüfûz mücadelesi ile durum daha da kötüye gitmekteydi. Moğol Hanı Mengü'nün Karakurum'da toplanacak kurultaya çağırıldığı İzzeddin Keykâvus atabeyin ölümünden dolayı gidemediğinden yerine küçük kardeşi Alâeddin Keykubad'ın geleceğini bildirdi. Bu amaçla yola çıkan II. Alâeddin Keykubad'ın mâiyeti ile birlikte uğrak yerlerinden biri de Erzurum'du. Burada bir gece kalan kabile sabah kalktıklarında Alâeddin'i ölü buldular (Kaymaz 26-27; Aksarayî 28-29; İbn Bibi 153-154; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 559-560; Abû'l-Farac, *Târihü Muhtasari'd-Düvel* 26-27; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 490-492; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 63). Onun ölümüyle ilgili kaynaklarda farklı iddialar bulunmaktadır. Niğdeli Kadı Ahmed onun yolculuk dönüşü Erzurum'da vefat ettiğini ve annesi Gürcü Hâtûn'un yanına defnedildiğini kaydetmektedir (Niğdeli Kadı Ahmed 371).

Mengü Han'ın imparatorluğun Batı bölgelerine İlhan tayin ettiği Hülâgû Mугan'ı kışlak olarak seçtiği için burada ikâmet etmekte olan Baycu Noyan ailesi, ordusu ve hayvanları ile birlikte yeni yaylak ve kışlak bulmak amacıyla 1256 yılında Anadolu'ya geldi. Baycu'nun buradaki ilk durağı Erzurum oldu ve kendisine uygun bir kışlak bulması amacıyla II. İzzeddin Keykâvus'a gönderdiği mektubu burada kaleme aldı (Aksarayî 31; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 27; Sümer,

Anadolu'da Moğollar 29; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 497; Kaymaz 29; Yuvalı 65-66).

Türkiye Selçuklu Sultanları İlhanlı hakimiyetine girdikten sonra da bağımsızlık alâmetlerinden biri olan kendi adlarına sikke kestirmeye devam etmişlerdi. Erzurum'da, Mesud adına, 1291 yılında kesilmiş gümüş sikke bulunmaktadır

B. İlhanlılar Devrinde Erzurum'un Tarihi

1243 yılında Moğol tâbiyyetine giren Türkiye Selçuklu Devleti, 1258 yılında Azerbaycan merkezli İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan sonra İlhanlılara tâbi bir duruma geldi. Dolayısıyla Erzurum da bu tarihten itibaren İlhanlı Devleti'nin Rûm eyâletine bağlı kentlerden biri oldu.

Erzurum, Moğol-İlhanlı döneminde kaynaklarda genel itibarıyla, Karakurum'a ve Tebriz'e giden-gelen Sultan, şehzade ve üst düzey Selçuklu görevlilerinin, İlhanlı Devleti'nin Anadolu'dan vergi toplamak için gönderdiği görevlilerin, Anadolu'da çıkan isyanları bastırmaya giden-gelen hanların ve yaylak-kışlak kurmaya gelen Moğol ordularının uğrak yeri olması vesilesiyle geçmektedir.

İlhanlı hükümdarı Hülâgû Han (1258-1265), Suriye seferi hazırlıkları ile meşgulken rakip Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı yanına, Tebriz'e çağırıldı. Mengü Han'ın yarlığına göre Selçuklu ülkesini paylaşırma düşüncesiyle yapılan bu davete iki kardeş de icâbet etti. Yapılan paylaşımaya göre Kızılırmak nehrinin batısı Türkmenlerin desteğini alan II. İzzeddin Keykâvus'a verilirken; doğusu, Sivas'tan Erzurum dahil Moğol ülkesine kadar ki kısım Moğol yanlısı Muîneddin Süleyman Pervâne'nin himayesi altındaki Rükneddin Kılıçarslan'ın hissesine düştü (*Anonim Selçuknâme* 35; Aksarayî 45-46; İbn Bibi 155-156; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 573; Abû'l-Farac, *Târihü Muhtasari'd-Düvel* 39; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 508-509; Kaymaz 75; Yuvalı 103; Beygu 68). Pervâne bir süre sonra II. İzzeddin Keykâvus'u yönetimden uzaklaştırmayı başardı. IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemi (1262-1266) ile idam edildiği 1277 yılına kadar ise ülkenin tek hakimi durumuna geldi.

Abaka Han'ın (1265-1282) Anadolu'da görevlendirdiği yetkililerden Toku Noyan ile Muîneddin Pervâne, 1275 yılında Erzurum'a geldiler. İkilinin görevi, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i Han'ın huzuruna çıkarmaktı.

Kentteki bir diğer İlhanlı dönemi eseri Olcaytu Han'ın önemli emirlerinden biri olup uzun süre Erzurum valiliği yapan Cemâleddin Hoca Yâkût Gâzânî tarafından Gâzân Han ve eşi Horasanlı Bolugan Hâtûn adına 1310 yılında yaptırılan Yâkûtiye Medresesi'dir.

Ancak Abaka da gidişattan haberdar olmak istiyordu. Bu nedenle Pervâne'nin sorunlar yaşadığı kardeşi Acay'ı onların hemen ardından Erzurum'a gönderdi. Acımasızlığı ile tanınan Acay'ın Erzurum'a gelmesi Toktu Noyan ve Pervâne'yi şüphelendirdi. Acay'dan korktuklarından ona birçok hediyeler sundular, gönlünü hoş tutmaya çalıştılar. Daha sonra Erzurum'dan hareketle Urmiye'de bulunan Han'ın yanına gittiler ve ona itaatlerini sundular (Kaymaz 140-141; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 69).

İlhan Abaka, Memlûk Sultanı Baybars'ın 1277 yılında Moğolları Elbistan ovasında uğrattığı yenilginin intikamını almak üzere kapsamlı bir Anadolu seferi tertip etti. Han, dönüşte Kayseri'den Erzurum'a kadar olan bölgenin yağma edilmesini ve burada yaşayan

Türkmenlerin öldürülmesini emretti. Erzurum bu yağma ve kıtalardan çok olumsuz etkilendi. Türkiye Selçuklu tarihinin dönüm noktalarından biri olan bu olaydan sonra Moğol baskısı ve zulmü en üst

noktaya varmış ve daha önce de zikredildiği üzere İlhanlı Devleti, Selçuklu Devleti'ni doğrudan kendi yönetimi altına almıştır (Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî 2 1102; Türkçe trc. 112-112; Anonim *Selçuknâme* 37; İbn Bibi 196-197; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 598-600; Abû'l-Farac, *Târihü Muhtasari'd-Düvel* 50-51; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 566-567; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 43-44; Kaymaz 175-176). Aynı dönemde meydana gelen isyanlarda kent oldukça zarar gördü (Aşıroğlu 77). Abaka dönüş yolunda Erzurum'a bağlı Bayburt'a geldiğinde ilginç bir olayla karşılaştı. Han'ın karşısına çıkan bir ihtiyar ona kendi tebâsına karşı böyle acımasız davranmamasını, selefi

hanlardan hiçbirinin onun gibi hareket etmediğini söyledi. İnsafa gelen Han 400.000 esirin hayatını bu sayede bağışladı (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 568).

1280'li yıllarda Erzurum'un şehzade II. Gıyaseddin Mesud'a tahsis edildiğini görmekteyiz. Mesud, babası II. İzzeddin Keykâvus'un Kırım'da vefat etmesinin ardından Anadolu'ya, oradan da Tebriz'e geçti. Burada Abaka tarafından iyi şekilde karşılandığı görüşme sonucunda Erzurum'un da dahil olduğu bir kısım doğu topraklarının hakimi oldu (İbn Bibi 248-249; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 55; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 598; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 69).

Ahmed Teküder (1282-1284) devrinde Selçuklu ülkesi Hülâgû devrinde olduğu gibi bir kere daha ikiye bölündü. Ülkenin Batı kısmı II. Gıyaseddin Mesud'un, Erzurum'un dahil olduğu Doğu kısmı ise III. Gıyaseddin

Keyhüsrev'in hissesine düştü. Gıyaseddin Keyhüsrev bu paylaşımından duyduğu memnuniyetsizlikten dolayı Han'ın yanına gitmek üzere yola koyuldu. Aynı anda İlhanlı merkezinde Ahmed Teküder ile yeğeni Argun arasında şiddetli bir taht mücadelesi yaşanmaktaydı. Şartlar gereği Gıyaseddin bir süre Erzurum'da beklemek zorunda kaldı. Mücadeleden galip çıkan Argun (1284-1291) İlhanlı tahtının yeni sahibi oldu. Argun, Tebriz'de bekleyen Gıyaseddin Mesud'u tek başına Selçuklu tahtına çıkardı (1284). Saltanatı kaybeden Gıyaseddin Keyhüsrev ise hanlık görevlileri tarafından öldürüldü (Anonim *Selçuknâme* 41-42; Ak-sarayî 108-109; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 58; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 599-600; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 69).²

İlhanlı hükümdarı olmadan önce Anadolu valisi olan Geyhâtû (1291-1295) tahta çıktıktan bir süre sonra devletin en büyük sorunlarından biri olan uc bölgesinin

deki Türkmenleri cezalandırmak üzere tekrar Anadolu'ya gelmek zorunda kaldı (Reşîdüddîn 2 1192-1193; Türkçe trc. 178-179; Anonim *Selçuknâme* 59-60; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 62-63; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 620-621). Geyhâtû, Karaman ve Eşrefoğulları'nın isyanı sırasında Erzurum'a da geldi. Burada bir süre kalarak kentin yeniden imarını ve İlhanlı ordusunun takviyesini emretti. (Aşıroğlu 77) Geyhâtû da ağabeyi Argun gibi Selçuklu saltanatını Gıyaseddin Mesud'a vermeyi uygun buldu ve Erzurum'dan Antalya sahiline kadar olan toprakları onun hükmü altında bıraktı (Aksarayî 144).

Türkiye Selçuklu Sultanları İlhanlı hakimiyetine girdikten sonra da bağımsızlık alâmetlerinden biri olan kendi adlarına sikke kestirmeye devam etmişlerdi. Erzurum'da, Mesud adına, 1291 yılında kesilmiş gümüş sikke bulunmaktadır (Beygu 69; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 63). Merkezî otoriteyi güçlendirme yönünde çalışmalara öncelik veren Gâzân Han (1295-1304) dan itibaren bu durum değişti (Gül 107). Gâzân, Anadolu'nun büyük kentlerinde kendi adına ilk defa sikke bastırdı. Onun Erzurum'da darbettirdiği sikkeleri 1295-1300 ve 1304 tarihlidir (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 70; Beygu 70). Gâzân adına Erzurum'da basılan tarihsiz bir sikke de bulunmaktadır (Özgüdenli 247).

Gâzân Han, hükümdarlığının ilk yıllarında, Diyarbakır bölgesine yerleştirilen Oyratlardan kaynaklanan sorunlarla meşgul oldu. Oyratların yakıp yıktığı kentler arasında yazın yayladıkları Erzurum da bulunmaktadır. Gâzân, kentte anarşiye neden olan bu çetelerle mücadele görevini Emîr Mulay'a verdi. Mulay, Oyratları en ağır şekilde cezalandırarak kentte asayişini temin etti (1295) (Spuler 106-107; Reşîdüddîn 2 1262; Türkçe trc. 254-255; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 65-66; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 638; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi II* 658-659; Aşıroğlu 77). Ertesi yıl Anadolu'da çıkan Baltu isyanı başkent Tebriz'de huzursuzluk yarattı. Gâzân, isyancıların üzerine güvendiği emîrlerinden Kutlugşâh'ı gönderdi. Kutlugşâh isyanı bastırdıktan sonra Anadolu'da kalarak burada yeni bir yönetim oluşturdu. Erzurum, Kutlugşâh'ın vergi toplama işine ilk başladığı yer olmasından ötürü konumuz açısından önemlidir. Oldukça ağır olan vergilerin halkın ödeme gücünü aşması ve toplanan vergilerin gereksiz yerlere harcanması halkı büyük sıkıntıya soktu (Aksarayî 161; Reşîdüddîn 2 1270; Türkçe trc. 261; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 632-633; Özgüdenli 118). Bir süre sonra bu sefer saltanat nâibi Mucîreddin Emirşâh ve adamları Erzurum'a geldiler. Onlar da 1297-1298 yılında Erzurum'dan çok ağır vergiler topladılar (Aksarayî 168; Konyalı 28). Malî açıdan tüm bu olumsuzluklara rağmen Erzurum'un Tiflis, Tebriz ve Bağdad ile yoğun ticarî faaliyetleri bu dönemde de devam etti (Eğilmez 147).

Gâzân Han tarafından Selçuklu Sultanı tayin edilen III. Alâeddin Keykubad (1298-1302) tahta çıktıktan bir süre sonra İlhanlı valisi Sülemiş Anadolu'da isyan etti (1299). Alâeddin, isyan sırasında güneye yöneldi ve Suriye seferinden dönen Gâzân Han'ı Musul yöresinde karşıladı. Bu davranış Gâzân'ın çok hoşuna gitti. Alâeddin'in gösterdiği sadakat ve saygıya karşılık onu şehzade Hûlâcû'nun kızıyla evlendirdi. Bunun yanında Erzurum sınırından Antalya sahiline, Diyarbakır sınırından Sinop sahiline kadar bütün Selçuklu topraklarının hakimiyetini ona verdi (Aksarayî 198, 225-226; Reşîdüddîn 2 1286-1287; Türkçe trc. 274-275; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 70-71; Özgüdenli 196; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 640; Aşıroğlu 77).

Gâzân Han'dan sonra İlhanlı tahtına oturan Olcaytu'nun (1304-1316) Erzurum'da tedâvüle çıkan sikkeleleri 1304, 1314 ve 1316 tarihlidir (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 70). Olcaytu devrinin başlarında Sahip Lakuşî ile vezirliğe atadığı Ağaçeri'nin Anadolu'daki kötü muameleleri göze çarpmaktadır. Aksarayî bu ikilinin Erzurum'dan Antalya'ya kadar bütün Anadolu'da koydukları ağır vergilerle elde ettikleri geliri, Anadolu valisi İrencin Noyan ile paylaşıp zevk ve sefa içinde harcadıklarını kaydetmektedir (Aksarayî 244-245). Olcaytu döneminde Erzurum'da ikâmet eden Hristiyanlar ile birtakım anlaşmazlıklar yaşandı. Bunun sonucunda Hristiyanların bir kısmı öldürüldü ve kiliselerinin faaliyetlerine ara verildi (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 71).

Erzurum, İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi Timurtaş Noyan'ın Selçuklu şehzadelerini öldürdüğü ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği 1318 yılından itibaren İlhanlı valileri tarafından idare edilen Rûm eyâletine bağlı vilâyetlerden birinin merkezi olarak kaldı (Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 645; Konyalı 28).

İlhanlı Devleti'nin son hükümdarı Ebû Said Bahadır Han 1316 yılında tahta çıktığında Erzurum'da adına hutbe okutulup sikke bastırıldı. Onun adına Erzurum'da darbedilen sikkeler 1321, 1322, 1328 ve 1332 tarihlidir. (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 73). Ebû Said'in Anadolu valisi tayin ettiği Emîr Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın Anadolu'da ikâmet ettiği yerlerden biri de Erzurum'du. Ebû Said, Emîr Çoban'ı öldürtüp, oğullarının idamını emrettiği sırada Çoban'ın torunu Hasan (Timurtaş'ın oğlu) Erzurum'da bulunuyordu. Hasan, âkibetinin ne olacağı ile ilgili endişeye kapıldığı için bir süre burada gizlendi (Beygu 71-72.) Timurtaş'ın Ebû Said'in korkusundan Mısır'a kaçıp orada idam edilmesinden sonra Erzurum'un da dahil olduğu Rûm eyâleti valiliğini vekâleten Emîr Eratna yürüttü. Ebû Said, bir süre sonra bu görevi Emîr Ali Pâdişâh'ı tayin etti. Ali Pâdişâh Anadolu'ya gelmedi, yerine vekili İnanç Yabgu'yu gönderdi. İnanç Yabgu'nun ölümü üzerine Ali Pâdişâh bu sefer Emîr Eratna'yı nâib olarak Sivas'ta bıraktı (1328) (Ebû Bekr

Kutbî El-Ehrî 56-57; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 90-91; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* 663-664). Bu esnada İlhanlı merkezinde yaşanan dâhili sorunlar Anadolu'ya da sirâyet etti. Kentlerdeki yerli, nüfûzlu kişiler idareyi ele almaya çalıştı. Abdürrahim Şerif Beygu bu çalkantılı dönemde Erzurum'da Selçuklu beylerinden biri olduğunu tahmin ettiği Alâeddin Emîr Ali adında bir kişinin hüküm sürmeye başladını ileri sürer (Beygu 158-159). Emîr Çoban'ın öldürülmesinden sonra yönetime tam anlamıyla hakim olan Ebû Said, Anadolu valiliğine Celâyirli Şeyh Büyük Hasan'ı atayarak bağımsız hareket eden yerli emîrleri ortadan kaldırdı ve Anadolu kentlerinde İlhanlı otoritesi kısa süreliğine de olsa tekrar kuruldu. Şeyh Büyük Hasan Anadolu'da fazla uzun kalmadı. Yerine Eratna'yı nâib olarak bırakarak Anadolu'dan ayrıldı (El-Ehrî 57-58; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 93; Gül 140).

Ahmediye Medresesi, Gani Ahmed b. Ali b. Yusuf isimli birisi tarafından hadis öğrenimi için inşa ettirildi. Kapalı medreseler grubuna dahil, küçük ve gösterişten uzak yapının yapım tarihi kitabesine göre 1314-1324 yılları arasındadır.

İlhanlı Devleti'nde Ebû Said Bahadır Han'ın vefat ettiği 1335 yılından sonraki süreç, birtakım hükümdar adayları ile arka planda Celâyirli, Çobanlılar gibi onları destekleyen, devlet içindeki güçlü feodal yapıların mücadelelerinden ibarettir. Bu karışıklıktan nasibini alan Erzurum ve çevresi, 1336 yılında İlhanlı tahtına sahip olabilmek için yapılan mücadelede rakipleri Mûsâ Han ile Ali Pâdişâh'ı yenilgiye uğratan Celâyirli Şeyh Büyük Hasan'ın hakimiyetine girdi. Şeyh Büyük Hasan Musul'dan Erzurum'a kadar uzanan bölgeyi müttefiki olan Sutaylılar³ dan Emîr Hacı Tugay'a verdi. Ancak kaotik ortamda dengeler her an değişebiliyordu. Şeyh Büyük Hasan'ın bu konumu da fazla uzun sürmedi. İlhanlı tahtı üzerindeki en büyük rakibi Emîr Çoban'ın torunu Çobanlı Şeyh Küçük Hasan'a 1340 yılında mağlup olması üzerine Erzurum'un da dahil olduğu bir kısım kent Çobanlıların eline geçti. Şeyh Küçük Hasan, bu zaferinin ardından geldiği Erzurum'da çok kötü bir yönetim sergiledi. Burada kaldığı bir ay boyunca halkın malına zorla el koydu, halkın sırtına ödeyemeyeceği ağır vergiler yükledi ve yöreye büyük zarar verdi. Şeyh Küçük Hasan dönüş yolunda Hasankale'yi ve Avnik Kalesi'ni de büyük oranda tahrip etti (Hâfız-ı Ebrû 145; el-Ehrî 59; Spuler 144-145; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 95-96; Konyalı 29; Kırzioğlu 458-459).

Arran ve Azerbaycan ile birlikte Çobanlı Devleti'nin batı kısmında yer alan kent, 1358 yılında Celâyirli Şeyh Üveys'in Tebriz'i ele geçirmesinin ardından Celâyir hakimiyetine girdi. Celâyir hakimiyetini sırasıyla Eratna ve Karakoyunlu hakimiyeti takip etti (El-Ehrî 80-81; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 95; Aşıroğlu 78; Konyalı 29, 106; Beygu 72-73; Kırzioğlu 460; Gül 129).

Daha önce bahsedildiği üzere Erzurum'daki darphanelerde İlhanlı hükümdarlarından Gâzân Han, Olcaytu Han ve Ebû Said Bahadır Han adlarına gümüş sikkeler kesilmiştir. Ebû Said Bahadır Han'dan sonraki İlhanlı Hanları'ndan Muhammed Han'ın 1336-1337 ve 1337-1338, Satı Bey'in 1338-1339 ve 1340-1341 ve Süleyman Han'ın 1339-1340 ve 1343-1344 yılları arasında kesilen sikkeleri Erzurum'da darbedilmiştir. Anuşirvan ve Cihan Timur adına sikke kesildiği bilinmekte fakat tarihi bilinmemektedir. Süleyman Han'ın sikkeleri bakırdan, Anuşirvan'ın ki ise altındandır. Kentin adı Gâzân Han'ın 1299 yılında darbedilen nisf dirheminde (gümüş sikke) "Erzen el-Rûm", Olcaytu, Ebû Said Bahadır ve Süleyman Hanların dirhemlerinde ise "Erzurum" olarak yazılmıştır (Konyalı 33; Beygu 70; Spuler 145-146, 148-149).

C.İlhanlılar Devrinde Erzurum'da Ticaret ve İktisadî Hayat

Kurulduğu V. yüzyıldan itibaren askerî bir kent hüviyetine sahip olan Erzurum, yukarıda değinildiği üzere İran, Türkistan ve Hind'in en önemli ticaret (kervan) yollarının biri üzerinde olduğu için ticarî alanda da gelişmişti. Bu yol Erzurum'da iki kola ayrılıyor, Erzurum'da toplanan emtiâ bu yollar üzerinden kuzey ve güneydeki limanlara gönderiliyordu. İlk kol Erzincan-Sivas-Kayseri'den Ayas Limanı ile Akdeniz'e, diğer kol ise Bayburt üzerinden Trabzon Limanı ile Karadeniz'e ulaşıyordu. Bu misyonunu Selçuklu egemenliği esnasında, bilhassa Alâeddin Keykubad zamanında sürdürerek Anadolu'da en büyük ticaret merkezlerinden biri olan Erzurum'un bölgedeki tek rakibi Bağdad idi. Tebriz⁴ in İlhanlı Devleti'nin başkenti olması ve Bağdad'ın 1258 yılında Hülâgû tarafından ele geçirilmesinden sonra İslâm dünyasının yeni merkezi olması Trabzon-Tebriz yolunun bu arada bu yol üzerinde yer alan Erzurum'un etkinleşmesini sağladı. Moğollar ile siyasî ve ticarî ilişkilerde bulunan Avrupalıların bir kısmı artık bu güzergâhta bulunan Trabzon-Erzurum-Tebriz yolunu kullanmaya başladılar. Trabzon-Tebriz yolu Hristiyanlar ve Memlûklar ile rekabet halindeki İlhanlılar arasında bir yakınlık meydana getirdi (Akdağ 35; Togan, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun...* 17; Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrinde...* 12; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 49-50; Beygu 163). Erzurum-Trabzon ve Erzurum-Ayas ticaret yolunun tek yetki altında toplanması ticaretin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılmasını sağladı. (Gürbüz 124) İlhanlılar, selefleri Selçuklular gibi Erzurum'da ikiye ay-

rılan bu milletlerarası yolun gelişimi ve emniyeti için her türlü önlemi aldılar. Pegolotti'nin eserinde XIV. yüzyılın başlarında Akdeniz ile Tebriz arasındaki kervan yolundaki konak yerlerini, kervansarayları, bac veya tamga vergilerini görmek mümkündür (Turan, *Doğu Anadolu Türk... 50*).

1243'den önce Anadolu'daki ticaret gelişmiş olmakla birlikte küçük çaplıydı. Moğol ve İlhanlı hakimiyeti devrinde ise İtalya ile İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz hatta daha uzak yerleri bağlayan büyük uluslararası yeni ticaret yolu, yalnızca Doğu Anadolu bölgesinden transit olarak yapılmaya başlandı. 1243'den önce Anadolu ticaret yapılabilecek bir yerken, sonraki süreçte transit yol işlevi gördü (Cahen, *Osmanlılardan Önce... 313*).

Erzurum, Moğol istilâsından en olumsuz etkilenen şehirlerin başında gelmesine rağmen İlhanlı Devleti kurulana kadar ki zamanda toparlanmış; İlhanlı döneminde ağır vergilere, sosyal karışıklılara, askerî hareketlerden kaynaklanan zararlara ve kıtallere rağmen ticarî faaliyetler kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Sürecin sekteye uğramamasının nedeni, Alâeddin Keykubad dönemindeki gelişmenin devam ediyor oluşu ile Moğol İmparatorluğu sınırları içine katılan Anadolu'nun Uzak Doğu'dan Avrupa'ya uzayan Moğol İmparatorluğu'nun ticarî avantajlarından yararlanıyordu. Anadolu'nun Moğol İmparatorluğu'nun ekonomik sistemi içine katılması ile Konya siyasî açıdan önemini yitirmiş ve ülkenin Batı bölgesinin ticarete oynadığı rol azalmış, Doğu'daki kentler ve kent hayatı büyük gelişmeye sahne olmuştur. Ticaretle ilgili bir diğer önemli husus, Akdeniz ve Karadeniz'in emniyetli olmadığı zamanlarda yapılan kervan ticaretinde Erzurum'un kuzeydoğuda başlangıç noktasında olmasıydı. Kervanların gidecekleri merkezlere güvenli bir şekilde ulaşabilmeleri için her türlü önlem alınmıştı. Tut-kavul adı verilen askerî muhafızlar, kervanların emniyet içinde seyahat etmelerini sağlıyordu (Baykara, *Anadolu Selçukluları Devrinde... 39*; Gürbüz, 121-122; Cahen, *Osmanlılardan Önce... 312*; Köprülü 82; Turan, *Doğu Anadolu Türk... 53*).

Muîneddin Süleyman Pervâne'nin 1277 yılındaki ölümü ile Selçuklularda başlayan yönetim zafiyeti ve iktisadî durgunluk tüm Anadolu'yu olduğu gibi Erzurum'u da olumsuz etkiledi. Gâzân Han'ın 1295 yılında iktidarı ele geçirmesi ve siyasî, idarî, malî alanda yaptığı reformlar İlhanlı ülkesinde bir dönüm noktası oldu. Güven ortamının sağlanması ile tarım canlandı, Suriye ile Anadolu arasındaki büyük kervan yolu tekrar işlerlik kazandı. Gâzân'ın halefi Olcaytu Han da ağabeyinin takipçisi oldu. Onun zamanında Erzurum'da bir kervansaray yaptırıldı ve kentin ticarî potansiyeli daha da arttı (Tabakoğlu 137-138; Beygu 163; Turan, *Doğu Anadolu Türk... 147*).

Olcaytu Han'ın İlhanlı Devleti'nin başkentini 1313 yılında Sultaniyye'ye nakletmesi ile Tebriz milletlerarası ticarete merkez olma vasfını yitirdi. Ticarî hayatta bundan böyle Maverâünnehir'den başlayıp Akdeniz'e ve Bizans'a kadar uzanan Sultaniyye merkezli "şâhrâh" yani "İmparator Yolu" kullanılmaya başlandı. Bu yolun Doğu'da Amuderya'dan Sultaniyye'ye kadar uzanan kısmı "şâhrâh-ı şarki" (Doğu İmparator yolu), Sultaniyye'den Tebriz-Erzurum, Erzincan-Sivas üzerinden Konya'ya kadar uzanan batı kısmı ise "şâhrâh-ı garbî" (Batı İmparator yolu) olarak adlandırıldı. Sultaniyye'den başlayan şâhrâh-ı garbî Erzurum'a kadar Tebriz, Hoy, Sökmenâbâd, Bargiri, Bend-i Mahi, Erciş, Patnos, Hınıs, Aras nehri ve Deveboynu güzergâhını takip ediyordu. Yol üzerinde han, kervansaray ve köprüler yapılarak güzergâh işlek bir hale getirildi. Böylece şâhrâh-ı garbî üzerinde bulunan Erzurum Olcaytu döneminde de refah seviyesi yüksek bir kent olmayı sürdürdü (Togan, *Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun... 45-46*; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum 69*).

Tarım ve hayvancılık Selçuklu egemenliğinde olduğu gibi İlhanlı egemenliğinde de Erzurum'da iktisadî hayattaki yerini muhafaza etti. Erzincan-Erzurum arasındaki bölgenin büyük kısmı sulak, otlak ve ekili alanlardı. Zengin otlaklar hayvancılık faaliyetlerini artırdı. Hem yetiştirilen hayvanlar hem de onlardan elde edilen ürünler civardaki ülkelere ihraç ediliyordu (Tabakoğlu 137-138; Turan, *Doğu Anadolu Türk... 50*).

İlhanlılar 1277 yılından sonra Anadolu'da idarî yapının yanında malî ve iktisadî yapıyı da değiştirdiler. Kentlerde vergi düzenlemesine gidildi. Zeki Velidi Togan İlhanlı devrinde Erzurum'da kalan (arazi ve emlak vergisi) ve kopçur (hayvan üzerinden alınan vergi) alınmayıp sadece tamga (ticarî üründen alınan vergi) alındığını ileri sürer. Ancak böyle bir uygulamanın olduğunu kanıtlayacak kitâbeler mevcut değildir (Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş 302*).

İlhanlı hakimiyeti devrinde para sisteminde ve vergi usûlünde birlik sağlanması ve her yerde aynı ticarî kanunların ve malî sistemin geçerli olması Erzurum'daki ticarî faaliyetlere ivme kazandırdı (Togan, *Moğollar Devrinde Anadolu'nun... 15*). Ticarî ve iktisadî gelişmeye paralel olarak Erzurum'un nüfusu da arttı. XIII. yüzyılda kent batıdan doğuya doğru genişledi (Beygu 164).

1230 yılından önce Anadolu'ya gelen Yâkût el-Hamevî Erzurum'dan, güneydeki Erzen'den daha büyük ve kalabalık, geniş vilâyet ve nahiyelere sahip, bolluk ve zenginlik içinde bir kent olarak bahseder. "Kâlî" adı verilen halılar burada üretilmektedir (Yâkût el-Hamevî II 180-181, IV 340; Turan, *Doğu Anadolu Türk... 48*). Kazvinli Emîr Şemseddin Ömer isimli bir tüccar Moğol işgali öncesinde kente gelmiş ve burada bir

süre ikâmet edip ticaretle uğraşmıştır. Emîr Şemseddin kentin her türlü mal ile dolu cennet gibi bir yer olduğunu görüp buradaki ikâmetini uzattığını söyleyerek, burada çok iyi para kazandığını, rahat bir hayata sahip olduğunu ve zenginleştiğini

kaydetmiştir (İbn Bibi 448; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 48).

Moğol istilâsı sonrası şehre uğrayan Avrupalı seyyahların verdiği bilgilerden büyük yıkıma uğrayan şehrin kısa sürede toparlandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan 1255 yılında Mengü Han'ı ziyareti dönüşü yolu Erzurum'a düşen Papa'nın elçisi rahip Rubruk, Erzurum'un Türkiye Sultanı'na tâbi güzel bir kent olduğunu söyler. Rubruk'un kaleyi iyi durumda tasvir etmesi, Moğol işgali sırasında ağır hasar gören kalenin onarıldığını göstermektedir (Ruysbroeckli Willem 273).

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Karakorum'a giderken Erzurum'dan geçen meşhur gezgin Marco Polo, büyük bir kent olan Erzurum'dan çok miktarda gümüş çıkarıldığını ve verimli otlakları olduğunu kaydeder. Moğol orduları yaz aylarında hayvanlarını otlatmaya buralara getirirler, kış aylarında ise çok kar yağdığı için sıcak yerlere giderler. Erzurum'da yaşayan Türkmenlerin temel meşgaleleri hayvancılıktır. Dağlık bölgelerde yetiştirdikleri "turkî" adı verilen atlar ve katırlar meşhurdur. Marco Polo Trabzon-Tebriz yolu üzerindeki Bayburt'da da büyük bir gümüş rezervi olduğundan bahseder (Marco Polo 77-78; Gürbüz 123).

1260'lı yıllarda Anadolu'da bulunan ünlü Endülüslü coğrafyacı İbn Said de doğu-batı istikâmetindeki kervan yolu üzerinde durarak güzergâh üzerinde pek çok kervansaray olduğunu, Erzincan-Erzurum arasındaki yolun ekili alanların kenarından geçtiğini ve tüccarların mallarını arabalar vasıtasıyla

Konya-Tebriz arasında getirip götürdüklerini kaydeder. (Turan, *Doğu Anadolu* 50) Zekerîya Kazvinî ise

"kâlî" denilen halının Erzurum'dan getirildiğini naklettikten sonra halkının iyi sanatkâr olduğunu, bun-

dan dolayı başka şehirlere götürüldüğünü ifade eder (Zekerîya b. Muhammed Kazvinî 631).

XIV. yüzyıla geldiğimizde de durum değişmemiştir. 1318 yılında Erzurum'a uğrayan Odoric Moğolların tahrip etmesine rağmen şehrin büyük ve zengin olduğunu söyler. Bütün gıda maddelerini burada bulmak mümkündür. Sadece iklimi soğuk olduğundan meyve ve şarap yoktur (Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 48).

Anadolu'ya XIV. yüzyılda 1336-1337 yıllarında uğramış olan ünlü Müslüman seyyah İbn Battûta kentin geniş bir alana yayıldığını, evlerin çoğunun bağ ve bahçeler arasında bulunduğunu, ancak iki Türkmen grubu (Akkoyunlular ve Karakoyunlular) arasında yaşanan uzun savaşlar sebebiyle her yerinin harap olduğunu söyler (İbn Battûta 418). 1335-1336 tarihli Ahî Fahreddin b. Muhammed Şâh isimli bir Ahî'ye ait mezar kitâbesindeki ifadeler de İbn Battûta'yı doğrular niteliktedir. Ahî Fahreddin devlet otoritesi ortadan kalktığı için yapılan saldırılar karşısında kenti korumak üzere yapılan bir savaşta ölmüştür (Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 55).

Hamdullah Müstevfî, eserinde Erzurum'un hâlâ büyük bir kent olduğunu yazar. Fakat İlhanlı hazinesine ödediği vergi 1336 yılı itibarıyla 22. 000 dinar gibi Anadolu'nun küçük bir kasabasının ödeyebileceği bir meblağdır (Hamdullah Müstevfî 95-96).

Özetle İlhanlı devrinde Anadolu'nun en parlak kentlerinden biri olan Erzurum, Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonraki yıkılış döneminde Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri tarafından zarar görmüş, ticarî ve iktisadî olarak büyük gerileme yaşamıştır. Ödediği vergiye bakılırsa neredeyse Bayburt'la aynı kıstasta bir kent durumuna düştüğü net biçimde görülür.

Kente İlhanlı hakimiyeti sonrası XV. yüzyıl başlarında uğrayan İspanyol seyyah Clavijo ise Timur'a bağlı olan Erzurum'un kuleleri sağlam surlarla çevrili, büyük bir kent olduğunu belirtir. Buna karşın fazla nüfusu yoktur. Clavijo, kentin eskiden ülkenin en büyük ve zengin kenti olduğunu söyleyerek İlhanlı hakimiyeti sonrasında yaşanan siyasî, ticarî ve kültürel gerilemeye işaret etmektedir (Ruy Gonzales De Clavijo 144).

D.İlhanlılar Döneminde Erzurum'da İmar Faaliyetleri

İlhanlı Devleti tarihinde Gâzân Han'la başlayıp Olcaytu Han zamanında zirveye ulaşan imar ve bayındırlık hareketlerinden faydalanan kentlerin başında Erzurum gelmektedir. Kent, yirmi bir yıllık bu sürede medrese, mescid, türbe, köprü, han, hamam gibi ilmî ve medenî eserlerle süslenmiştir. Eserlerin mimarî özelliklerinden İlhanlı Devleti'nin artık Müslüman bir dev-

let hüviyeti kazandığı açıkça görülmektedir.

Erzurum'da İlhanlı dönemi eserlerinin en önemlilerinden biri şüphesiz Çifte Minareli (Hâtuniye) Medrese'dir. Anadolu'da Osmanlı öncesi dönemde yapılan medreselerin en büyüğü ve sanatsal açıdan en ihtişamlılarından biri olan medresenin kitâbesinin olmaması ve vakfiyesinin bulunamaması bir süre konu ile ilgilenen araştırmacıların eserin bânisi ve tarihlendirilmesinde sorunlar yaşamalarına neden oldu. Konunun uzmanlarından Haluk Karamağaralı yapının mimarî özellikleri ve medresenin Hâtûniye adıyla anılmasından yola çıkarak, tarihsel olayları da göz önünde bulundurarak yapının 1291⁵ yılında inşâ edildiği sonucuna vardı. Genel olarak kabul edilen bu görüşe göre Çifte Minareli Medrese diğer adıyla Hâtûniye Medresesi, İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi olan şehzade Geyhâtû'nun eşi Pâdişâh Hâtûn tarafından 1291 yılında inşa ettirilmiş bir İlhanlı dönemi eseridir (Karamağaralı 209, 240-242; Ünal 201; Sözen 72; Kuran 116-117; Konyalı 336; Aşıroğlu 77-78).

Abdürrahim Şerif Beygu, eserin Alâeddin Keykubad'ın kızı Hundi Hâtûn tarafından yaptırıldığı görüşündedir (Beygu 129). Açık avlulu medreselerin en büyüğü olan yapının inşâsının yarım bırakılması hakkında da muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre, soğuk iklim şartlarına sahip olan Erzurum'da açık avlulu bir medresede eğitim-öğretim yapılamayacağı inşâat döneminde anlaşılmış ve eser tamamlanmamıştır (Uluçam 757). Bir diğer görüşe göre ise, eserin bânisi Pâdişâh Hâtûn'un eşi şehzade Geyhâtû 1291 yılında İlhanlı tahtına çıkmak üzere ani şekilde Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalınca eser yarım kalmıştır (Kuran 124). IV. Murad döneminde (1623-1640) askerî amaçlı olarak tophane ve kışla şeklinde değerlendirilen yapı (*Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* 240) sonra tekrar medreseye çevrildi. Cumhuriyet döneminde ise bir müddet müze olarak kullanıldı. (Konyalı 350-351; Beygu 131). Medresenin güneyinde bulunan türbe de medresenin bânisi Pâdişâh Hâtûn tarafından medrese ile aynı tarihte yani 1291 yılında inşâ ettirildi. Türbe, alan bakımından Anadolu'daki en büyük türbelerden biri kabul edilmektedir (Önkal 196-197; Konyalı 350; Karamağaralı 242).⁶

Sultâniye Medresesi, XIII. yüzyıl sonlarında Gâzân Han tarafından yaptırıldı. I. Dünya Savaşı'na kadar yaklaşık altı asır ayakta kalan yapı savaş esnasında yıkıldı. Aslında burası sadece medrese değildi; medrese, zâviye ve mescidden müteşekkil bir külliye idi. Karaz civarındaki Öznü köyü bu medreseye vakfedilmişti (Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 225; Konyalı 296-297; Konukçu, *Erzurum* 77). Abdürrahim Şerif Beygu "Sultaniye" adı verilmesinden ötürü medresenin Alâeddin Keykubad tarafından yaptırıldığını ileri sürmektedir (Beygu 136-137).

Kentteki bir diğer İlhanlı dönemi eseri Olcaytu Han'ın önemli emirlerinden biri olup uzun süre Erzurum valiliği yapan Cemâleddin Hoca Yâkût Gâzânî tarafından Gâzân Han ve eşi Horasanlı Bolugan Hâtûn adına 1310 yılında yaptırılan Yâkûtiye Medresesi'dir. Batı cephesindeki taç kapısı oldukça gösterişli olan yapının doğusunda kimin medfûn olduğu bilinmeyen bir türbe bulunmaktadır. Osmanlı döneminde top dökümhanesi, kışla ve depo işlevi gören kapalı avlulu yapı hâlâ sağlam bir halde bulunup müze (Etnografya müzesi) olarak kullanılmaktadır. Yâkûtiye Medresesi içindeki taş vakfiyeden Hoca Yâ-

kût'un medrese için birkaç köy, büyük bir han, hamam ve dükkanlar vakfettiği öğrenilmektedir (Akçay 146; Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 227, 229; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 75-76; Konyalı 302; Kuran 124-125; Gündoğdu 32-33). Kayıtlara göre Yâkûtiye medresesi hem Sultâniye hem de Hâtûniye medresesinden çok daha fazla vakfa sahipti (Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 53; Beygu 152-153; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 71).

Ahmediye Medresesi, Gani Ahmed b. Ali b. Yusuf isimli birisi tarafından hadis öğrenimi için inşâ ettirildi. Kapalı medreseler grubuna dahil, küçük ve gösterişten uzak yapının yapım tarihi kitâbesine göre 1314-1324 yılları arasındadır. I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarına kadar yöre halkına hizmet verdi. Bu İlhanlı dönemi eseri günümüzde harap bir durumda bulunmaktadır. Gez köyü buraya vakfedilmişti (Konyalı 292-293; Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 207; Kuran 127-128; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 76; Gündoğdu 97; Beygu 153-154).

Sultâniye, Yâkûtiye ve Ahmediye medreselerinde hey'et, tıp, tasavvuf gibi ilimler okutulmuş, birçok değerli ilim adamı yetiştirilmiş ve kıymetli eserler kaleme alınmıştır (Beygu 167).

Erzurum bu medreselerle sadece kentin değil, bölgenin de önemli ilim merkezi haline gelmiştir. Medreselerdeki ilmî faaliyetlerin verimini artırmak için kütüphaneler kurulmuştur (Beygu 164-165).

"Emîrül-Kebîr" ünvanlı Sadreddin Türkbeg'in 1308 yılında yaptırmış olduğu Karanlık Kümbet'in kim için yapıldığı bilinmemekle birlikte bir İlhanlı dönemi mezar anıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1954 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımdan geçirilen yapı günümüze sağlam bir şekilde gelebilmiştir (Beygu 146-147; Konyalı 410-411; Aşıroğlu 78; Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 195; Gündoğdu 78). Kitâbe levhası boş olmasından dolayı kesin yapım tarihi ve bânisi bilinmeyen Gümüşlü Kümbet diğer kümbetler ile olan üslûp benzerliğine bakılarak XIV. yüzyılın başlarına yani İlhanlı dönemine tarihlendirilmektedir (Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 192; Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 77; Gündoğdu 75; Önkal 203-204; Konyalı 402-403). Abdürrahim Şerif Beygu'ya göre bu kümbet XIII. yüzyılda yaşamış, birçok arazisi ve vakıfları olan Gazi Gıyaseddin Dede isminde birisinin (Beygu 141-142). Karanlık Kümbet ve Gümüşlü Kümbet ile mimarî açıdan büyük benzerlikler gösteren Cimcime Sultan ve Rabia Hâtûn Kümbetleri de XIV. yüzyıl başlarına tarihlendirilmekte ve İlhanlı dönemi yapıları olarak dikkat çekmektedir (Gündoğdu 79-80). Halk arasında "Üç Kümbetler" olarak bilinen yapı topluluğu içinde aslında üç değil dört kümbet bulunmaktadır. Bunlardan birinin İzzeddin Saltuk adına inşa edildiği düşünülmektedir. Bu kümbet dışındaki diğer üç anonim kümbetten ikisi XIV. yüzyıla, bu iki kümbetle aynı tarzda olmayan son kümbet ise XIII. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Konyalı 418-419; Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 201-202; Gündoğdu 83; Önkal 200-201, 247-248). Zeki Velidi Togan, XIV. yüzyıla tarihlendirilen kümbetlerden birisinin İlhanlı veziri Reşîdüddin'in oğullarından Taceddin (ölüm tarihi H. 732) ile Alâeddin Emîr Ali'ye ait olabileceğini iddia etmiştir (Togan, *Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun...* 47).

Ahî Tuman Baba türbesi, XIV. yüzyıldan kalma bir İlhanlı dönemi mezar anıtıdır. Ahî Tuman, Ebû Said Ba-

hadır Han zamanında yaşamış adından da anlaşılacağı üzere kentin Ahî şeyhlerinden biridir. Erzurum'a yolu düşen İbn Battûta bu türbenin yanında bulunan Ahî zâviyesinde türbede medfûn bulunan Ahî Tuman tarafından misafir edilmiştir. Sekizgen planlı bu türbe günümüzde harap bir durumdadır (Gündoğdu, Bayhan ve Arslan 184). İbrahim Hakkı Konyalı bu türbenin Ahî Tuman'ın türbesi olduğunu gösterecek bir belge olmadığından, Yakutiye türbesine de Ahî Baba türbesi denildiğinden bahsetmektedir (Konyalı 386).

Gâzân Han ve bilhassa Olcaytu Han Erzurum'da inşa ettirdikleri eserlerin dışında civardaki eski türbeleri, ilim yapılan yerleri, sosyal yardım ve hayır kurumlarını tamir ettirip, ek binalar inşa ettirmişlerdir (Gülbüz 129-130).

İlhanlılar döneminde Erzurum'da yapılan han ve hammamlardan hiç biri ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır (Konyalı 286; Beygu 163-164).

Pasinler ilçesi yakınında bulunan ve halk arasında "Çobandede Köprüsü" olarak adlandırılan Türkiye'nin sağlam kalabilmiş tarihî köprülerinden Çoban Köprüsü, Gâzân Han'ın emîrlerinden Sulduzlu Emîr Çoban tarafından yaptırıldı. Aras nehri üzerine inşa edilen yapı Anadolu'nun en eski köprülerinden biridir. Tahrip olan kitâbesi okunamadığı için yapım tarihi tam olarak tespit edilememektedir. Bununla birlikte Abdürrahim Şerif Beygu eserin 1297-1298 yılında yaptırıldığını ifade etmektedir. Uzunluğu 128 m., genişliği 8.5 m.'dir. Yedi gözlü⁷ şekilde inşa edilmesine rağmen yıkılma tehlikesi olduğundan tek gözü doldurulmuştur. Emîr Çoban 1299 yılında Anadolu'da isyan eden Emîr Sülemiş'i cezalandırmak için bu köprüyü kullanmıştır. Yine Karamanoğulları seferinde de bu köprüden geçmiştir (*Evlîya Çelebi Seyahatnamesi* 255; Konyalı 438-439; Aşıroğlu 78; Beygu 210-211; Kırzioğlu 446).

İlhanlılar, Erzurum şehri gibi kalesinin imarına da büyük önem verdiler. Ele geçirirken büyük zarar verdikleri kaleyi daha sonra tahkim ettiler. Gâzân Han zamanında, 1296 yılında onarılıp yenilenen Pasinler'e bağlı Avnik Kalesi, bulunan kitâbe parçalarından anlaşıldığı kadarıyla Olcaytu tarafından da onarımdan geçirildi. Gâzân Han, aynı yıl Avnik Kalesi ile birlikte Micingerd Kalesi'nin de onarılıp şenlendirilmesini emretti (Konyalı 488-489; Kırzioğlu 446).

1335 yılından sonraki gölge hanlar devrinde Erzurum'a hakim olan Sutaylı Emîr Hacı Tugay'ın oğlu Hasan, Erzurum-Tebriz yolunda, Pasinler ovasına hakim tepe üzerinde, kendi adıyla anılan Hasankale'yi yaptırdı. Kalenin en büyük avantajı Erzurum, Avnik, Micingerd ve Horasan yollarını kontrol eden bir mevkiide bulunması ve sıcak su kaynaklarına yakın olmasıydı. İçinde gümrük dairelerinin bulunduğu kalenin yapım tarihi 1336-1339 yılları arasındadır. Hasan, kalenin içine bir mescid ve kendi için bir türbe yaptırmış ve

ölünce buraya defnedilmiştir. 1340 yılında Erzurum bölgesini ele geçiren Çobanlı Şeyh Küçük Hasan Hasankale'ye büyük zarar vermiş, bu arada adaşının yaptırdığı, mescidi, imâretleri ve türbesini yerle bir etmiştir. Bu yerleşim bugün de kurucusunun adıyla "Hasankale" olarak anılmaktadır. (Hâfız-ı Ebrû 165; Hamdullah Müstevfî 96; Solmaz 24, 42, 64; Konyalı 29, 459-464; Eğılmez 151; Kırzioğlu 448)

Ebû Said Bahadır Han, 1316 yılında İlhanlı tahtına çıktıktan hemen sonra, Avnik Kalesi'nde bir darphane kurdurmuş ve burada 1332 yılında gümüş sikke darbettirmiştir. Ebu Said'den sonra iç mücadelelerle geçen devirde darphane Ani'ye nakledilerek burada faaliyete geçirilmiştir (Konyalı 491; Kırzioğlu 447-448; Solmaz 43).

Pasinler ilçesi yakınında bulunan ve halk arasında "Çobandede Köprüsü" olarak adlandırılan Türkiye'nin sağlam kalabilmiş tarihi köprülerinden Çoban Köprüsü, Gâzân Han'ın emirlerinden Sulduzlu Emîr Çoban tarafından yaptırıldı.

E.İlhanlılar Devrinde Erzurum'da Sosyal ve Kültürel Hayat

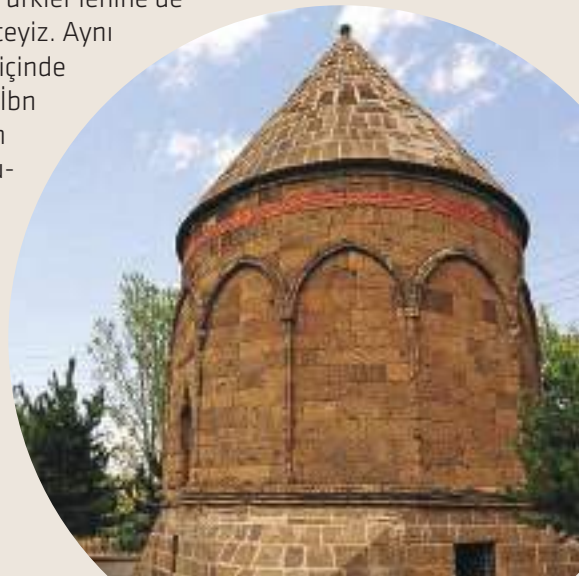
İlhanlı dönemi Erzurum'un da sosyal ve kültürel hayatta ağırlığı hissedilen en önemli grup, devrin birçok Anadolu kentinde olduğu gibi Ahîler idi (Cahen, *The Turks in Iran* 488). Ahîlerin kentte ne derece etkili olduklarını İbn Battûta'nın kayıtlarından öğreniyoruz. İbn Battûta Erzurum'a geldiğinde Ahî Tûmân adında yüz otuz yaşındaki bir Ahî'nin zâviyesinde misafir olmuş, Ahîlerin ilgisine, konukseverliğine hayran kalmıştır (İbn Battûta 418). Erzurum ve çevresinde Ahîlere ait çok sayıda mezar taşı, türbe ve zâviye bulunmaktadır. Ahi Muhammed bin Abdurrahman, Ahi Yusuf, Ahi Pîr Mahmud zâviye, türbe ve mezarları İlhanlı dönemine aittir. Abdürrahim Şerif Beygu'nun Erzurum'da bulunduğu fütüvvetnâme de Ahîler hakkında bilinmeyen bazı konulara ışık tutmaktadır. Debbağlar şeyhi Erzurum'da esnaf üzerinde hakim bir durumdaydı. Hilekârlık yapan esnafın dükkanı kapatılır, bir iş kötü şekilde yapıldıysa dükkan kapısına çivilenerek teşhir edilirdi (Beygu 189-191).

Erzurum, Mevlevîliğin Anadolu'daki belli başlı merkezlerinden biri kabul edilmekteydi. Gâzân Han'ın İslâmîyet'i benimsemesi ve devletin resmî dini olarak kabul etmesiyle İslâm beldelerinden Müslüman âlimler değişik amaçlarla başkent Tebriz'i ziyaret etmeye başlamışlardı. Bunlardan biri olan Mevlânâ'nın torunu

Ulu Ârif Çelebi, 1295 ve 1315 yıllarında Tebriz'i iki kere ziyaret etmiş ve bu ziyaretleri sırasında Erzurum'da bir süre ikamet etmişti. Ulu Ârif Çelebi'ye intisap eden XIV. yüzyıl Anadolusunun âlim ve mutasavvıflarından Ahmed Eflâkî'nin Çelebi'nin emriyle kaleme aldığı *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı eser, kentin o dönemdeki sosyal yaşantısını, dinî inancı ve kültürel hareketliliği bize yansıtan bir ayna gibidir. Eserden edinilen bilgilerden Mevlevîlik'in Erzurum'da ileri gelen kişiler ve halk arasında oldukça popüler olduğu anlaşılmaktadır.

Eflâkî, Ulu Ârif Çelebi'nin Erzurum'da Paşa (Pâdişâh) Hâtûn, II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gürcü Hâtûn'un kızı Aynü'l-Hayat ve Gâzân Han'ın Kılavuzoğlu isimli avcıbaşısı ile görüştüğünü nakleder. Müridi olan Paşa Hâtûn⁸ un Erzurum'da vefat ettiği Çelebi'ye Erzurum'dan geri dönüş yolunda iken malum olmuştur. Aynü'l-Hayat ve Çelebi'nin Tebriz'de görüştüğü Gâzân Han'ın eşi İltutmuş Hâtûn, ondaki manevîyattan etkilenerek, onun müridi olmaya karar vermişlerdir. Yine kaynakta yazıldığına göre İlhanlı Hanlarından Gâzân Han ile Olcaytu Han'ın vefatları Ulu Ârif Çelebi'nin içine doğmuştur. Gâzân Han, İltutmuş Hâtûn'un Çelebi'ye intisâbından kısa süre sonra vefat etmiştir. Şîî mezhebine geçen Olcaytu Han'ın vefatı da Çelebi'ye Han'ı doğru yola döndürmek için çıktığı yolculuk esnasında Bayburt'ta iken malum olmuştur (Ahmed Eflâkî 251; Turan, *Doğu Anadolu Türk...* 54-55; Konyalı 49-50).

Moğollar, Yakınoğu'ya gelip İlhanlı Devleti'ni kurduktan ve Müslüman bir devlet olduktan sonra da Cengiz Han döneminden beri dikkat ettikleri farklı din ve inançlara karşı hoşgörülü olma politikasını devam ettirdiler. Bu noktada Erzurum ve çevresinde yaşayan Hristiyanlara fazla müdahale etmediler. Moğol egemenliğinden önce kentte çoğunluğu Ermenilerden müteşekkil Hristiyan unsur yaşarken (Yâkût el-Hamvî 181), İlhanlı tâbiyyetine girdikten sonra kent ve köylerde ticaret ve el sanatlarıyla uğraşan Rum ve Ermeniler, dağlık bölgelerde ve yaylalarda ise Türkmenler ve göçebe Türk-Moğol kabileleri yaşamaya başladılar (Gürbüz 123). XIV. yüzyıla gelindiğinde Anadolu'ya yapılan Türkmen göçlerinin etkisiyle etnik ve kültürel yapının Türkler lehine değiştiğini görmekteyiz. Aynı yüzyılın ilk yarısı içinde Erzurum'a gelen İbn Battûta Türkmen nüfusun çok olduğunu ifade eder (İbn Battûta 418). Hamdullâh Müstevfî kentte yaşayan Hristiyanların

çok büyük bir kiliseleri olduğunu, Müslümanların da onun karşısında Kâbe büyüklüğünde bir mescidlerinin olduğunu ve buna Kâbe gibi saygı gösterdiklerini söyler (Hamdullâh Müstevfî 95). XV. yüzyılın başlarında kente uğrayan Clavijo ise buradan Türkmenler'in ülkesi olarak bahseder (Clavijo 144). Erzurum'da yaşayan Hristiyan tebâa Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı 1318 yılından itibaren cizye vermek suretiyle hayatlarını devam ettirmişlerdir (Eğilmez 148).

Moğolların yukarıda bahsedilen farklı inançlara hoşgörülü yaklaşımları Ehl-i sünnet inanca karşı fikirleri yayanları cesaretlendirdi. Bu şekilde Bâtînîlik Anadolu'da kendine kolayca taraftar topladı. Moğol istilâsı öncesinde Erzurum'a gelen Haydarî, Kalenderî mensuplarının sayısı Bâtînîlik'in güç kaybindan sonra daha da arttı (Ocak 180). Çok farklı inanç biçimleri meydana çıktı. Gâzân Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi bu gruplar için sonun başlangıcı oldu. Kentte Sünnî inanç ve tarikatlar yaygınlık kazanmaya başladı. Ancak Kalenderî ve Haydarî tarikatlarının varlığı bir süre daha devam etti (Gürbüz 128-129).

İlhanlı dönemi Erzurum'unda birçok değerli ilim adamı yetişmiş, bunlar sadece İlhanlı ülkesinde değil, çevre ülkelerde de tanınmış, yazdıkları eserlerle isimlerini günümüze ulaştırmayı başarmışlardır. "Erzen el-Rûmî" lakaplı Receb b. Karaca yaşadığı XIV. yüzyılda dil ve edebiyat alanında yazdığı eserlerle adından söz ettirmişti (Eğilmez 150). Aynı lakapla meşhur Muhammed b. El-Hüseyin'in *Dürrer el-Tenzil ve Gürrer el-Tevil* adlı iki tefsir kitabı vardı (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 71). Ebû Abdurrahim Abdurrahman ve Mahmud Efendi Erzurum'un ilmiye sınıfına mensup âlimlerindendi. Ebû Abdurrahman Kudüs'te dersler vermişti. İbn Battûta'nın kenti ziyaret ettiğinde görüştüğü kişilerden biri de o idi. Ebû Said Bahadır Han zamanında yaşayan Mahmud Efendi ise Hâtûniye medresesinde görev almış, fıkıh alanında kaleme aldığı eserler ile tanınmış bir âlimdi (Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum* 77). Bu dönemde ilmî açıdan oldukça faal olan Erzurum'da kadın âlimlere de rastlanmaktaydı. "Âllâme" olarak bilinen Kadı İmam İbrahim kızı Zahide Hâtûn 1311 yılında Erzurum'da vefat etmişti (Konyalı 428).

Sonuç olarak 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı ile başlayan Moğol egemenliği esnasında Anadolu'daki bazı kentler gerilerken, Doğu'daki kentler önem kazanmaya başlamıştır. Bu kentlerden biri olan Erzurum, coğrafi konumunun başkent Tebriz'e yakın olmasının ve uluslararası ticaret yollarının üzerinde yer almasının sağladığı avantajlardan yararlanarak İlhanlı döneminde Anadolu'nun en zengin ve gelişmiş ticaret kentlerinden biri olmuştur. Kente hakim

olan refah, sosyal ve kültürel hayatı da olumlu etkilemiş, bir kısmı günümüze ulaşan çok sayıda eser inşâ edilmiş, kent İlhanlı döneminde Anadolu'nun her köşesine yayılan Ahilik'in ve Mevlevilik'in önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. İlhanlı devrinde etnik olarak da bir dönüşüm yaşanmış, devam eden Türkmen göçleri Türk unsurunu kentte hakim kılmıştır. İlhanlı Devleti'nin yıkılış sürecini başlatan 1335 tarihi Erzurum adına kötü gidişatın başlangıcı olmuştur. Merkezdeki iktidar mücadelelerinden etkilenen kentte ticaret durma noktasına gelmiş, kent tahrip edilmiş ve uzun süre toparlanamamıştır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi II*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

---. *Târîhü Muhtasarî'd-Düvel*. Çev. Şerafeddin Yaltkaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Akçay, İlhan. "Yakutiye Medresesi." *Vakıflar Dergisi* VI (1965): 146-152.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*. İstanbul: Yapı Kredi, 2010.

Aksarayî. *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Anonim Selçuknâme. Yay. ve Çev. Feridun Nafiz Uzlu. Ankara: 1952.

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.

Aşıroğlu, Tahsin. "Erzurum İlinin Tarihçesi." *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi I*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1973. 65-115.

Azîmî. *Azîmî Tarihi*. Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

---. *Anadolu Selçuklularının Devrinde Sosyal ve İktisadî Tarih Üzerine Araştırmalar*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1990.

Beşîrî, Şîrin. *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. Çev. Mustafa Uyar. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Beşîrî, Abdürrahim Şerif. *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt, 1936.

Cahen, Claude. "The Turks in Iran and Anatolia Before the Mongol Invasions." *A History of the Crusades, The Later Crusades 1189-1311*. Volume: II. General Ed. Kenneth M. Setton. Ed. Robert Lee Wolff ve Harry W. Hazard. Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1969. 660-692.

---. *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*. Çev. Yıldız Moran. İstanbul: E, 1984.

Clavijo, Ruy Gonzales. *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*. Çev. Zeynep Ertan. İstanbul: Pozitif, 2008.

Darkot, Besim. "Erzurum." *İslâm Ansiklopedisi* IV (1945): 340-345.

Ebû'l-Fidâ. *Takvîmu'l-Buldân*. Farsça'ya Çev. Abdu'l-Muhammed Âyetî. Tahran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng, 1349.

Eflâkî. *Ariflerin Menkıbeleri II*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1995.

Eğilmez, Savaş. *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*. Erzurum: Mas Matbaacılık, 2012.

El-Ehrî, Ebû Bekr Kutbi. *Tarih-ı Syaikh Uwais*. By. J. B. Van Loon. Mouton: Mouton&Co, 1954.

Erdem, İlhan. "İlhanlılar Döneminde Ankara." *Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu I* Ankara: Semih Lütfi Matbaası, 2012. 131-138.

Erzurum 1973 II Yılığ. İstanbul: Kervan, 1974.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi. Haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. 2. Kitap-1. Cilt. İstanbul: Yapı Kredi, 2011.

Göksu, Erkan. "Erzurum'un Sonbaharı." *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*. (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı) 4.8 (2009): 1323-1334.

Gül, Muammer. *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.

Gündoğdu, Hamza. *Erzurum Tarih ve Medeniyet*. Erzurum: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı, 2011.

Gündoğdu, Hamza, Ahmet Bayhan ve Muhammet Arslan. *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010.

Gürbüz, Osman. *Anadolu Selçuklular Döneminde Erzurum (1202-1318)*. Ankara: Aktif, 2004.

Hâfiz-ı Ebrû. *Zeyl-i Câmîü't-Tevârîh-i Reşîdî*. neşr. Hanbaba Beyani. Tahran: 1317.

Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvinî. *Nuzhetü'l-Kulûb*. neşr. Guy le Strange, Leiden: Matbaatü'l-Brill, 1913.

Honigmann, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970.

İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi, 2010.

İbn Bibi. *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk-Nâme)*. II. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.

Jahn, Karl. "Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi." Çev. İsmail Aka. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 13.24 (1980): 59-77.

Karamağaralı, Haluk. "Erzurum'daki Hâtuniye Medresesi'nin Tarihi ve Bânisi Hakkında Mülâhazalar." *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* III (1971): 209-242.

Kaymaz, Nejat. *Pervâne Mu'înu'd-Din Süleyman*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1970.

Kazvinî, Zekeriyâ b. Muhammed. *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*. Farsça'ya Çev. Ci-hangir Mirzâ Kâcâr. Tahran: Emir Kebir, 1994.

Kızıoğlu, Fahrettin. *Kars Tarihi*. İstanbul: Işık, 1953.

Konukçu, Enver. *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım Araştırma ve Geliştirme Vakfı, 1992.

--. "Moğol Sünit Boyundan Ötegedai'li Çormahan: Cengiz, Ögedey ve Töregene Hatun Döneminin (1206-1246) Büyük Noyanı." *İslâm Öncesinde Çığdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*. Ed. Hayrunisa Alan, Abdulkarap Kara ve Osman Yorulmaz. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008. 275-287.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*. İstanbul: Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği, 1960.

Köprülü, Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Haz. Orhan Köprülü, Ankara: Akçağ, 2006.

Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri II*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1969.

Küçük, Cevdet. "Erzurum." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 11. (1995): 321-329.

Marco Polo. *Dünyanın Hikaye Edilişi Harikalar Kitabı 1*. Çev. Işık Ergüden. İstanbul: İthaki, 2003.

Niğdeli Kadı Ahmed. *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halik*. II (Farsça Metin). Notlarla Yayına Hazırlayan: Ali Ertuğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süflük Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Oktay, Hasan. "Ermeni Müellifi Kiragos." *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge, 2007. 17-100

--. "Aknerli Grigor Okçu Milletler Tarihi." *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge, 2007. 103-163.

--. "Vartan Vakayinâmesi." *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge, 2007. 165-188.

Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1996.

Özğüdenli, Osman Gazi. *Gâzân Han ve Reformları*. İstanbul: Kaknüs, 2009.

Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî. *Câmîu't-Tevârîh* 2. Haz. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevi. Tahran: Elbruz, 1373.

Reşîdüddîn Fazlullah. *Câmîu't-Tevârîh* (İlhanlılar Kısmı). Çev. Prof. Dr. İsmail Aka, Prof. Dr. Mehmet Ersan ve Dr. Ahmad Hesamipour Khelejanî. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Ruysbroeckli Willem. *Mengü Hanı'nın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*. Ed. Peter Jackson ve David Morgan, Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap, 2010.

Simon de Saint Quentin. *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, 2006.

Solmaz, Gürsoy. *Ortaçağ'da Erzurum-Kars Kaleleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2000.

Sözen, Metin. *Anadolu Medreseleri I*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 1970.

Spuler, Bertold. *İran Moğolları*. Çev. Cernal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.

--. "Anadolu'da Moğollar." *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. C. I. Ankara: 1970. 1-147.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah, 1986.

Togan, Zeki Velidi. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti." *Türk Hukuk ve İktisat Fakültesi Mecmuası* I (1931): 1-42.

--. "Reşîdeddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15. 1-4 (1953): 33-49.

--. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötügen, 2005.

--. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötügen, 2009.

Uluçam, Abdüsselâm. "Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese Üzerine Yeni Bir Yorum." *XI. Türk Tarih Kongresi 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994. 749-758.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). Çev. Hrant Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Üçok, Bahriye. *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*. Ankara: Devlet Su İşleri Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü, 1981.

Ünal, Hüseyin Rahmi, "Erzurum Hatuniye (Çifte Minareli) Medresesi." *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. Ed. Doğan Kuban. İstanbul: Yapı Kredi, 2002. 194-201.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-Buldân*. II-IV. nşr. Ferid Abdülaziz el-Cündî. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410.

Yınanç, Mükrimin Halil. "Erzurum." *İslâm Ansiklopedisi* IV (1945): 345-357.

Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Kayseri: Eriyesi Üniversitesi, 1994.

DİPNOTLAR

- 1 Mükrimin Halil Yınanç, bu konuda farklı bir iddia ortaya atar ve Erzurum'un fethinin çeşitli sebeplerle geciktiğini, bunun ancak Sultan Melikşâh zamanında Emîr Ahmed tarafından 1080 yılında gerçekleştirildiğini ve beyliğin de bu tarihte Emîr Saltuk'un dedesi Ebû'l-Kâsım tarafından kurulduğunu söyler. Bkz. Yınanç 348-349; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu...* 19; Konyalı 26.
- 2 Anonim Selçuknâme'de Gıyaseddin Keyhüsrev'in Erzurum'da öldürüldüğü yazmaktadır. Bkz. *Anonim Selçuknâme* 44; Turan, *Selçuklu Zamanında Türkiye* 600.
- 3 Bu Moğol hanedanı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünün ardından başlayan iç mücadeleler esnasında ortaya çıkan siyasi oluşumlardan biridir. Bağdad'ın kuzey bölgesinden Erzurum-Ahlat hattına kadar olan sahayı yaklaşık yarım asır idare etmişlerdir. Bkz. Hâfiz-ı Ebrû 152; Gül 151; Sümer, *Anadolu'da Moğollar* 96-97.
- 4 Tebriz, İlhanlı Devleti'nin başkenti olduktan sonra Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde siyasi, ticarî ve kültürel bir merkez, evrensel bir kent oldu. Bkz. Jahn 59, 68.
- 5 Önemli sanat tarihçilerimizden Oktay Aslanapa, medresenin yapım tarihi ile ilgili 1271 ile Moğol baskısının arttığı 1277 yılları arasında bir tarihin daha uygun olacağını ifade etmiştir. Ona göre medrese yaptırmak İlhanlılar'a çok yabancı bir eylemdir ve medrese tamamen Selçuklu üslûbu ile inşa edilmiş bir Selçuklu medresesidir. Anadolu'daki Selçuklu mimarî üslûbu XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarına kadar ağırlığını hissettirmiştir. (Bkz. Aslanapa 119, 187).
- 6 Türbe ile ilgili farklı görüşler için bkz. Gündoğdu 23-24.
- 7 İbrahim Hakkı Konyalı altı gözülü olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. Konyalı 438.)
- 8 Kirman'daki Kutluğ Devleti'nin kadın hükümdarlarından olan Pâdişâh Hâtûn Erzurum'da değil, Geyhâtû'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan Baydu Han'ın adamları tarafından 1295 yılında, Kirman yakınlarındaki Kasr-i Zer'de öldürülmüştür (Üçok 111-113). Şîrîn Beyânî ise Pâdişâh Hâtûn'un, 1295 yılında, kardeşinin hanımı Kürdüçün Hâtûn'un emriyle, onun zindanında öldürüldüğünü ifade etmektedir (Beyânî 9-10).

*Buzlara da yazmadığın isim bendim Kırağı
Unutup uğramadığın mevsim bendim Kırağı
Rengi soluk,ucu yırtık,işığından kovulmuş
Yüreğine sığmadığın resim bendim Kırağı*

*Hasretler yakılıyordu,ben yakmadım Kırağı
Ardından geldim ardıma hiç bakmadım Kırağı
Terk ettiğin şehirleri teslim alırken gece
Gölgeni karanlıklara bırakmadım Kırağı*

*Coğrafyası sevdanın yer ile yeksan Kırağı
Hayali yoktur ihyanın eğer yoksan Kırağı
İstasyonu şaşırılmış bir tren mahcup hüznü
Bir yolcunun bir yerinde bir şey noksan Kırağı*

*Gönlümde eskimiş bir ızdırap vardır Kırağı
Gençliğinden çaldığım bir serap vardır Kırağı
Serabın elinden sunar her gece ağusunu
Köpek öldüren derler bir şarap vardır Kırağı*

*Kırk yıl önce Ali Ravi'den bir daha geçsen Kırağı
Doğu Sineması'ndan bana bir hayal seçsen Kırağı
Harap bir Hacı Cuma hikâyesidir artık Erzurum
Derviş Ağa'da soluklanan bir yürek ve sen Kırağı*

Mustafa DUMAN

Kırağı -1

Erzurum'un Ak Sakallıları

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY

İklimler ve insanlar... Kıtalar ve insanlar...
Coğrafyalar ve insanlar... Şehirler ve insanlar... Kasabalar ve insanlar... Köyler ve insanlar... Mezralar ve insanlar... Obalar ve insanlar... Mekândan açılan her bahis, öyle ya da böyle, bir tarafıyla insanla alâkalıdır. Yani, mekândan söz etmek demek, insandan da söz etmek demektir. Neden mi? Çünkü, insan ve mekân o kadar ilişkilidir ki, biri varsa öteki de vardır. Birlikte var olur ve birlikte yok olurlar. Bir yer olmakla bir yerli olmak, yer olanla yerli olanın müşterekliğini ima eder. Mekân büyüyüp geliştikçe, insan da büyür ve gelişir. Bu büyüme ve gelişme, maddî ve manevî karakterli olabileceği gibi, ferdî ve sosyolojik zenginlik de taşıyabilecek, aynı zamanda zihnî, tarihî ve kültürel köklerin derinliğine işaret eden, etnolojik ve antropolojik kıdeme de yol açacaktır. İnsan, tabii ki insanlık, dünden bugüne yürürken, göçebelikten yerleşikliğe, yukarıdan aşağıya, koşmaktan sükûnete, dağınıklaktan topluluğa, ferdiyetten/ferdîlikten cemiyetçiliğe doğru adım atarak gelmiştir. Birlikte yaşamak, üretmek, tüketmek, ihtiyacını karşılamak, sevinci ve kederi paylaşmak, gurbetin verdiği yalnızlık hissini, kimsesizliğin yürekte meydana getirdiği boşluğun acısını biraz olsun dindirmek için, korumak ve korunmak için, güvenip huzur bulmak için, kendisi ile beraber başkalarını veya başkalarıyla birlikte kendi varlığını ikame etmenin yollarını aramıştır. İşte, insanın yerleştiği yerlerin tahlil ve tetkikinden elimizde kalan malumatın bize verdiği hükümler manzumesinin telkin ettiği netice budur.

Mekân-insan ilişkisini ortaya koyarken söylediğimiz ilişkiler ağı, tarih boyunca bazen olumlu, bazen de olumsuz bir hususiyetle karşımıza çıkar. Yani, mekân ve insan terkihi, bazen insana/insanlık tarihine hediye ettiği güzellik ve hayırlarla hatırlanırken, bazen de aynı terkip, insanın/insanlığın hafızasından asla silinmeyecek izler bırakan kötülükle sefahatin durağı hâline gelir. İnsanlık, geleceğini kurarken sürekli geri dönerek geçmişini de anlamak zorundadır. Çünkü, geçmiş, insan için her zaman ve tekrar tekrar ziyaretten vaz geçemeyeceği bir hazinedir. Terakkî, geçmişin hataları ile geleceğin ümitleri arasında cereyan eden mukayese ve mücadelenin mahsulüdür. İşte, bu mukayese ve mücadeleyi yapma yükümlülüğü de insanın uhdesine havale edildiğine göre, ilk adımda insan şehri imar eder, ardından da şehir şehri imar etmiş olan ferdi, tabii olarak cemiyeti kendi kimliği ile karşımıza çıkarır.

Geçmiş, insanla mekân, özelde insanla şehir ilişkisine dair bir çok örnekle doludur. Bu ikili arasındaki ilişki, aynı zamanda bir kader, birlikte anılma ve hatırlanma işidir de. Kur'anî ve kültürel metinlerde, bu ilişkiden söz edilirken, hemen her zaman şehrin çerçevelediği, şehrin halkı vurgulanır. Bu ilişki vurgusu, iki esas üzerine bina edilir: Bir taraf için, ahlâk ve hayır öne

çıkartılıp "fazilet" telkin edilirken; diğer taraf için kötülük ve şer öne çıkartılıp "ibretlik" bir durum tasvir edilir. Birkaç örnek sıralamak gerekirse, şöyle söylenebilir: Bir tarafta, Sodom ve Gomora halkı, Babil ve Babil halkı, Medyen halkı, Eyke halkı gibi, şehirler ve halklar var; diğer tarafta ise, Kudüs, Habeşistan, Mekke, Medine, Bağdat, Endülüs, Buhara, Semerkant ve İstanbul gibi, şehirler ve halklar vardır.

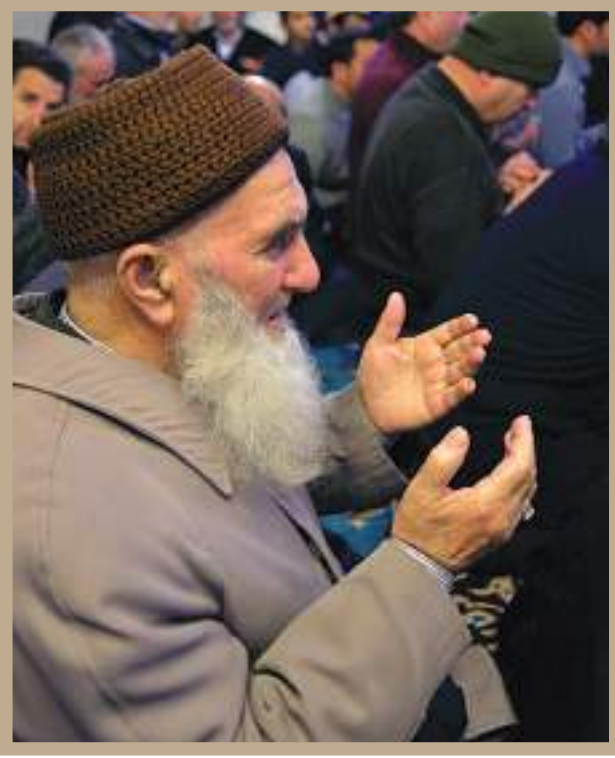
Meselâ, Hazret-i Lût (a.s)'ın ikâmet ettiği şehir, Sodom. Bugün tuzlu su ile dolu olan bu vadi, Arap yarımadasında ve çok mümbit toprakları olan bir sahanın adıdır. İşte, bu vadinin iki önemli şehri Sodom ve Gomora'dır. Bu şehirler, sapkınlıkları yüzünden halkıyla birlikte en büyük felâketlerden birine uğrayan şehirlerdendir.

Meselâ, Babil. İncil'de bahsedilen ve Nuh Tufanı'ndan sonra inşa edilmiş olan, Babil Kulesi. Güç ve iktidarın belgesi olarak, göğe erecek bir kuleye vücut vermek istediler, ancak Allah buna izin vermedi. Kulede çalışan işçiler, farklı diller konuşmaya başladılar, ardından, kuleyi yarım bırakarak dünyanın muhtelif yerlerine dağıldılar.

Medyen ve Eyke halkı. Kur'an'da da adları geçen ve Hazret-i Şuayb'ın elçi olarak gönderildiği yer ve komşu iki kavmin adıdır. Medyen de, dağlık, ancak arazisi bereketli bir coğrafyanın adıdır. Şuayb (a.s)'ın ikazlarına ve tebliğlerine kulak vermeyen Medyen halkı da, bir sarsıntı ile helâk olup girmişlerdir. Eyke ise, Medyen'e doğru deniz sahilinde, güzel ve yumuşak bir ağacın yetiştiği yerin adı olup, burada yerleşenlere de, Eyke Halkı denir idi. Kendilerine gönderilen elçiyi dinlemediler, "ateş kütləsi" ile yeryüzünden silinip gittiler.

Kudüs... Dinlerin ve dillerin kutlu mekânı... Hoşgörü

ve samimiyetin tadına varıldığı yerin adı... Göğün, yeryüzündeki aynası... Gökyüzü özünün yeşerdiği belde... Habeşistan... Özellikle ilk Müslümanlar için, emniyetli sığınak olmuş, müşriklerin zulmüne uğrayan masum insanların durak yeri. Mekke... Tek bir cümle ile söylemek gerekirse, Allah'ın Evi'nin bulunduğu, onun için de her şeyin onunla var olduğu şehrin adı... Medine... Hakikaten medenî... Ensar'ın memleketi... Selim insanlar diyarı... Kâinatın Efendisi'ne kucak açan şehir... Bağdat... Tanrı'nın Hediyesi... Abbasîler döneminde İslâm devlet ve medeniyetinin başşehri... Endülüs... Avrupa'ya medeniyeti ve insanlığı öğreten İslâm'ın şehri... Buhara ve Semerkant... Bugün, her ne kadar, sözü edilmese de, edilse bile, hep olumsuz yönleriyle anılan bu iki şehir, sadece Doğu'nun değil, Batı da dâhil, bütün insanlığın varlığını olağanüstü imkânlarla beslemişlerdir. Ve son bir şehir daha... İstanbul... Tarih boyunca insanlığın gözdesi olmuş, ilmin, kültürün, medeniyetin ve özellikle değerlerin merkezi olmuş şehir... Peygamberî müjdelere dolayı defalarca kuşatılan ve en sonunda, Fâtih Sultan Hazretleri tarafından fethedilerek İslâm diyarı hâline getirilmiş kutlu şehir...

Şimdi, bütün yukarıda saydığımız ve sıraladığımız şeyler, Anadolu'nun Kapısı ve "İslâm'ın kilidi Erzurum"u, saydığımız mekân ve şehirlerin geleneği içinde hak ettiği yere oturtmak, onu kuran ve devam ettiren güzel insanları anlatmaya hazırlık için bir mukaddime oluşturmaya yönelik bir adımdır. Zira, Erzurum, gelenek dediğimiz canlı organizmanın, şu anda damarlarında gezinen diriltici ruhun coşkun şalesinin bütün şiddetiyle çağıladığı duruşun sahibidir.

Ve aynı zamanda, her zaman olduğu gibi, hayatı manada görev üstlenen kimlik şehrin adıdır.

Küçükten büyüğe doğru gidildikçe çoğalan ve büyükten küçüğe doğru döndükçe azalan oranda, her iklimin ve her şehrin, fizikî ve ruhî hususiyetlerini, hem taşıyan, hem de yansıtan insan tipleri, karakterleri vardır. O iklim veya şehir akla geldiğinde, yâda gelenler onlar olur. Ruhî diriliğin kökleriyle, maverâî derinliğin sonsuzluğundan beslenen şahsiyetler ya da temsilciler, fizikî ve ruhî varlıklarıyla geçmişî ân'a taşırken, geleceğin yemyeşil ümitlerini canlı tutan vahalar gibi, çöllerde pırlı pırlı görünürler. Bunlar, İsa nefeslilerdir ki, yürüdükleri güzergâhda diriliğin meyvelerini toplarlar. Vahyin daima can verici nefesinden habersiz, yaratılmış olmanın manasına erememiş ruhlar ise, ruhî köksüzlüklerinin yansıdığı fizikî varlık derekesinde, yok edici özellikleri ile, rastladıkları her şeyi, kendi çirkin yüzlerini göstermemek için, ortadan kaldırırlar. Birincisinin varlığından huzur ve sükûnet devşirilirken, diğerinin içinde bulunduğu durum, yüceliğe göz dikmiş insana meşakkat veren bir yük hâline gelir.

Erzurum'un tarihine dair açılan sözler, ister uzak, ister yakın devri kuşatsın, isterse şimdinin bir ân'ına denk gelsin, haysiyet, izzet ve şeref makamında bestelenmiş olarak söylenir. Şehrin şahsiyetinin, muhakkak surette bu ve benzeri makamlarda dile gelmesi, şehrin tarihine yön veren, şehrin insanına yol gösteren, "timsâl" insanların varlığına vabestedir. Yetiştirdiği iklimin şartlarıyla baş edebilmek için, çocukluk ve gençliği önce asilikle tanışır. Zira, bu asilik, miskinlik ve tembelliğin çare bulunmaz ruh hâline düşürmek için elzemdir. Çünkü, şunu bilir, bir kere kaybederse bulamaz, bulsa da, kaybettiğinin aynısı olamaz. Zaten, şehrin tarihine şan veren de, taşıdığı bu ruhun, medeniyetinin devamlılığını sağlamak için, daimî bir patlayış hâlinde bulunmasından kaynaklanır. Asilik, orta yaşta durgun bir seyir izlemeye başlar. Bu seyrin neticesi ise, asiliğin, hikmet ve irfan gergefinde örgüleştirilerek sükûnete erdirilir. İşte, bu sükûnete eriş, aslında, kendi var oluş şuuruna kapı aralamışlığın durağıdır. Bir durak sonrasında ise, Palandöken yüceliğinde, başı dik, ufuklar süzen, şehrin sokak ve mahallelerinin teminatı, köşe başlarının emniyet bekçileri, "Ak Sakallılar" olarak karşımıza çıkar.

Ak Sakallılar... Onları en çok Palandöken'in ilkbahar ve sonbahar aylarındaki hâline benzetirim. Nedeni şudur: İlk ve sonbaharda Palandöken de Ak Sakallı'dır. Zirvesi kar ve bulutla kaplı... Efkârını göklerle paylaşır, sırrını fâş etmez... Hep bir tefekkür hâlinindedir. Elbette bir sebebi vardır: Beklemek... Yeryüzünü, insanla birlikte kendisine emanet edilen varlıkları... Eteklerinde ise, insanla birlikte kelebekler ve kuşlar uçuşur, böcekler ve çiçekler dost olurlar

yârenlik etmek için... Yemyeşil elbisesini giyer, diriliğini ve dirilişini göstermek adına... Zirvesindeki bereketli efkâr, eteklerindeki daimî oluş ve diriliş eserlerine kaynaklık vazifesini yerine getirir.

Ya Ak Sakallılar... Onlar da, tecrübenin ve yaşamışlığın ağırttığı saçları, hayat denen yükün bütün ağırlığına rağmen dik kalabilmiş kafaları, sonradan gelecek olanların korku ve endişelerini çekecek paratonerler gibi tepeye otağlarını kurmuşlardır. Acı ve keder, mutluluk ve sevinç zıtlığındaki hayat döngüsünü, bir anaför olmaktan çıkarıp, yürünebilir bir yol hâline getirdiklerinden olsa gerek, şimdi ak sakallarıyla haleflerinin önünde rehberlik edecek parlaklıkla durmaktadırlar. Şimdi: Palandöken gibi, bir zirve olarak ayakta, kendisine ulaşacakları beklemekle bahtiyar, sabır ve rıza makamında kararlı...

Uzun boyları sayesinde görünürler... İri yapıları sayesinde dikkat çekerler... Tavırları, sabır ve rıza ile teskin edildiği için, derviş duruşlu... Sessiz ve sakin... Çünkü, ihtiras ve ibtilânın, kervanın arkasında kalmaya mahkûm edici çamurluğunu, marifetleri ölçüsünde öğrenmişlerdir... Hayatın hikmetini kavradıkları için, her zaman mütebessim ve beşûş... Dünya ve ahiretin, birbirlerinin nesi olduklarını fark ettiklerinden dolayı, durdukları yerin nereye yakın bir konuma işaret ettiğinin şuurunu taşırlar... Dünya ile ahiret denkleminde, bu iki âlemin, ne kertede dengede durması gerektiğinin tablosunu canlı olarak resmederler. İlmî ve kitabî sahipliklerinin yanında, vicahî ve irticalî marifetleri, an'änenin sürekliliği ve tecellisi uğrunda, gerekliliği muhakkak bulunan bir vasfın müşahhas hâlidir... Sıkıntının, var olmaktan değil, sahip olmak için haset ve kin gütmekten, muhteris olmaktan doğduğunu bilen insanlardır. Sahip olmaya, olmayanları memnun etmek için vesile kılmaktan öte bir mana yüklemeyi dahi akıllarına getirmeyenlerdir.

Bugün için artık sayıları bir hayli azalmış olan bu insanlar, Erzurum'un sokak ve arastalarından önünüze çıkarlardı... Şahsiyetlerinde, inandıkları dinin ve mensup olduğu medeniyetin izlerini taşırlardı... O vakarlı duruş ve vakur yürüyüş, benim için şehrin emniyet mührü idi... Emniyet sübapları idi, âdeta... Görünüşleri öyle bir ruh hâli telkin ederdi ki, şehrin her yanı yani bütün şahsiyeti, kötülük ve şerden uzak kalabilmesi ancak onların varlığı sayesinde mümkündür, diye düşünürdüm. Çünkü, neredeyse hemen hepsi, tasavvuf terbiyesinden geçmiş, vahiy ve vahyin şekillendirdiği an'änenin, insanı imtiyazlı kılan ruhunu kavramış insanlardı. Bu yüzden maksatları, hayatı/hayatları güzelleştirmektir, sadece. Şehrin, an'anevî sözlü kültür havzasında, varlığın, muhataplık sırrına vakıf olmaktan başka bir şey olmadığı hikmetini özümsemiş bu şahsiyetler, geçmişin eserlerini, şimdinin ruhuna zerketmek vazifesini yerine ge-

tirmekle mükellef bulduklarını da, daimî bir şuurla ifa ederlerdi. Modern hayatın tanımlanabilmesi için, karşı tarafa "eskiler" yaftasıyla konulan bu insanlar, bundan böyle, şehrin damarlarına kan taşıyan kaynaklar olmaktan çıkmış, yalnızca, yenilerin, kendilerini bir yere, bir asla, bir geçmişe ve bir an'aneyle bağlamak istediklerinde hatırladıkları, insanlığın sırtındaki kambur oldular.

Erzurum şalvarı, sivri burun ve yumurta topuk ayakkabı... Bir de ayakkabının arkasına basarak yürüyüşü, şehrin, dolayısıyla an'änenin canlılığını devam ettiren bir nefes gibi hissedilir. Ahlâk ve edebin, dinin özü olduğuna gönülden inanmış ve samimiyetle teslimiyet göstermiş bir zümredir ki, yenileşmenin bütün hücumlarına rağmen, inandıkları gibi yaşayabilme diriliğini çağın suratına haykırabilmiş erlerdir.

Anadolu'nun zirvesinden coğrafyayı seyrettikleri gibi, mana âleminden de gönülleri seyrederek. Bu âlemde dem sürüp o âlemin zarafetini yaşadıkları muhakkak, bu simaların. Köksüz ve manasız bir asrın, sırrına ermekte hiçbir gayret göstermediği, gayret etse de idrâk makamında kavrayamayacağı bu insanlar, şehrin yüzü zamana bağlı olarak ne kadar eskirse eskisin, şehir ve insan var oldukça, ilahî nurun aydınlatığı yüzleriyle parlayarak, bütün teknik ve elektronik aletler iflas etse de, şafak yıldızı gibi yol göstermeye devam edeceklerdir. Erzurum'un Ak Sakallıları, İslâm medeniyetinin en parlak çağlarında, İslâmî, ahlâkî ve medenî ölçülerle sırlanmış da, insanlığın gönül tahtlarında karargâhlar kurmuşlar da, nesilden nesile aktarılan değerlerin muhafızları gibi gelir. Bir de; hünerli ellerle süslenmiş tezhip ve ebru tablolarında gizlenmişler, insan ve insanlık ümitsizliğe kapıldıkça, tebessüm eden yüzleri ve emniyet bahşeden varlıklarıyla görünüp kayboluyorlar, benim için. Bundan dolayıdır ki, bu şehre ve Ak Sakallıları'na hürmetli olmak, Mülk'ün asıl sahibini de razı edecektir.

17. Yüzyıldan Günümüze **Çifte Minareli Medrese'nin** Başından Geçenler

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU

Fotoğraflar:
Neslihan Arzu KETECİ

Sadece Erzurum'un değil, tüm Türkiye'nin en önemli tarihi eserleri arasında yer alan Çifte Minareli Medrese'nin bir diğer ismi Hatuniye Medresesi'dir. Günümüzde büyük bir restorasyondan geçirilen bu medrese, maalesef 17. Yüzyıldan beri yapılaşma amacı dışında, çeşitli işler için kullanılmıştır. Yine Osmanlı döneminin ilk zamanlarından itibaren, kendisine tahsis edilmiş olan vakıf gelirlerini çeşitli vesilelerle kaybetmiş, yani gelirsiz kalmıştır. Bu makalede, Hatuniye Medresesi'nin 17. Yüzyıldan günümüze hangi amaçlarla kullanılmış olduğu, hatta kimler tarafından ve ne için yıkılmak istendiği hakkında detaylı bilgi verilecektir.

IV. Murad, Revan Seferi (1635) için gerekli topları Hatuniye Medresesi'ni tophaneye çevirerek burada döktürmüştür.¹ Anladığımız göre, Medrese, belirtilen tarihte boştu, yani ilmi amaçlar için kullanılmıyordu. İşte bu tarihten sonra ilmi hüviyetini tamamen kaybetmiş ve asırlar boyunca tophane veya cephanelik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aynı süreçte Yakutiye Medresesi de benzer bir kaderi paylaşmıştır.

1828-29 Savaşı'nda Ruslar, Hatuniye'deki döküm aletlerini ve madenleri söküp götürmüştü. Rusların Erzurum'u boşaltmalarından sonra tophane tekrar faaliyete geçti. Top dökümhanesi, Kırım Savaşı sırasında da faaliyet halindeydi.² Sinclair ise top dökümhanesi hakkında biraz daha farklı bilgiler vermektedir. Ona göre Rus işgali sırasında zarar gören Çifte Minareli Medrese'deki top dökümhanesi, muhtemelen 1837'de Yakutiye Medresesi'ne taşınmıştı. Çifte Minareli Medrese ise askeriye tarafından depo olarak kullanılmaya başlandı.³

1880'lerin başında Çifte Minareli Medrese'nin darulmuallimin ve iptidaî mektep olarak kullanılabileceği düşünülmüştü. Medresenin şehrin merkezi bir yerinde bulunması ve büyüklüğü, Maarif Nezareti yetkililerini bu düşünceye sevk etmişti. Bununla birlikte bu düşüncenin gerçekleşmesi, öncelikle Medrese'nin askeriye tarafından boşaltılmasına bağlıydı.

Bu husus 31 Temmuz 1884'te Maarif Nezaretinden Seraskerliğe iletildi. Bunun üzerine 4. Ordu Kumandanlığına bir telgraf gönderildi. Gelen cevapta, Hatuniye Medresesi'nin

eskiden beri mühimmat deposu olarak kullanıldığı; hatta etrafında hane bulunması mahzurlu görüldüğünden, 1847-48 yıllarında Reşid Paşa etrafındaki hanelerin yıktırıldığı belirtildi. Bina 1200 metrekare som kemer ve etrafı odalar ile çevriliydi. Fakat bu mahzene benzer odaların dışarıya pencereleri olmadığından, halihazırda okul olarak kullanılması uygun değildi. Diğer taraftan, bu rutubetsiz bina, mükemmel bir mühimmat ambarı olmaya elverişliydi. Buranın tahliyesi halinde edevat ve mühimmatı koyacak başka bir mahal de yoktu.

Bu durum 28 Ekim 1884 tarihinde Maarif Nezaretine bildirilmiştir. Böylece Hatuniye'nin askeriye tarafından tahliyesi teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır.

İlgili kurumlar arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Hatuniye Vakfının cihet-i tedrisi, yani ders verme hizmeti, Erzurumlu Emin Fehim Paşa ile Abdullah Efendi uhde-lerinde bulunurken, bunların vefatıyla Emin Fehim Paşa hissesi Erzurumlu alimlerden Abdurrezak Efendi'ye, Abdullah Efendi'nin hissesi ise oğlu Ali Rıza Efendi'ye geçmişti. Bununla birlikte bu medrese, eskiden beri askeriye tarafından cephane olarak kullanılıyordu. Bu durumda Maarif Nezareti, bu vakfın metruk ve münderis olduğunu iddia etmekteydi. Erzurum Valiliğininin yaptığı incelemeye göre, buradan alınan yıllık para 12.938 kuruştur. Bunun beşte birinin yani 2.587 kuruşunun, irâde-i seniyye gereğince mal sandığına verilmesi gerekiyordu. 1.351 kuruşu ise Fehim Paşa ve Abdullah Efendi'ye aitti. Fehim Paşa hissesi 1877 yılına kadar Abdullah Paşa hissesi ise 1879 yılına kadar verilmişti. Maarif Nezareti, mazbut olmayan Abdullah Efendi hissesinin maarif sandığına verilmesi gerektiğini 23 Şubat 1885 tarihinde Evkaf Nezareti'ne bildirdi.

Bu istek Evkaf Nezaretince tepkiyle karşılandı. Nezaretin 23 Nisan 1885 tarihli yazısında, Hatuniye Vakfının 9 Ramazan 1267 (8 Temmuz 1851) tarihinden beri evkaf hazinesinden zaptla idare olunduğu belirtildi. Medrese, askeriye tarafından cephane olarak kullanılması yüzünden, eğitim hizmeti ifa edilemiyor ve müderrislik vazifesi dahi verilemiyordu. Bu medresenin kuruluş amacı dışında kullanılması caiz olmadığından, medresenin eski haline çevrilmesiyle, eskisi

gibi ilim tedris olunmak üzere hemen tahliye ettirilmesi ve müderrisliğinin ehil kişilere verilmesi için ilgili makamlara tebliğat yapılmıştı.

Çifte Minareli Medrese'nin askeriye tarafından tahliye edilmesi meselesi, 1890'larda da ortada duran bir sorundu. Evkaf Nezareti 24 Nisan 1893'te Sadaret makamına bir yazı göndererek bu isteğini yineledi. Nezarete göre bu gibi binaların yapılış amacı dışında kullanılması şer'an ve kanunen caiz değildi. Bu husus, Vükela Meclisinin 7 Haziran 1893 tarihli mazbatasıyla teyit edilmişti. Bunun üzerine Erzurum'daki askeri makamlardan tekrar bilgi alındı. Verilen cevapta, Erzurum'da yapılan istihkâmların bitimine kadar mühimmatın burada tutulmasının zarurî olduğu belirtildi.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Evkaf Nezareti, Erzurum vakıfları içinde en fazla gelir getirenler arasında yer alan Hatuniye ve Yakutiye gibi büyük medreseleri elinden çıkarmak istememiş; fakat bu ısrarında başarılı olamamıştır.

Keşif bedeli 16.000 lira tutan bu tamir işi, Maarif Müdürlüğü tarafından %16 ekşigiyle ihale edilmiş ve tamir için iskele kurulmuştu. Çifte Minarelerin tamiratına nezaret eden Kültür Bakanlığı Mimarı Macit Bey, Kasım 1935'te Erzurum'dan ayrılmıştı.

Çifte Minareli Medrese'yi Yıkma Girişimleri

Erzurum'daki tarihi eserlerin başında gelen Çifte Minareli Medrese, yakın tarihimizde iki kez yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bunlardan birincisi, yukarıda anlatılan I. Dünya Savaşı sırasındaki olaylara, ikincisi ise Cumhuriyet'in ilk yıllarına tesadüf etmekteydi. Bu tarihi eseri ortadan kaldırmaya matuf her iki girişimin de ilginç hikayesi vardır.

I. Dünya Savaşı sırasında, Erzurum'un Ruslar tarafından işgalinden hemen önce Türk yetkilileri tarafından gerçekleştirilen yıkımlardan az kalsın Çifte Minareli Medrese de nasibini alıyordu. Anladığımız kadarıyla bu girişimin arkasında yatan neden, buradaki silah ve cephanenin Ruslara bırakılmak istenmemesiydi. Nitekim Vehbi Kocagüney, şehrin Ruslara bırakılmasından hemen önce, 15 Şubat sabahında yaşananları şu şekilde anlatmaktadır:

*"...Ordunun yıkma planında Çifte Minareler (debboy halindeydi), Taşambarlar, Kars ve İstanbulkapı bölgesindeki cephanelikler de vardı. Fakat bazı haklı sebeplerden ötürü, bunların patlatılmasından vazgeçilmişti."*⁴

Beygu ve Öğrencileri Sipahi Ocağı'na Tahsis Edilmiş Olan Medrese Önünde

Mehmet Nusret ise Çifte Minareli Medrese'nin yıkımdan nasıl kurtarıldığı hakkında daha açık bilgi vermektedir:

*"Şurası şayan-ı takdirdir ki, Çifte Minareleri yani Hatuniye Medresesi'ni de berheva etmeye gelen zabite (subaya) ahali karşı gelerek mani olurlar. Yoksa orası da atılınca (yıkılınca) memlekette bir hayır kalmayacağı muhakkak idi."*⁵

Aynı olaya ilişkin elimizdeki son kaynak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Erzurum'da çıkan Varlık Gazetesi'dir. Gazetenin verdiği bilgiler de ilk iki kaynağı teyit etmektedir. Buna göre; şimdi Erzurum'un gözbebeği olan Çifte Minareli Medrese o zaman cephaneye deposu olarak kullanılıyordu. Türk ordusunun ricatında, Rusların eline geçmesin diye yakılıp yıkılmak istenmiş; fakat ahalinin karşı çıkması üzerine son anda kurtulmuştu.⁶

Çifte Minareli Medrese, diğer birçok tarihi eser gibi, Cumhuriyet Dönemi'ne harabe halinde intikal etmiştir. 1924'te seçim bölgesi olan Erzurum'da vakıf işlerini inceleyen Rüştü Paşa, TBMM'de 1925 yılı Evkaf İdaresi bütçesi görüşülürken bu konuda bilgi vermiş ve bazı önerilerde bulunmuştur. Rüştü Paşa'ya göre millî ve tarihî eserlerden Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi gibi değerli eserler harap olmak-

tadır. Bunların minarelerinin tepesine bir teneke bile çakılmadığı için kar ve yağmur suları bu eserleri mahvetmektedir. Bunların etrafı mezbelelik olmuştur. Bu konuda birkaç kez Erzurum Evkaf Müdürünün dikkati çekilmesine rağmen, hiçbir tedbir alınmamıştır. Evkaf İdaresi Erzurum'un tam ortasında bulunan ve gelen her yabancı tarafından fotoğrafı alınan bu eserlere hiç önem vermemektedir. Aslında vakıflar bakımından en önemli iller arasında bulunan Erzurum, Cumhuriyet öncesi dönemde de birçok bakımsızlık ve suistimal yaşamıştır. Örneğin mütarekenin ilk yıllarında Erzurum Evkaf Müdürü olan kişi, vakıflar idaresini kasasında bulunan parayı cebine koyarak İstanbul'a getirmiş ve İstanbul Hükümetine teslim etmiştir.

İkinci yıkım girişiminin öyküsü daha vahim ve ibretliklidir. Bu talihsiz girişimin hikayesi, 1920'lerin sonunda Erzurum mıntıkası maarif emini olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun hatıratında şöyle anlatılmaktadır:

"Erzurum'da Selçukoğulları devrinden kalmış olan Çifte Minareli Medrese yıkılma tehlikesi gösterdiğinden, tamir edilmeleri için Erzurum Belediyesi ve Hususi Muhasebesinden para istedim. Erzurum Belediyesi kendi mimarı olan Süreyya Bey'e'z bu minare ve kapıların tamiri na-kabil bir halde harap olduklarına dair rapor verdirtti ve bu rapora dayanarak medrese ve minarelerin günün birinde yıkılıp halka zarar vermemeleri için belediyece yıktırılmasına dair encümen kararı aldırılmış ve bu kararı o zamanın Erzurum Valisi bulunan Fevzi Daldal Bey'den tasdik ettirmişti. Bu durum karşısında Cumhuriyet Savcısına başvurdum. Yıktırılmanın önüne geçtim. Maarif eminliği mimarı bulunan Halil Bey'e bu eski eseri tetkik ettirmiştim. Halil Bey bunların tamirinin mümkün olduklarına dair rapor verdi. Bu rapora dayanarak tamirat için tahsisat aldım. Fakat bilhassa minarelerin yıkılmak üzere oldukları ileri sürülerek müteahhit bulunamamıştı. Şahsi ricam üzerine Gümüşhaneli Müteahhit Ali Ataç Bey bu minare ve medresenin tamir işlerini taahhüt etti. Böylece ecdat yadigarı olan bu şaheser minare ve medrese ile içindeki gözler tamir ettirilip bugünkü şekle getirilmiştir.

Çifte Minareler Medresesi'nin bir köşesinde eski eserler müzesi açtırdım. Esasen Erzurum Belediyesi şehrin sokaklarından toplanan çöpleri medresenin avlusuna döktürüyordu. Bu pislik yıllarca sürmüş, medresenin avlusuna dökülen zibiller ta bacaya kadar yükselmişti. O suretle ki çocuklar medresenin bacasına çıkarlar ve oradan tepeye

*çıkılmış olan zibillerin ortasına basarak medresenin içine inerlerdi. Medrese civarında bulunan esnaf ... kahveler de tezek küllerini buraya dökerlerdi. Bütün bu pislikleri belediyeye temizletip medresenin etrafını park haline getirdik."*⁸

Diğer belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre; Çifte Minareler'in tamirine 1928'de teşebbüs edilmişti. Fakat belediye ve özel idarenin bütçesiyle yapılması mümkün değildi. O tarihlerde, bu gibi sanat abidelerinin tamirati için devlet bütçesinden tahsisat alınamıyordu. Bu yüzden tamirat gerçekleştirilemedi. Bu gibi eserlerin devlet bütçesiyle tamirine izin veren kanun çıktıktan sonra, Çifte Minarelerin tamirine yeniden teşebbüs edildi. Erzurum Maarif Müdürlüğü tarafından Aralık 1933'te eksiltmeye konulan Çifte Minarelerin tamirine talip çıkmadığından, ihaleye başvuru süresi uzatılmıştı.

1934'te ise daha ciddi bir teşebbüse girişilmişti. Abideler Koruma Heyeti üyesi ve Eski Eserler Uzmanı Macit Bey Erzurum'a gelerek keşfini yapmıştı. Keşif bedeli 16.000 lira tutan bu tamir işi, Maarif Müdürlüğü tarafından %16 eksigiyle ihale edilmiş ve tamir için iskele kurulmuştu. Çifte Minarelerin tamiratına nezaret eden Kültür Bakanlığı Mimarı Macit Bey, Kasım 1935'te Erzurum'dan ayrılmıştı.

Anlaşıldığı kadarıyla 1935'te yapılan bu tamiratla, Medrese'nin epeyce tahrip olmuş olan minarelerinin ve arkadaki kümbetin tamirati yapılarak en azından yıkılma tehlikesi ortadan kaldırılmıştı. Özellikle yan duvarlarının ve üst kısmının harabiyeti bir süre daha devam etmiştir.

1935'te Erzurum'a gelen Başvekil İsmet İnönü'ye sunulan valilik raporunda aşağıdaki satırlar yer almaktadır:

Harap Haldeki Ulucami, Çifte Minareler ve Çevresi

Medresenin Minarelerinin Onarımı (S.H.Eldem Arş)

“Çifte Minarelerin onarılması için Kültür Bakanlığı birkaç senedir sıkı bir ilgi göstermektedir. Gereken tamirat işleri 13.224 liraya ihaleye verilmiş ve onarıma başlanmıştır. Böylece Çifte Minarelerin yıkılma tehlikesi ortadan kalkmıştır. Onarma işi bittikten sonra Çifte Minareler müze olacaktır. Kurulacak müzenin bölge müzesi olması uygundur. Çünkü bu bölgenin her tarafında birbirini tamamlayan kalıntılar ve eserler bir araya toplanmalıdır. Bu müze Gümüşhane, Erzincan, Kars, Bayezit illeri için bir bölge müzesi olmalıdır. Bunun için gereken tahsisatın verilmesi gerekir.”

Medrese'nin Çeşitli Amaçlarla Kullanılması

Cumhuriyet'in ilanının hemen öncesinde, Medrese'nin “Şark Müze ve Kütüphanesi” olarak kullanılmasına ve bu maksatla 15. Kolordu'nun emrine verilmesine karar verildi. Fakat bu önemli kararın tam olarak uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Yani Medrese'nin bir köşesine bazı eski kitaplar konulmuş; fakat bunlar da zamanla kaybolmuştur. Yine bu dönemde, özellikle Abdürrahim Şerif Beygu'nun gayretleri sonucunda Canikli Ali Paşa gibi meşhurların mezar taşları Medrese'de muhafaza altına alınmıştır.

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından Erzurum, 1924 yılında ardı ardına iki deprem yaşadı. 13 Ma-

yıs'taki ilk depremin ardından, 13 Eylül'de çok şiddetli ikinci deprem meydana geldi. Özellikle Pasinler ve Horasan'da büyük zarara sebep olan deprem, şehirde de etkili olmuştu. Erzurum merkezinde, tarihi eserlerden Ulu Cami'nin minaresi ile birlikte üç caminin minaresi yıkılmış, Çifte Minareli Medrese'de hasar meydana gelmişti. 50'den fazla evin yıkıldığı ve bir çocuğun vefat ettiği Erzurum'da, Hükümet Konağı'nın karşısındaki bazı binalar harap olmuş, Hükümet Konağı'nın üst katı zarar görerek tehlikeli bir duruma girmişti.

1930'ların başında, Taşmağazaların başındaki “İlim Ocağı”nın sahibi ve eski ittihatçılardan olan Pire Mehmet lakaplı Necati Bey, vilayet makamına başvurarak, elindeki kitapların satın alınmasını ve bunlarla bir “Memleket Kütüphanesi” kurulmasını teklif etti. Bu kabul edilmezse, Hatuniye Medresesi'nin bu iş için İlim Ocağı'na tahsis edilmesini talep etti. İlim Ocağı'nda değişik lisan ve ilimlere ait 7.000 ciltten fazla kitap vardı.

İl Genel Meclisinin 10 Ocak 1932 tarihli toplantısında, İlim Ocağı'ndaki kitapların bütçe nedeniyle alınmasına imkan olmadığı belirtilmiştir. İstenilen Çifte Minareler ise, Sipahi Ocağı'na tahsis edildiğinden, Necati Bey'in bu isteği de geri çevrilmiştir. Böylece Erzurum halkı, uzun bir süre umumi bir kütüphaneye sahip olmaktan mahrum kalmıştır.

I. Dünya Savaşı'na kadar cephane ve savaş malzemesi deposu olarak kullanılan ve birçok badireler atlatan Çifte Minareler, 1932'de Sipahi Ocağına tahsis edilmiş ve yurt haline getirilmiştir. Sipahi Ocağı üyelerinden İlim Ocağı sahibi Necati Bey'in teşebbüsleri ile bahçesine düzen verilmiş ve etrafı temizletilmiştir. Aynı dönemde, halkın bu tarihi eseri tanıyabilmesi için kapıları halka açılmıştır. Fakat bu güzel teşebbüs çok kısa ömürlü olmuştur.⁹ Anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihlerde Çifte Minareli Medrese'nin Halk Kütüphanesi yapılması tasarlanmış, fakat bundan bir sonuç alınmamıştır. 1942'de ise müze haline getirilmiş, müze işlerini yürütmek üzere 1943 yılı Aralık ayında Konya Müze Asistanı Halil Üstün müze müdürü yetkisiyle Erzurum'a gelmiş ve müzenin tamiratına ve teşkilat hazırlıklarına başlamıştı. Medrese 1967'ye kadar bu şekilde kullanılmıştır.

Diğer taraftan, Medrese'nin harabiyeti uzun yıllar devam etmiştir. Nitekim Gazeteci Bahadır Dülger, 1940'ların sonunda Tasvir Gazetesi'nde yayınlanan bir makalesinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Dün bir vesile ile çifte Minareleri ziyaret ettim. Bir kenarı enkaz ile dolu, ortasında otlar bitmiş bir avlu, taş odalarda kıymet bilmez ellerin kurduğu ocaklardan çıkan dumanlarla kararmış kemerler, yer yer fırlamış taşlar. Kitabeler sökülmüş. Kemer ratiyeleri tahrip edilmiş... İçimde garip bir öksüzlük duydum. Çifte Minare-

ler bu haliyle içinden ölümler çıkmış bir binaya benziyordu...”

1943 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından “Birinci Sınıf Tarihi Eser” olarak tespit edilen ve kesin olarak korunması yerel makamlardan istenilen Hatuniye Medresesi, uzun süre bakımsız kaldı. Tespit edebildiğimiz kadariyle 1958 yılında Çifte Minareli Medrese'nin restorasyonu işine girildi. Bununla birlikte burası, Yakutiye ile birlikte vakıflar idaresine devredildiği için, restorasyon işleri bir süre aksadı. 1960'ların başında tekrar çalışmalara başlandı. 1960-61 yıllarında özellikle şehir suyunun geçtiği doğu tarafında ve yine surların bulunduğu türbe tarafında çeşitli kazılar yapıldı. 1963'te minareleri restore edildi. Bununla birlikte kötü bir çalışma sonucu, minarelerin güzelliği önemli oranda kaybolmuştu.

Bu arada, Yakutiye ile birlikte Çifte Minareli Medrese'nin de kullanım hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğünden Atatürk Üniversitesine devredilmişti. Rektör Kemal Bıyıkoglu tarafından Anıtlar Yüksek Kuruluna gönderilen 31 Aralık 1974 tarihli yazıda, bakımsızlıktan yıkılmaya yüz tutmuş olan bu nadide eserlerin, restore edildikten sonra kültürel amaçlarla kullanılacağı belirtilmişti. Medrese'nin üstü açık büyük avlusunun, kemer şeklinde cam çatı ile kapatılması düşünülmüyordu. Bu avluda beynelmil kongreler ve halk konferansları yapılacaktı.

Çok geçmeden, Atatürk Üniversitesinden devredilen ödenekle, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Medrese'nin restorasyonuna başlandı. Bu bağlamda 1976 yılında, eserin çevresinde geniş bir hafriyat işlemi gerçekleştirildi. Bu işlemi gerçekleştirenlerden birisi olan Ömer Yörükoğlu, Medrese'nin etrafının durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Medresenin kuzey yönü anakapısının eşliğinden 150 cm aşağıda olup bahçe duvarları ile çevrilmiş yeşilliklerle ve oturmaya mahsus bankaları ile küçük bir park yeri haline getirilmiş düz bir alandır. Buradan medresenin doğusuna geçerseniz, toprak seviyesinin bir ila iki metre yükselmeye başladığını görürüz. Bu yükseklik toprak ve irili ufaklı taşların doldurulması ile teşkil edilmiş, tahminen 100 sene içerisinde bu hale gelmiş olduğu hafriyat sonunda anlaşıldı.

Doğu kısımdan güneye, medresenin arkasına türbe ve civarına bakarsak, ilk göze çarpan şey, çok kalın kale duvarı kalıntısıdır. Kireç ve kum karışımı harçla inşa

Çifte Minareli Medrese Ana Eyvan Tonoz Yapım Çalışması (1976)

edilmiş, 100 ila 250 cm arasında değişen yükseklikte ve 10 m uzunluğunda olan bu kalıntı, medresenin bitştirildiği doğu duvarının devamı olan eski kale duvarı kalıntısı izlenimi vermektedir. Aynı teknik özellikleri taşıyan diğer bir kalıntı da türbeye 15 metre mesafede güneybatı kısımda göze çarpar. Dairemsi görünüş ve kare taşlardan yapılmıştır. Bu görüntülerden başka, önceki onarımlardan atılan taş kırıntıları ile toprak ve

Çifte Minareli Medrese'nin Onarımı

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Medrese Etrafının Açılması

çöpler, güney kısmı seviyesini kuzey düzlüğüne göre 10 metre kadar yükseltmiştir.

Medresenin orta avlusu ise yer yer toprak taş yığınları ile dolu idi. Buradaki taşların çoğu, duvarların en üstünden revak korkuluklarından kubbeye giden tonozdan ve tonozdan önceki kemerden düşen şekilli-şekilsiz, işlemeli-işlemesiz dikdörtgen taşlardır. Tonozun başlangıcından türbeye kadar duvar diplerinde boydan boya çok fazla toprak ve taş bulunmakta idi.”¹⁰

Yukarıda anlatılan Çifte Minareli Medrese'nin 1976 yılındaki hali, bu tarihi eserin yıllarca bakımsızlık içinde kaldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Yörükoğlu ve ekibinin yaptığı ilk 15 günlük çalışma sonucunda, Medresenin içine ve etrafına zamanla dökülmüş bulunan toprak, çöp ve taş yığınları temizlenerek, medresenin doğusu kuzeydeki (öndeki) düzlük seviyesine, güneyi de batısındaki yol seviyesine kadar indirilmiş oldu. Sonraki 15 günlük çalışmada ise kümbetin etrafı temizlendi. Buradaki kazılar, kümbetin etrafının zaman içerisinde çöple doldurularak yükseklik kazandığını ortaya koydu. Daha da kötüsü, kümbetin mermer kapısının sökülmesi sırasında kırılan mermerin kırıntıları ve parçaları kümbet çevresinde bolca bulunmuştu.

Yörükoğlu, kazı sonucunda elde edilen bazı bulguları şöyle anlatmaktadır:

“Hafriyat sırasında Medresenin yaslı olduğu burç dibinde, yüzlerce içi boş yuvarlak gülle ve top mermileri bulundu. Bu güller, son yüzyıl içerisinde bu bölgede

yapılan savaşlar sırasında kullanılan savaş malzemeleridir.

Kazının sonunda doğu duvarının Medreseden sonra 30 m daha devam ettiği ve ikinci bir burç daha yaptığı görüldü. Bu duvar temiz yonulmuş kare taşlardandır...

Erzurum şehrinin içindeki kale suru ve burçları izlerine ve eski resimlerine bakarsak, Medresemizin olduğu kısmında kale duvarının iki sıra halinde olduğu görülür. Bulduğumuz bu burç kalıntısı da bu resim ve ipuçlarını doğrulamaktadır.”¹¹

Erzurum Müzesi Müdürlüğü tarafından hazırlanan başka bir raporda ise, kazı sonuçlarına ilişkin şu ifadeler kullanılmıştır:

“Medrese'nin dış çevresinde güney kesimin toprağı kaldırılınca birçok temel kalıntısı ortaya çıktı. Yapıya bitişik olan surun batıya döndüğü ve sur ile medrese arasında bir bölümün mevcudiyeti anlaşıldı. Güneybatıda büyük bir mekanın varlığı görüldü. Yine güneyde, daha geç devre ait bazı yapı kalıntıları, güneybatı köşesinde surun bir kule veya daha başka bir şey meydana getirdiği görüldü.

Bu çalışmalarda ortaya bir hamam kalıntısı da çıkmıştır. Güneybatı kısmında yer alan hamamın bazı bölümleri ve kurna taşları bulundu... Çevre düzenlemesini amaçlayan bu çalışma, Medrese yanındaki hamam ve diğer yapılarla bir külliye oluşturuyordu.

Bir hususu belirtmekte yarar vardır. Bu dış çevre çalış-

maları geniş ölçüde **dozerle** yapıldığı için, yeni ortaya çıkan mekanların tanınması ve yeni durumun planlara geçirilmesi zor olacaktır.”

Çifte Minareli Medrese kapsamlı bir restorasyona tabi tutulduğu günlerde, rahmetli Fahrettin Kırzioğlu tarafından hazırlanan bir rapor, ilginç ve bir o kadar da üzüntü verici bazı gerçekleri ortaya koymaktaydı. Buna göre; Medrese'nin güney kesiminde, vaktiyle “*müzakere odası*” olarak işlev gören büyük kümbetin süslü mermer sögeleri, işlemeli orijinal ahşap kapısı, Farsça inşa kitabesi ve kubbeden sarkan tek uzun parçadan yapılmış kandil askısı mermer zinciri, 1828'deki ilk Rus işgali sırasında Petersburg'a götürülmüştü ve halen Petersburg Müzesi'nde sergilenmekteydi. Tarihi Çifte Minareli Medrese'nin restorasyonu yapılırken, bu önemli parçaların da ihya edilmesi ve bu konuda Sovyet Elçiliğinin Kültür Ataşesine müraaat edilmesi gerekmektedir.

DİPNOTLAR

- 1 İbrahim Hakkı Konyalı, “Tarihte Askeri Fabrikalarımız Erzurum'da Türk Tophanesi”.**Büyük Doğu Siyasi, Edebi, Kültürel Haftalık Mecmua**, 25 Eylül 1959, C.XI, S. 30, s. 10.
- 2 Konyalı, 1960, s.275-276.
- 3 Sinclair, 1989, II, s.191, 195.
- 4 Kocagüney, 1942, s.160-161.
- 5 Mehmet Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yayut Hemşehrilere Armağan*, İstanbul, 1338, s.83; Rus işgali öncesi ve sonrasında Erzurum'da yaşanan gelişmeler hakkında Mevlüt Yüksel'in “*I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü*” isimli yüksek lisans tezine bakılabilir.
- 6 *Varlık Gazetesi*, 1 Ağustos 1935.
- 7 Muhtemelen bu kişi, uzun yıllar belediye mühendisliğine vekalet eden ve 1940'ta fen işleri evrak mukayyidi olarak atanan Süreyya Tandilek'tir.
- 8 Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi, 2008, s.57-58.
- 9 Kocagüney, 1942, s.18.
- 10 Yörükoğlu, 1978, s.235-236.
- 11 Yörükoğlu, 1978, s.236.

Çifte Minareli Medrese Ana Eyvan Tonoz Yapım Çalışması (1976)

İnsan ve Mekân Perspektifinin Ana İzleğinde

ERZURUM

ve

ERDEMLİ ŞEHİRLERİN DARALAN VAKİTLERİ

Yaşar BAYAR

İnsan ve Mekân

İnsanoğlunun mekân-zaman kavramlarıyla ilişkisi, bu kavramlara bakışı ve kavramları algılayışı onun gerçek dünya görüşünü oluşturan farklı iki kategoridir. Her ne kadar günümüzün sığ anlayışında “dünya görüşü” kavramı ideolojik ya da siyasi bir nitelik olarak kabul görse de bunlardan bağımsızdır. İdeolojik ya da siyasal görüşü biçimlendiren veya temellendiren esas olgu zaman ve mekân algısıdır. Çünkü insanı yaradılışı itibarıyla diğer varlıklardan farklı kılan, daha doğru bir ifadeyle sınırlayan ve ona sınırlı ve eksik bir güce sahip varlık (İslami terminolojide kul) olduğunu sürekli olarak hatırlatan iki temel olgu zaman ve mekândır. İnsan bu iki kayıtle, bağla sınırlandırılmıştır. Gerçekten de, zaman itibarı ile sınırlı (belirli bir süre yaşaması) veya mekân bağlamında -gelişmiş ulaşım araçları kullansa dahi- sınırlı bir alanda bulunmak zorunda olması, insanı kendisi hakkında düşünmeye ve bu düşünme sürecinde elde ettiği sonuçlarla kendisini tanımaya, bir dünya görüşü oluşturmaya doğru ilerleyen düşünce sürecini başlatmaktadır. “Dünya görüşü” bir paradigma olarak aslında, insan-insan, insan-çevre, insan-mekân, insan-zaman gibi dünyayı ve olguları algılama biçimi olarak tanımlanır. Oysa çok zaman insanın, kendisini tanımladığı, ideolojik ve siyasi nitelikli (söz-

de) dünya görüşü ile düşünce, algı ve davranış olarak çeliştiği bir vakıdır. Temelde insanın kendisini dünya görüşü bağlamında tanımlamasının, herhangi bir çelişik duruma düşmeden çoğu zaman doğru kabul edilmesinin de sakıncaları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bazen kendisini maddeci olarak tanımlayan birisinin oldukça idealist bazen de maneviyatçı olduğunu iddia eden kişilerin oldukça materyalist düşündüğünü ve davrandığını görmekteyiz. İşte bu çelişkinin temelinde, daha önce de ifade edildiği gibi dünya görüşü kavramının herhangi bir siyasi parti veya ideolojiyi tercih etmiş olmanın çok ötesinde bazı değişkenlerin esas belirleyiciler olarak dünya görüşünü oluşturduğu gerçeği yatmaktadır.

Burada asıl inceleme konusu ise, insanın mekânla (evi, mahallesi, sokağı, yaşadığı şehir ve ülkesi, kâinata bu perspektiften bakışı ve onu algılaması) ilişkisidir. Türk kültüründe mahalle, sokak ve evin farklı bir misyon ve fonksiyonu vardır. Çoğu zaman edebî eserlere konu olan fonksiyonların sosyolojik açıdan değerlendirilmesinin bizi götüreceği ilk sonuçlardan birisi, Türk kültüründe birlik ve dayanışmanın temelinde ortak mekânların paylaşılmasının önem kazanarak müşterek bağ sayılmasıdır.

Gerçekten de toplumsal hayatta aynı mahalleden, sokaktan, köyden, ilçe veya ilden ve en son nokta da aynı vatandan olmanın önemli bir toplumsal ve psikolojik müşterek sayıldığı ülkemiz özelinde oldukça önemli bir tespittir. Toplumsal ilişkilerde tanışma ve tanıma formu olarak mekân aidiyet, geleneksel bir tavır olarak hâlâ varlığını sürdürmektedir.

İlk tanıştığımız kişilere, adından hemen sonra, nereli olduğunu sormak ve karşıdaki insanın bilinmezliğinin verdiği tedirginliği ortadan kaldırmak için nereli ise o yere ait daha önce oluşturduğumuz ön kabullerden hareketle coğrafi, kültürel ve sosyal verilerle bir sonuca varmak, toplumumuzda oldukça önemli bir tanışma şekli ve sürecidir. Modern öncesi döneme ait olan bu algı biçiminin geleneksel toplumlarda varlığını sürdürdüğü de bir gerçektir.

Bu sebeple yaşanan mekân olarak mahalle ve sokak, geleneksel toplumsal yapıda öncelikli olarak dışarıya (şehrin diğer mahallelerine) karşı dayanışmayı ve kimliğin bir parçası olma görevini ifa eden bir yapıya sahipti. Mahalle ya da sokak, iç ilişkilerde terbiye, bireyler arası ilişkileri tanzim edici ve onları koruyucu, sürdürücü misyon ifa ediyordu. Ancak modern zamanlarda toplumsal hayatın değişimine paralel olarak mahalle ve sokağın artık eskisi gibi bahsedilen bu misyonları olmadığını, sadece mekanik bir ortaklaşa yaşam alanı dışında başka tür ilişki ve düzene imkân tanımadığı rahatlıkla söylenebilir.

Bu gün “mahallenin namusu” ilgilileri dışında kimseyi ilgilendirmemektedir. Mahallede yaşayan fakir veya kimsesizler resmî kurumların insafına terk

edilmiş ve mahallenin köpekleri dahi yabancı muamelesi görmeye başlamıştır. Mahalle veya sokağın düzeni, imar planlamacıları ve yeşil alan tasarımcıları tarafından mahallenin yapısına uysun ya da uymasın tek tip olarak bilimsel (!) raporlarca belirlenmektedir. Çoğu insan adres belirleme dışında sokağın adını dahi bilmeyecek durumdadır.

Özetle bugünün dünyasında mahalle ve sokak burada yaşayan insanlara yabancılaştırılmış ve eski sıcaklığını ve koruyuculuğunu yitirmiştir. Mahallelerin ve sokağın bahsettiğimiz bu yönleri artık pek az yerde hayatîyetini sürdürmekte ve sadece edebî eserlere konu olabilecek şekilde hayatın dışına itilmektedir. Ev ise insanın yaşadığı mekânlar içinde en küçüğü olmakla beraber en önemli ve sürekli olanıdır. İnsan hayatını her yönüyle kapsayan ve kuşatan bir niteliğe sahiptir.

Kültürel geleğimizde olduğu gibi evrensel olarak da önemli bir konuma sahip olan ev, inşa edildiği zeminden başlayarak iç dekorasyonuna kadar pek çok açıdan dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Ancak öncelikle söylenebilecek olan ise evin insanı yabancılaştırmayan ve fonksiyonel olması gereken bir içerikte olmasıdır. Popülerleşmenin her şeyi tekipleştiren eğilimi evlerimizin de mimari ve iç dekorasyon bakımından geleneksel özelliklerini yitirmesine sebep olmuştur. Bir evde aranacak en önemli iki özellik olan mimari ve iç dekorasyon bire bir algılama ve tasavvurla ilgili, bir başka ifadeyle yukarıda tanımını yapmaya çalıştığımız dünya görüşüyle bağlantılıdır.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de mimarinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Son dönemde inşa edilen binaların estetikten yoksunluğu, en ciddi yapıların dahi sıradan ve hiçbir estetik kaygı gözetilmeden sadece barınmak içgüdüsünün tatminine yönelik oluşundandır. Bu durum ise sadece asgari ihtiyaçların karşılanması anlamına gelir.

İnsanın adil tasarrufuna verilen dünyanın, tabii güvencilerinin dışında kendi çabası ve fiilleriyle kâinatı güzelleştirmesi insani ve manevi bir görevdir. Genellikle tabii güzelliklerin dışında başkaca bir güzellik anlayışına yer vermeyen tasavvurumuz, bizi kısır bir yaklaşıma zorlamakta ve insanın çevresine katkısını sınırlamaktadır. Oysa insan; yapıp ettikleriyle çevresini güzelleştirmekle mükelleftir. Bu husus bir hadiste şöyle belirtilir: “İnsanın dünyadaki esas vazifesi dünyayı güzelleştirmektir.”

Mimarinin, insan ve kâinat telakkisi ile doğrudan bağlantısını Mimar Turgut Cansever ‘in “İslam’da Şehir ve Mimari” adlı eserinde görmek mümkün. Bu kitapta mimarinin “farklı varlık düzeylerinde ortaya çıkan problemleri değerlendirmek tercihlere dayalı kararları almak ve mümkün seçenekleri ayıklamak suretiyle geliştirilen bir insan ürünü olması hasebiyle estetiğin ve teknolojinin alanında yer almaz. O, ahlak ve din alanının bir ürünüdür.” (Bulut, 2010) tespitinde bulunur.

Ülkemizde acilen mimarinin yeniden teşekkülü konusunda ciddi tedbirler alınmalı ve kültürümüze yakışan bir anlayışla bina yapımı sağlanmalıdır. Peki, bu amaca yönelik tedbirler alınabilir mi? Evet, müteahhitlik hizmetlerinin yapılmasında hiçbir vasıf taşıma-

yan insanların bu işlere girmesinin yasaklanması ve asgari şart olarak da mimarlık eğitimi almamış kişilerin ülkemiz inşaat sektöründe söz sahibi olmalarının engellenmesi öncelikli tedbirlerden olabilir.

Konumuzun bir başka yönü ise önce de belirtildiği gibi evlerimizin iç düzeni ve ev eşyaları ile olan münasebetlerimizin tayinidir. Mimaride olduğu gibi evlerimizin içinin de ülkemiz açısından eşya fetişizmi ile dolup taşıdığı söyleyebiliriz. Evlerin iç düzeninin ve özellikle de ev eşyalarının tanzimi konusunda insani ve asude bir geleneğimizin olmadığını söylemek acı ama doğru bir tespittir. Evlerimizin düzeninde hâkim olan mantık “teşhir” mantığıdır. Rüküş ve sonradan görme yaklaşımlarla evler bir eşya deposuna döndürülmüş, kullanılabilir esas alan bu eşyaların işgaline uğramış ve insana huzur vermesi gereken evler boğucu ve sıkıcı bir ortama dönüşmüştür.

Oysa evlerde bulundurulmuş eşyaların tamamının fonksiyonel ve uyumlu olması gerekmektedir. Bu yüzden Ülkemizde ev kültürünün çok sağlıklı olduğu söylenemez. Evlerde öncelikle bir misafir odası ayrılır ve burası güya misafir için döşenir. Bu kararlar birlikte evin toplam kullanım alanında peşin olarak bir düşünüş yaşanır. Artık bu bölge “yasak bölge” hükmünde olduğundan, misafir dâhil hiç kimsenin kullanımına açık değildir. Evlerimizde en önemli eksikliklerden biri de çalışma odası veya benzeri bir oda kavramının olmayışıdır. Hiç gelip gitmeyen muhayyel misafire tahsis edilen odaya karşı, bir çalışma odası ve kitap odası bulmak zordur. Bulunsa dahi hane halkı ile yapılan çok uzun müzakerelerden sonra elde edilmiş arazi bir mekândan ibarettir.

Eşya fetişizmi öylesine bir hal almıştır ki, evin asıl gayesi olan rahatlık ikinci plana atılarak - rahatsız olma pahasına - devasa boyutlarda ve kullanımı da oldukça zor eşyaların istilasına uğramıştır. Bu ise hayatın her alanında olduğu gibi yabancılaşmanın bir başka boyutudur. Yabancılaşmış bir toplumunda sağlıklı düşünmesi yaşamayı (bu durum dünya görüşünün tahrip olmasıdır) mümkün değildir.

Sonuç olarak, mahalle ve sokağın geleneksel yapılarının artık kalmadığını ve bu yönüyle de buna bağlı fonksiyonlarını icra edemedikleri gibi zaman içinde daha fazla bu niteliklerini kaybederek sadece idari birimler niteliğine bürüneceklerini ifade etmek gerekir. Hayatımızın önemli bir bölümünü geçirdiğimiz evlerimiz için ise olumlu şeyler söylemenin imkânının olmadığını sıradan bir gözlem yapan herkesin anlaması zor değildir. Evlerimiz insanın fitratını baskı altına alan ve ilgili ilgisiz pek çok nesnenin istilası altında sadece teşhir mekânları olma vasfı ağır basan sadelikten uzak bir anlayışla varlığını sürdürmektedir.

Erdemli Şehir Erzurum'un İzinde

Mengüşoğlu'nun ifadesiyle; şehirlerin kendi başlarına elbette bağımsız, nevi şahsına münhasır ve mahsus bir felsefesi vardır ve olmalıdır da. Eğer sanatkar gözüyle inşa edilecekse şehir mimarisinin, evvela bölge insanının folkloru, özgün musikisi, söz sanatları, masalları, türküleri, şiiri ile irtibatı mutlaka bulunacaktır. Bir ömür yaşama mekânı olarak tasarlanan mesken ve öteki kullanım alanlarının insanların gündelik hayatlarına dokunan bütün ihtiyaçlarını en pratik, rahat ve huzurlu biçimde karşılaması hesaplanmalı değil midir? Bir yabancıнын ayağı değdiğinde onun ilk kez karşılaşmış hayrete düştüğü, hayranlık duyduğu, burada yaşayanın da kendisini yabancıya göstermekten iftihar ettiği birer sanat eseri olmalıdır şehirler. Çünkü böyle şehirler vardır. Erzurum'un gözbebeği olarak gördüğüm Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi, Ulu Camii, Tabyalar gibi mekânları hatırlamak yetmez mi? Ayrıca türbeleri, hamamları ve öteki bütün kadim çarşılarıyla Erzurum bugün yaşayan bir tarihtir.

Hacılar Hanı'na girip orada bir bardak çay yudumlayanlar maddî ve manevî sonsuz bir lezzeti tatmış olacaktırlardır. İşte size şehrin sanatla, felsefeyle, geçmiş ve gelecekle hülasa insan sıcaklığıyla alakasından küçük bir örnek.

Şehir, ahalişine o iklimin insanı olduğunu unutturacak hiçbir unsura yer vermemelidir. Bir aidiyet ve mensubiyet bilinci aşılamaayan şehirler, birbirinin kopyası olan yeni marka kent(!)lerdir. Yöresinde hangi kavim ve kabileyeye mensup insanların barındığını, nelerin yetiştiğini,

hangi hayvanların yaşadığını, ne tür rüzgârların estiğini, Bir sılayı rahim, nostalji oluşturmayan, asla özlenmeyen bir doğum şehri düşünemiyorum. Çünkü insan doğum esnasında annesi ile arasındaki kordon bağı, (göbek bağı diyoruz biz, çünkü insanı göbekten hem anneye hem de doğduğu toprağa bağlamaktadır) anne ve çocuk arasındaki bu canlı hücreler bütünü, kesilir ve bu her iki insandan düşen ilk ölü parça olarak, çocuğun doğduğu topraktaki bir bölgeye gömülür. Kanaatim odur ki bizden kopan o parçanın gömüldüğü toprak, böylece bizim ana rahmimize öykünmemizi sağlayan ve bizde sıla özlemi dediğimiz duyguyu uyandıran bir hadisedir. Doğduğu toprağı, şehri, yöreyi sevmeyen var mıdır bilmem. Eğer varsa o, doğuştanlığını bozmuş, kendine yabancılaşmış, insani değerlerden uzaklaşmış, medeni olma ihtimali kalmamış vahşi, barbar, bedevi birisinden başkası olamaz.

Asabiyet ile mensubiyet arasında ciddi bir fark vardır. Ben bir mahalle veya şehir asabiyeti taraftarı değilim, bunu tasrih etmeliyim. Mensubiyet bir tür zen-

ginliğin adı iken asabiyet kişiyi ruhen ve mânen yoksullaştıran gayri insanî bir duygudur. Yeryüzünü yoksullaştırmak için değil zenginleştirmek için var bulunduğumuzu unutamayız. Tabiat yer yer vahşi veya bakirdir. Onu ehlileştirerek olanlar insanlardır. Ağaçları, tabiatlarını bozmadan budamadığınız zaman ürün vermez olurlar. Hayvanların yünleri kırılıp, sütleri sağılmalıdır ki hastalanmasın ve sürekli ürün versinler. Bu bakımdan insanoğlunun yeryüzündeki halifeliği (ki o İlahi Kelâm'a göre yeryüzünde bir halifedir) öteki yaratıklar üzerinde egemen ve öncelikli konumudur.

Taklit, kopyalama, benzeme çabası, alışkanlık, ezbercilik esasen insana yakışan davranış biçimleri değildir. İnsan oluşturabilen bir yaratıktır. Meydana getirdiklerini bütün davranışların da sergilemelidir. Ancak topluca yaşanacak olan şehirleri inşa ederken bu meydana getiricilik de bütün insanların biricikliğini unutmadan, herkesin hak ve hukukunu gözeterek sürdürme sorumluluğu vardır.

Bu anlamda toplumumuzun örf ve teamüllerini hatırladığımızda, son yıllarda üretilen yeni yerleşim mekânlarının, bizim ruh dünyamıza ne kadar uzak düştüğü görmezden gelinemez. Hele eski şehirlerimizi büyütür ve çoğaltırken önceki mekânlarımız üzerinde işlenen cinayetler, son derece yürek yakıcı olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Bizden evvel yaşamış ve artık tarih olmuş Müslüman toplumların, Anadolu'yu mesken tutmuş olanları bakımından onların bir şehri inşa ederken hangi tür araçlar kullandıklarına, hangi hassasiyetleri gözettilerine bir bakalım. Üstelik bugünkü insanların ulaşılmış buldukları fen ve teknolojik araçlardan mahrumiyetlerini de düşünerek bakalım.

Bir şehri inşa ederken estetik ve ahlakî kaygıdan asla taviz vermedikleri, sahici bir felsefelerinin bulunduğu hemen göze çarpacaktır. Hiç uzağa gitmeye gerek olmaksızın, Anadolu Müslümanlarının kabristanlarına bile uğrayıp şöyle satıhtan bakanlar, orada her bir kabir taşının konuştuğuna, hayatı devam eden insanlara bir şeyler anlattığına tanıklık edeceklerdir. İnsan, evet, yeryüzünde ebedî yaşayacak değildir. Kabristanlardaki mezar taşları orada yatan insanların meslekleri, yaşları, geriye bıraktıkları hakkında mesajlar verirken, bekanın, ebediliğin yalnız Allah'a mahsus olduğunu da fısıldarlar. Kabirlerin ayakuçlarına bir selvi, bazen başucuna da çınar dikerek ölümü bile serinletmeyi sağladılar.

Hâsılı; "Erdem" bir şahsiyet ifadesidir. Bu bilinçle Ulu Şâr Erzurum'a bakıyoruz, bu bilinçle Erzurum'dayız. Şahsiyetini, yani erdemini kaybedenin her şeyini kaybedeceğini belirtmeye gerek var mı?

Erzurum'da Doğan Sanat

NAHT

Üzerine

Fatih Topatan

1981 Yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve Lise eğitimini Erzurum'da tamamladı. Teknisyen olarak çalıştığı dönemde 1991 yılında vefat eden babasının da severek yaptığı NAHT (Hat Sanatının Ahşap ile birleşmesi. Selçuklular zamanında başlayıp Osmanlılara kadar devam edip günümüzde unutulmuş sanatlar arasında yer almakta) eserlerinden yarım kalanları tamamlayabilmek için çalışmaya başladı.

Baba yadigarı bu sanatı sürdürmekte, yeniden gün yüzüne çıkarmak için elinden gelen gayreti göstermekte olan Topatan'ın Erzurum'da ki ikinci sergisi sanatseverlerce ilgiyle karşılandı.

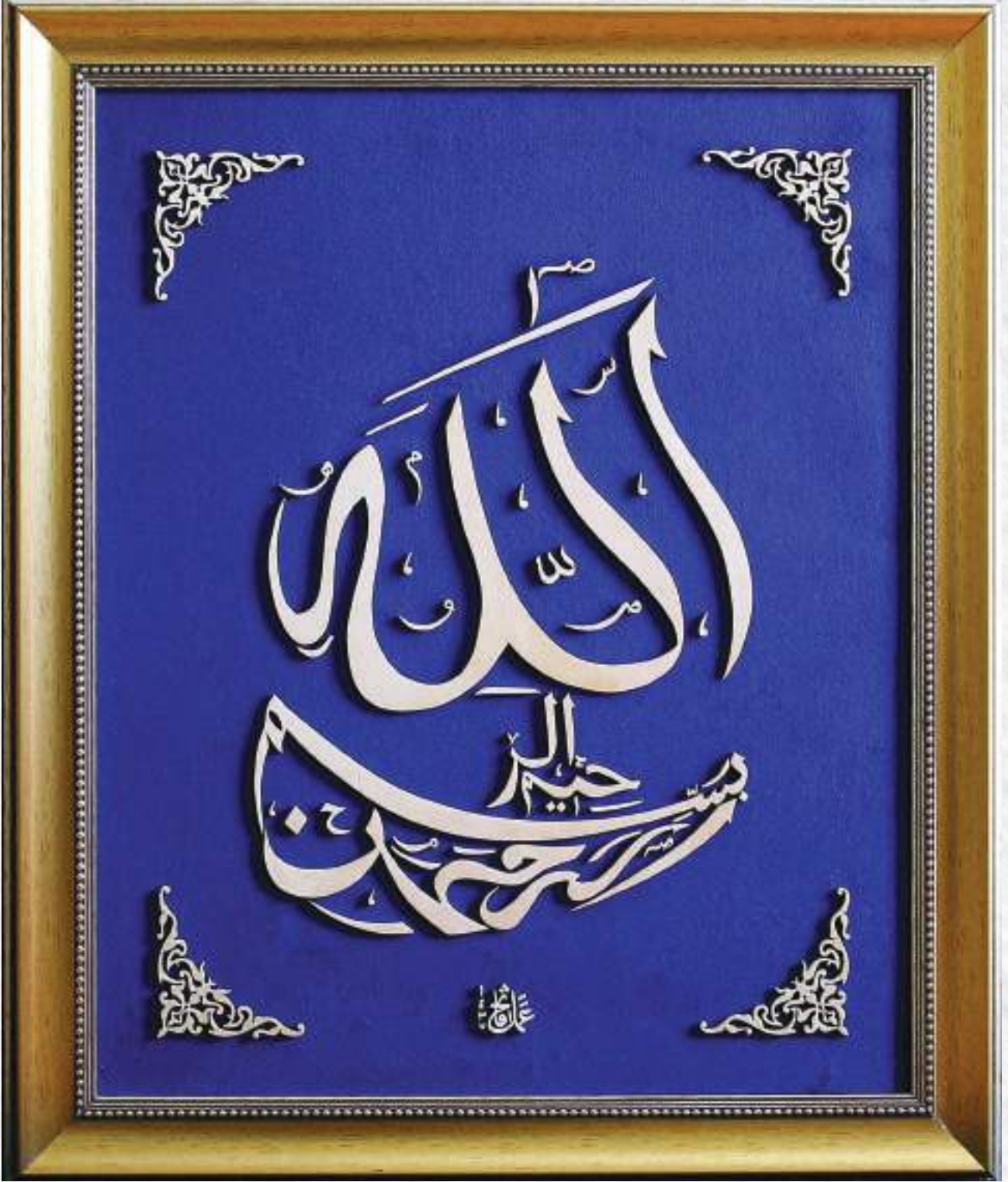
Naht Sanatı, İslam dininin heykeltıraşlık sanatına müsaade etmemesi sonucu, Müslümanlar ve Türkler arasında ahşap oymacılığı ilerlemesine göstermiştir. Oyma sanatı daha çok Türkistan'da gelişim göstermiştir. Sonraları Büyük Selçuklu Devleti'nin hakim olduğu ülkelerde meydana getirdiklerilen mimari eserlerde oyma işçiliğine geniş yer verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında ise ağaç oyma sanatı en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Rumî ve hatai dediğimiz çiçek,

nebat ve hayvanların stilize edilmesinden meydana gelen tezyini motifler kullanılmıştır. Mimarî eserlerin iç ve dış kısımları bu sanatın ustaları tarafından bezenmiştir. Başlıca uygulama alanları da cami ve türbelerin mihrab ile minberleri, cami ve medreselerde kullanılan rahleler, kapı, pencere, dolap kapakları olmuştur. Evlerde kullanılan çekmece, sandık gibi eşyaların süslemelerini, çeşitli mimari eserlerin iç kısımlarına yazı yazan hattatların yazılarını tahta üzerine tatbik edenler de bu sanatın üstatlarıdır.

Osmanlı imparatorluğu devrinde tahta oymacılığına naht denirse de bu sanatın erbabına izafe edildiği söylenen "nahhat" tabirine kadim ehl-i hiref defterlerinde ve diğer kayıtlarda tesadüf edilmemiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nda Geleneksel El Sanatları Sanatkarı Ahşap oyma usta öğretici belgesini alarak çalışmalarına yeni çalışmalar ekleyerek oluşan eserleri ile Trabzon zorlu hotel, Erzurum From Avm, Erzurum Necip Fazıl Kısakürek Kültür Merkezi, İstanbul Tuzla Belediyesi Kültür Merkezi, Malatya Park Avm , Elazığ Park23 Avm, Konya Kulcity Avm , Antalya Erdem Beyazıt Kültür Merkezi , Antalya Özdilek Avm , Antalya Barut Kemer Resort Hotel, Antalya Kemer Saffet Kültür Merkezi, Samsun Piazza Avm, Eskişehir Özdilek Avm, Kayseri Kayseri Park Avm olmak üzere 17 kişisel sergi açtı. Baba yadigârı bu sanatı sürdürmekte, yeniden gün yüzüne çıkarmak için elinden gelen gayreti göstermektedir.

Bu sanat Erzurum Harput Konya gibi illerimizde icra edilmiş. Erzurum'da daha çok cami mihrap ve minberlerinde bu sanatı görmekteyiz günümüze kadar pek ulaşan eser kalmamış maalesef. "Naht mekan Abdülhamid han yaptığı çalışma masaları şifreli kutular vardır.. Dolayısıyla günümüzün teknolojisine yenik düşmekte. Bu elbette az sayıda olan bizleri ziyadesiyle üzmekte. Bu işle uğraşan, emek veren, ürün ortaya çıkaran bizlere de 'Nahhat' deniliyor, eski dilde 'Nahhat' anlamı marangoz, ağaç oyma işlerini yapan kişilere derlermiş. Çalışmalarına gelince, ortaya çıkan çalışmalarımı ağırlıklı hat sanatını Naht sanatıyla birleştirmek adıyla ifade edebilirim. Kestiğim hat yazısı için uygun köşeler, süslemeler, Rumiler, Osmanlı motifleri kullanıyorum. Malzeme babında birçok ağaç çeşidiyle çalışılabilir. Örneğin, kavak, okima, esnek, ceviz, çam, gül ardıç kestane dut vs. Hat sanatını icra ederken, dikkat edilmesi gereken önemli hususlar var. Mesela hat yazılarına riayet etmek gerekir. Bu konuda elimden geldiğince dikkat ederim. O yüzden çalışmalarımın hepsinde orijinal hat yazısıyla çalışıyorum. Yaptığım her levhada onun ALLAH kelamı olduğunu hatırlayarak ne kadar ince titiz çalışmam gerektiğini unutmam.

İsmail BİNGÖL

Bir Sonbahar Şarkısı

Unutkanlıklarım çoğaldıkça ve derinleştikçe hayata dair özlemim
Hayal ülkesindeki bedenimi yeni yangınlara itiyor eskiyi arayışlarım
Yüklendiğim bu şaşırtıcı manzara göğsümü öylesine daraltıyor ki
Kalbimde gecenin siyahına zincirlenmiş olmanın iniltisi
Ve dilimde o söz kendimi sokaklara atıyorum: No'lur bırakma beni

Aykırılıklar çelişkiler nankörlükler içindeki bu yalan dünya
Dönüp durdukça eskisinden daha büyük hüznlerle kavgalarla
Yanılığlarımız alıp götürüyor bizi kaldıramadığımız detaylara
İçimizde kadim zamanlardan beri çağıldayıp duran solgun şarkılar
Ve dalgalanıp durur etrafımızda o vaveyla: No'lur bırakma beni

Baktıkça uzaklara dağların arasından uzayıp giden ufuklara
Bir daha yâd ederiz kış akşamlarında seyre daldığımız ışıltılı beyazlığı
Aklımızı yele sevdamızı sele verdiğimiz ta yıllar öncesindeki
Hatıralar yeniden gelip dikilir bir hırçınlık sonrasında önümüze
Ve bir yenilgi sonrasında yalvarışıdır artık bu: No'lur bırakma beni

Yıllar tükettikçe gönül mağlubiyetlerini anlatan o manzum hikâyeleri
Yenilerini üretememenin çaresizliği içinde çırpınıp durmaktayım
Yürüdüğüm yol çekip götürdükçe beni ayrılığın yokluğa döndüğü geçide
Mevsim Sonbahardır belki ama yağmurun o eski güzelliği nerede
Ve o delip geçici ses aynı sözü serdeder yine de: No'lur bırakma beni

YIKILAN ANILAR

“MES’UTTUR O
İNSAN Kİ YAŞAR
HATIRALARLA”

ESKİ SPOR SALONU

 Erdal GÜZEL

Sabahın erken saatleri, her köşesinde sayısız hatıralarımın bulunduğu şehrim Erzurum’un cadde ve sokaklarında geziniyorum.

Doğduğum, büyüdüğüm, suyunu içip havasını teneffüs ettiğim bu toprağa ait olduğumu bir kez daha hissediyorum.

Yolum Şeyhler Camii’nin önünden geçiyor, kafamı kaldırıp cami minaresinin altındaki güneş saatine birkaç kez bakıyorum; acaba kaç Erzurumlu burada bir güneş saatinin olduğunun farkındadır, diye kendime sormadan da edemiyorum.

Caminin karşısındaki Şeyhler Medresesi, eski görkemli günlerinin hasretiyle mahzun bir halde, kaybettiği öğrencilerini arıyor gibi...

Şeyhler Hamamı’nın bünyesinde yatan Külhani Baba’ya Fatiha’yı okuduktan sonra, niyetim Eski Spor Salonu’nun yanından geçip, Cumhuriyet Caddesi’ne inmekti.

Bu birkaç adımlık yolu kısa zamanda geçmek ne mümkün, bir tarafta yıllarımızın geçtiği Hemşin Pastanesi ve karşısında Eski Spor Salonu, yürü yürüyebilirsen.

Hatıralar arasında gezinirken, Hemşin'in yanındaki Necati Ağabeyi'nin çay ocağında kendimi buluyorum.

İçerisi tanıdık simalarla dolu, tabir yerindeyse muhabbet yerinde, ikram edilen çayı yudumlayarak ortamdaki tatlı sohbete dâhil oluyorum.

Necati Ağabeyi'nin çay ocağı, sanki de Hemşin'in müşterilerinin nefes aldığı bir mekâna dönüşmüştü.

Kapısına kilit vurulmuş Hemşin'in bu hali nasıl da içimi sızlattı, Hemşin'in önünden geçip de Nail Ağabey'e uğramamak hiç olur muydu? "Ölümlü, boş dünya" demekten başka sığınacak bir kelime bulamıyorum.

Eski Spor Salonu zamana direniyor, gücü nereye kadar bilinmez, onun da Hemşin'den bir farkı yok, kapısı kilitli, herhalde AVM olacak günü bekliyor.

Erzurum'un spor hayatında önemli bir yeri olan yarım asırlık bu emektarın sesiz ve bakımsız hali, Darülaceze'ye terk edilmiş, hatıralarıyla baş başa kalmış bir yaşlıyı hatırlatıyor.

Necati Ağabeyi ile birlikte Nail Orhon'u ve Hemşin'i konuşurken, eski milli boksörlerimizden Cemil Tozoğlu Ağabeyi içeriye giriyor.

Eski Spor Salonu'nun o görkemli günleri ve o günlerdeki Erzurum'un meşhur boksörleri, şehirdeki boks sporuna olan müthiş ilgi ve alaka, ister istemez sohbetin konusu oluyor.

Gerçekten Erzurum, o dönemlerde boks sporunda Türkiye'de ismi en fazla ön planda olan bir şehirdi.

Türkiye'nin en ünlü boksörleri Erzurum'dan çıkar, boks milli takımında birden fazla Erzurumlu sporcu olurdu.

Boks antrenörü Dursun Pekcan'la birlikte Cumhuriyet Caddesi'nde gezen atletik vücutlu boksörleri görünce, çocuk halimizle onlara imrenir, onlarla gurur duyardık.

Erzurum'da o günlerde sporun her çeşidine müthiş bir ilgi ve alaka vardı, ama rağbetin en fazla olduğu branşlar boks, futbol ve güreşti.

Boksun efsane ismi Muhammed Ali'nin de ringlerde fırtınalar estirmesi, bu spora olan ilgiyi şehirde bir kat daha artırmıştı.

Öyle ki mahallenin büyükleri, çocuklar arasında müsabakalar bile tertip ederlerdi.

Boş bir saha içerisine iplerle çevrilmiş ring oluştururlar, hakem nezaretinde bizlere boks maçı yaptırılırdı.

Kazanan çocuğun madalyası ise et balık kurumu sucuklarının 25 kuruş büyüklüğündeki, mikadan yapılmış, kırmızı ve mavi renkli markalarıydı.

Kurdeleye takılan bu markalar, kazanan çocuğun boynuna asılır ve onurlandırılırdı.

Bizim evde boks merakı ağabeyimi sarmıştı, nereden bulduysa, eve at kılından yapılmış bir çift boks eldiveni ile birde kum torbası getirmişti.

Kapının üzerine astığı bu torbada boks çalışır, babamdan gizli gittiği boks maçlarında ve antrenmanlarda gördüklerini evde uygulardı.

Bazen beni karşısına alır “Antrenman yapacağız” diye kum torbası görevini bana yüklerdi.

En büyük zevkimiz spor salonundaki boks maçlarına gitmek, özellikle de ringe yakın bir yer bulup oturmaktı.

O nasıl bir heyecandı; Türkiye'nin en gözde boksörlerinin Erzurum'a gelip bizim boksörlerle yaptıkları maçlardaki coşku, sanırım dünya profesyonel boks maçlarında bile yoktu.

Spor salonunun kapısında biletleri kontrol edip seyirciyi içeri alan Dursun ve Nusret Ağabeyler ile Arap Fahrettin'den vizeyi alıp içeri girdik mi dünyalar bizim olurdu.

Salonun ortasında kurulan ringde az mı maç seyretmiştik.

Boks hakemlerinden biriside bizim hocamız rahmetli Mustafa Fikret Ağaver'di.

O zamanlarda dünya ağırsıklet boks şampiyonları Muhammed Ali, Patterson, Liston gibi isimleri yakından takip eder, onlarla ilgili gazete kupürlerini ve mecmuaları zevkle okurduk.

Polis Hüsnü'nün oğlu boksör Yüksel Yıldırım'da “Erzurum'un Patterson'u” lakabıyla bilinirdi.

Turnuvalar özellikle kış aylarında yapıldığından, salondan içeri giremeyen bazı seyirciler, açık olan pencerelerden içeriye kartopu fırlatırlardı.

Kartoplarından bir kaçının ringin ortasına düştüğü de olurdu.

Zühtü Akbaba'ların boks yaptıkları döneme yetiş-

mesek de Dünya, Avrupa ve Türkiye şampiyonalarında ün yapmış, çoğu Erzurumlu boksörlerimizi yakından tanıma fırsatı bulmuştuk.

O boksör ağabeylerimiz ve kardeşlerimiz spordaki başarılarıyla beraber, yaşamlarındaki mütevazı ve beyefendi kişilikleriyle de gönüllerimizde taht kurmuşlardı.

Sporun dışında, güç ve tekniklerini kullandıkları hemen hemen hiç görülmez ve duyulmazdı.

Palandökenspor, Yolspor, Kombinaspor, 3 Temmuz (İbospor) gibi kulüplerin bünyesinde boks yapan boksörlerden; Ayhan Kodak, Hayati Gardiyanoglu, Şefi Pirimoğlu, Metin Çağlar, İdris Taş, Cazım Vuraler, Şevki Deniz, Ruknettin Figen, Cemil Tozoğlu, Şakir Urvasızoğlu, Nazif Kuran, Selami Karakelle, Yüksel Yıldırım, Şerafettin Öz, Hikmet Özen, Sebahattin Burcu, Ali Gürcan, Yalçın Dağdelen, Veysel Oktan, Hakkı Kobal, Menef Durmuş, Ragıp Öge, Ahmet Taşçı, Cahit Oruç, Cahit Himoğlu, Mücahit Himoğlu, Oktay İşvar, Ercüment Akın, Sefer Altınay, Arap Sedi gibi boksörlerimizi hatırlamaktayım.

Şehrin spor yaşamında önemli hizmetleri bulunan ve işlettiği berber dükkânı ile spor uğruna büyük fedakârlıkları olan İbrahim Oğultekin'i de bu vesile ile rahmetle anmak isterim.

İbrahim Oğultekin 3 Temmuzspor Kulübü'nün başkanı, yöneticisi, antrenörü ve malzemecisiydi.

Bundan dolayı 3 Temmuzspor Kulübü halk arasında “İbospor” olarak bilinirdi.

Pelit Meydanı'ndaki küçük berber dükkânında kazandığı parasını ve mesaisini spora harcayan İbrahim Oğultekin gibi bir oğul, bir daha zor bulunur diyebilirim.

Futbol oynadığım dönemlerde benim de lisansım İbospor'daydı.

İbrahim Oğultekin'in berber dükkânına gidip İbospor'a yazıldığımı, İbrahim Ağabeyi'nin beni elimden tutup Mumcu'daki Foto Venüs'e götürüp vesikalık fotoğraf çektiğini, hoş bir anı olarak hatırlamaktayım.

Klübün her şeyi olan İbrahim Ağabeyi'nin futbolculara verdiği: "Yerden, sessiz, tık tık" şeklindeki taktiği ise unutulmazdı.

O günlerde önemli boks turnuvaları düzenlenirdi, bunların içerisinde Nene Hatun Boks Turnuvası oldukça popülerdi.

Ankara Polis Gücü'nün Erzurum'daki maçları ise nefes keserdi.

Bu turnuvalarda Türkiye'nin en iyi boksörleri Erzurum'da ringe çıkarlar, bizim boksörlerle unutulmaz maçlar yaparlardı.

Bu müsabakalarda Celal Sandal, Seyfi Tatar, Yeter Sevimli, Cemal Kamacı, Gülali Özbey gibi çok ünlü boksörleri seyretme şansına sahip olurduk.

Yeter Sevimli bizim İdris Taş'ın, Seyfi Tatar Yalçın Dağdelen'in, Celal Sandal Cemil Tozoğlu'nun, Cemal Kamacı ve Celal Sandal Cazım Vuraler'in, Gülali Özbey Şerafettin Öz'ün belalılarıydı.

Türkiye'nin, kilosunda en sert sol yumruğuna sahip olan rahmetli Celal Sandal'ı memleketi Kayseri'de iki defa mağlup eden Cazım Vuraler, yine boksun tartışmasız isimlerinden Cemal Kamacı'yı da Erzurum'da üçüncü rauntta nakavt etmişti.

Cazım Vuraler son derece atletik bir vücuda sahipti, boks tekniğini çok iyi bilen bir boksördü.

Yumruk almamaya çok dikkat ederdi, bundan dolayı da kendisi boks camiasında "Tanko boksörler" grubunda anılırdı.

Vuraler ailesi sporun birçok dalında başarılarla imza atmış, sanki spor için yaratılmış bir genetiğe sahipti.

Hadi, Cazım, Adnan ve Necati Vuraler kardeşler, hem sporculuklarıyla, hem de kişilikleriyle Erzurum'da müstesna bir yere sahiptiler.

"Vuraler"ler gibi Cemil Tozoğlu, Selami Karakelle ve Hikmet Özen'de yakın akraba olan sporculardı.

Cemil Tozoğlu güçlü ve ağırbaşlı bir sporcuymdu.

Almanya'da yapmış olduğu bir müsabakadan galip ayrılınca, Alman gazeteleri Cemil Tozoğlu için: "Hakiki bir Türk kuvveti" tabirini kullanmıştı.

1963'de güreşçiiken boks sporunu tercih eden Cemil Tozoğlu, bir müddet milli boks hakemliği de yapmıştı.

Cemil Tozoğlu'nun Ankara Kara Gücü'nde askerliğini yaptığı dönemlerde, Ankara'da yeni asker olan Hikmet Özen'de onu ziyarete gider.

Cemil Tozoğlu spor salonunun kapısının önünde sporcularla beraber oturmaktadır,

Bu sıra sporculardan sorumlu Yüzbaşı Jeepiyle spor salonunun önünde park eder ve makamına çıkar.

Kapının önündeki sporcular Yüzbaşı'nın jeepini içlerinden kimin kaldırıp kaldıramayacağını konuşurlar ve denemeye girişirler, aralarında haltercilerde vardır, birkaç denemeden sonra jeepi kaldıran çıkmaz.

O sıra Cemil Tozoğlu, Hikmet Özen'e denemesini söyler, müthiş bir kuvvete sahip olan dadaş Hikmet, jeepi arkasından tutarak anında kaldırır.

Olayı pencereden seyreden Yüzbaşı hemen koşar aşağı iner, Hikmet Özen'e: "Sen sporcu musun?" diye sorunca, Hikmet: "Heyir ben eskerem" der.

Bu saf ve temiz cevaptan sonra Yüzbaşı Hikmet Özen'i birliğinden ister, boks takımına alır ve altı ay sonra Hikmet Özen, 71 kg'da ünlü boksör Hasan Şekerer'i yenerek Türkiye şampiyonu olur, ilerleyen yıllarda Balkan Şampiyonası'nda gümüş ve bronz madalyalar kazanır.

Selami Karakelle, Balkan şampiyonluğu ve Dünya beşinciliği olan, Avrupa şampiyonluğunu da kıl payı kaçıran ünlü bir boksörümüzdü.

Boksun en revaçta olduğu dönemlerde o da boks yapmak için 1971'de İzmir'e kaçmış, orada demircilik etmiş ve boks dünyasının içerisinde kendisini bulmuş, 1976'da Türkiye şampiyonu olarak boks dünyasında ismini duyurmuştu.

Altı sene milli takım kaptanlığını yapan Karakelle'nin, on bir maçlık bir de profesyonel boks hayatının olduğunu bu arada belirtelim.

Yirmi bir yaşında lise tahsilindeyken, Erzurum Lisesi müdürlerinden milli güreşçi rahmetli Rauf Akbulut'un Liseler Arası Boks Şampiyonası için kendisine görev vermesiyle birlikte boksa merhaba diyen Yalçın Dağdelen, ünlü boksör Seyfi Tatar'ı yenmesiyle nam yapmıştı.

Dönemin valisi Sn. Necmettin Karaduman'ın destekleriyle polislik mesleğine giren "Deli Yalçın" lakaplı bu kardeşimiz, Ankara'da emekliliğini yaşamaktadır.

Dadaş boksörler içerisinde efsane isimlerden birisi de "Sarioğlan ve Spartaküs" lakaplı Nazif Kuran'dı.

Çok güçlü sol yumruğu ve ters gardı ile nakavt üzerine boks yapan Nazif Kuran'ın maçlarını izlemek, apayrı bir zevk verirdi.

Yedi kez ferdi, on kez kulüpler arası olmak üzere on yedi defa Türkiye şampiyonluğu olan Nazif Kuran'ın, Dünya üçüncülüğü, Balkan şampiyonluğu ikinciliği, Münih Olimpiyatları beşinciliği olduğunu ve kırk beş kez milli formayı şerefle taşıdığını söylersek, Nazif Kuran'ın Türk boks tarihindeki yerini daha iyi ifade etmiş oluruz.

Ankara'da öğrenci olduğumuz dönemlerde Erzurumlu boksörlerin katıldığı hiçbir maçı kaçırmazdık.

1974 yılıydı, Türkiye Şeref Kupası Boks Şampiyonası vardı ve Nazif Kuran'ın maça çıkacağını duyunca hemen 19 Mayıs Spor Salonu'na koşmuştuk.

Nazif Kuran anons edilince var gücümüzle tezahürat yapmaya başlamış, adeta salonu inletmiştik.

Maçın ikinci raundu geride kalırken, başa baş geçen mücadele epeyce keyfimizi kaçırmıştı.

Üçüncü rauntta Resul Ekrem Özbek var gücünü ortaya koyarak mücadele ediyordu.

Gongun çalmasına az zaman kala, Nazif Kuran o meşhur sol yumruğunu çıkardığında biz Erzurumlu gençler ringin önündeydik, Resul Ekrem Özbek yediği yumrukla nakavt olmuştu ve maç bitmişti.

Resul Ekrem Özbek'in uyandıktan sonraki hıçkırığa ağlaması, dadaş Nazif'in maçı alması, bizler için unutulmaz bir sahneydi.

Şu anda Erzurum'da mütevazı bir hayat süren Nazif Kuran, şöhretinin dorukta olduğu zamanlarda bile beyefendi tavırlarıyla hepimizin takdirini kazanmıştı.

Gücünü, kuvvetini ve boks tekniğini günlük yaşamında haksızca kullandığına hiç şahit olmamıştık.

Seyyar satıcının biri yaşlı bir adama çürük üzüm satar, yaşlı adam olayın farkına varır, satıcıdan torbayı boşaltmasını talep eder, satıcı bu işe yanaşmaz ve ihtiyarı azarlamaya başlar, bu esnada oradan geçmekte olan Nazif Kuran olayı görür ve müdahil olur.

Satıcıya nazik bir dille ihtiyarı üzmemesini söyleyince, satıcı Nazif Kuran'a "Sen bu işe karışma" diye çıkışır, hakaret etmeye başlar ve eline aldığı demir kilo ile Nazif Kuran'ın üzerine yürür.

Bu esnada Sarioğlan'ın o meşhur sol yumruğu satıcının çenesinde patlar, satıcı tabir yerindeyse nakavt olmuştur, satıcının Nazif Kuran'ın üzerine gelen arkadaşı da aynı akıbete uğramış ve yeredir.

Bu esnada yüreği ve gönlü kırılmış olan ihtiyar: "Kim demiş Hz. Ali öldü diye, bakın yaşıyor, Allah senden razı olsun delikanlı." diyerek birden bağırma başlar.

Oldukça güçlü bir fiziki yapıya sahip olan Nazif Ağabeyi, son derece duygusal ve ipek kalpli bir Erzurum yiğididir.

Nazif Ağabeyi spor yaşamı boyunca şöhretin baş döndürücü cazibesine asla kapılmamış, bu azgın şöhret atını dizginlemesini her zaman bilmişti.

Duygusal bir ruh haline sahip olan Nazif Ağabeyi'nin uzun süren ve başarılarla dolu spor hayatında yaşadığı duygusal anların sayısı bir hayli fazladır.

Nazif Ağabeyi; 1968 yılında şampiyona için gittiği Finlandiya'da spor müzesini gezerken, müzenin

“1948 Yılı Olimpiyat Şampiyonları” bölümünde altı Türk sporcunun (Yaşar Doğu, Gazanfer Bilge, Celal Atik, Mersinli Ahmet, Nasuh Akar, Mehmet Oktay) isimlerini gördüğünde yaşadığı duygusal halini hiç unutamıyor.

1976 yılının Şubat ayında, Nazif Kuran ve Selami Karakelle arasında iki dadaşın mücadelesi vardı.

Maçın sonunda galip ilan edilen Selami Karakelle'nin, Nazif Kuran'ın elini öpme sahnesi ise dadaşlık göstergesinin spora yansıyan en anlamlı ifadesiydi.

Yine ünlü boksörlerimizden Sabahattin Burcu, Kübalı ile yapmış olduğu maçta gözünün üstüne müt-hiş bir darbe almıştı.

Sebahattin Burcu'nun kaybettiği maçı anlatırken: “Yumruk değil, sanki paket taşı gözüme çarptı” şeklindeki yorumu, bugün bile anlatılmaktadır.

Şu anda kapısına kilit vurulmuş, uzun zamandan beri sportif faaliyetlerin yapılmadığı Eski Spor Salonu'nun, her branşta sporcunun yetişmesinde ve sosyal etkinliklerin yapılmasındaki rolü anlatılmayacak kadar fazladır.

1959 yılında hizmete açılan ve müteahhitliğini Sıbgatullah Özpekel'in yaptığı spor salonunun bir köşesinde boksörler, diğer bir köşesinde güreşçiler ve halterciler antrenman yapıyorlardı.

Basketçiler, voleybolcular, atletler ve futbolcular da buradan nasiplenirlerdi.

Türkiye gülle atma şampiyonu Tahsin Albayrak'da Erzurum'da görev yaptığı dönemlerde kışın spor salonuna gelir, güreş minderlerini duvara ve yerlere döşer, gülle antrenmanını yapardı.

Futbolu ve basketbolu çok güzel oynayan kadim dostum Ender Narmanlı Ağabeyi de iyi gülle atanlardandı.

Erzurum Lisesi'nde okuduğum dönemlerde beden eğitimi hocamız Faruk Sükan'ın teşvikleriyle bende gülle ve disk atma takımındaydım.

Antrenman sırasında atmış olduğum diskin bir gencin başına isabet etmesi neticesinde bu spordan vazgeçmiştim.

Faruk Sükan Hoca öğrencilik yıllarımda tanıdığım en farklı ve en çalışkan öğretmenlerden biriydi.

Sırtındaki askeri parkası ve ayaklarındaki asker postallarıyla Faruk Sükan Hoca'nın bir öğretmen olduğuna inanmak bir hayli güçtü.

Öyle ki; Faruk Sükan Hoca için: “Nevi şahsına münhasır” bir kişilik demek daha yerinde olur.

Teneffüslerde öğretmen odasının yerine öğrenci kantinini tercih etmesi, okul hizmetlileriyle yakın dostluk kurması, dur durak bilmeyen çalışmaları ile herkesin dikkatini çekerdi.

Erzurum Lisesi'nin kocaman bahçesini, taşıdığı toprak ve kendi icadı olan ağaçtan yapılmış malzemeyle düzeltmesi hepimizde hayranlık uyandırmıştı.

Sporun her türlüünü çok iyi bilen Hoca, hemen hemen tüm spor çeşitlerinin tekniklerini ve kurallarını bizlere öğretir ve bunun pratik uygulamasını yaptırırdı.

Hoca'nın; önünde ve arkasında sepeti bulunan ve çamurlukları olmayan eski bir bisikleti vardı.

Kış aylarında yağın kar altında Hoca'yı bu bisikleti ile caddede görmek mümkündü.

Faruk Hoca'nın eşi de Erzurum Lisesi'nde öğretmendi, ailenin bir de çocukları olduğunu hatırlıyorum.

Faruk Hoca ve ailesini kışın caddede ayaklarında paten ve kayaklarla sıkça gördüğümüz olurdu.

Siyasi fırtınaların estiği ve herkesin damgalandığı o dönemlerde, Hoca'ya hemen komünist damgası vurulmuştu.

Bu Yaftalamadan dolayı da yurtsever Faruk hoca'nın bir takım sıkıntılara muhatap olduğunu da üzülerek ifade etmek isterim.

On iki Avrupa ülkesini ve Türkiye'yi baştanbaşa gezdiği o eseri antika bisikletine hâlâ daha binmeye devam eden Faruk Sükan Hoca, seksen dört yaşında olmasına rağmen aldığımız bilgilere göre Tema ve Akut'un faal bir üyesi olarak çalışmakta, çevreci faaliyetlerde bulunmaktadır.

O günlerde Erzurum'da eskrim sporuna da ilgi artmıştı, rahmetli Cihat Yıldırım eskrimcileri yine bu salonda eğitirdi.

Erzurumlular hentbol sporuyla da bu salonda tanışmışlardı.

Sebahattin Kaya, Bora Uçan, Mehmet Küçükler, Türker Kaya, Bekir Aran, Ahmet Kurt ve Mesut Narmanlı da halter sporuna gönül verenlerdi.

Komiser Ahmet Bey'in 1968'de Erzurum'da judo sporunu başlatmasıyla, yine spor salonunda Ahmet Kırkkılıç, Muammer Bektaş, Dursun Düzgün gibi judocular yetişmişti.

Karate Federasyon Başkanlığı yapan ve tekvando Avrupa şampiyonu olan Aybars Kılıçhan'ın Erzurum'da yedek subaylık yaptığı dönemde, şehirde tekvando sporunu başlatmasıyla birlikte bu spora olan ilgide artmıştı.

Yirmi beş yıl Judo İl Temsilciliği görevini yürüten ve antrenörlük yapan Dursun Hoca, şimdi bizim gibi elli yaşını aşmışlara "sağlıklı yaşam için spor" hocalığı yapmaktadır.

Judocular, karateciler ve tekvandocular da bu emektar spor salonunun çatısı altında çalışmalarını sürdürürlerdi.

1960 ihtilâlında dernekler kapatılınca, Erzurum'daki Halkevi de bu yasaktan nasibini almış, Halkevi'nin

bünyesindeki kültürel çalışmalar da haliyle spor salonuna taşınmıştı.

Unutulmaz 12 Mart geceleri, şehirlerarası folklor yarışmaları, bar çalışmaları, siyasi parti etkinlikleri ve konserler de yine spor salonunda tertip edilirdi.

Spor salonundaki izlediğim en son etkinlik, Cem Karaca'nın vermiş olduğu konserdi.

Bir dönem kulüplerin en az beş branşta temsil edilmeleri zorunluluğu getirilmişti.

Bu uygulamaya hazırlıksız yakalanan bazı kulüpler, ellerindeki sporcuları farklı dallarda maça çıkarırlardı.

Dağcılıkspor'un futbolcularını basket maçında seyrettiğimiz çok olmuştur.

Öyle ki; Palandökenspor'un haşarı futbolcusu Duran Ali, mayo giyip güreş müsabakasına çıkmıştı ve bir gecede Erzurum ikincisi olmuştu.

Oyuncuları, güreşçi ve futbolculardan oluşan bazı kulüplerin Karagücü ile yaptıkları basket maçları, eşine az rastlanır enstantanelere sahne olurdu.

Amerikalı basketçilerin bulunduğu Doğuspor'la Aziziyespor'un basket maçında, Aziziye Basket Takımı'nda maça çıkan güreşçi Arap Sedi'nin maça yabancıları görünce: "Ula bu geyrimüslimler de nereden çıktı" demesi, hâlâ daha gülerек anlatılır.

Cüreşçi Necdet Çınar'ın da ağırsıklet boks maçına çıktığını duymuştuk.

Erzurum'da spor heyecanının zirvede olduğu günlerde kulüplerin çok iyi voleybol takımları da vardı.

Özellikle Palandöken Spor'un Voleybol Takımı çok göz doldururdu, öyle ki Türkiye Şampiyonası'nda Galatasaray'dan tek set alan voleybol takımıydı.

Palandöken Spor'un Voleybol Takımı'ndaki Ayhan Özgen, Yılmaz Türkan, Yılmaz Özlütürk ve Adnan Başkentli, voleybolun Erzurum'daki en göze çarpan sporcularıydı.

Voleybol maçları çok heyecanlı geçer, tribündeki seyirciler hep birden "Haydi gada, hop, küt" diyerek sporculara tezahürat ederlerdi.

Ayhan Özgen; sakin, beyefendi kişiliğiyle tanınan ve sevilen bir sporcuymdu.

Kendisi iki defa Voleybol Milli Takımı'na ismen çağrıldığı halde: "Derslerimi aksatırım" düşüncesi ile bu davete icabet etmemişti.

Emekli ziraat mühendisi olan Ayhan Özgen, Erzurum'da yaşamaktadır.

Vuraler ailesi gibi o dönemlerde sporla yakından ilgili bir başka aile de Songün'lerdi.

Recep, Cumhuriyet ve Yalçın Songün kardeşler; kişilikleri ve sportmenlikleriyle Erzurum sporunda çok hatırlanan ve takdir gören sporculardı.

Erzurumspor'un görkemli günlerinde, Cumhuriyet ve Yalçın Songün kardeşlerin emekleri oldukça fazlaydı.

12 Mart Spor Kulübü'nün futbol takımında oynayan, Erzurum'da voleybol ajanlığı ve basketbol hakemliği yapan, 12 Mart Voleybol Takımı'nın gözde oyuncularından "Baba Recep" lakaplı Recep Songün'de şehrin sevilen sporcuları arasındaydı.

Songün ailesinden Cumhuriyet Songün İstanbul'da, Ege üniversitesinde öğretim üyesi olan Recep Songün İzmir'de, Yalçın Songün ise Erzurum'da yaşamaktadırlar.

Yakın bir zaman önce sabah evden çıkıp arabama binip, biraz yol almıştım ki arkamdan gelen bir ısıklık sesiyle geriye bakmam icap etmişti.

Aynadan sakallı birinin el kaldırdığını görünce, herhalde beni yolcu minibüsü zannetti diye düşünerek tekrar yol alınca, arkadan sesin artarak geldiğini ve sakallı şahsın arkamdan koştüğünü gördüğümde durmam gerektiğini anlamıştım.

Aracımdan inip yaklaşan sakallı şahsa yöneldiğimde, güzel bir sürprizle karşılaşmıştım.

Karşımdaki sakallı kişi Avrupa şampiyonu güreşçimiz Nihat Kabanlı'ydı.

Nihat Ağabeyi ile sarılıp hasret gidermiş, geçmişle ilgili anılarda bir müddet gezinmiştik.

Nihat Kabanlı; Türkiye'nin yetiştirdiği çok büyük güreşçilerin başında geliyordu, atletik vücudu ile güreş tekniklerini iyi bilmesiyle ünlüydü.

Meşhur güreş spikeri Eşref Şefik, onu eski efsane güreşçilere benzetirdi.

Rahmetli Rauf Akbulut Hoca'nın çalıştırdığı Nihat Kabanlı da Eski Spor Salonu'nun bereketli çatısı altında yetişen sporculardandı.

Nihat Kabanlı Avrupa şampiyonluğunu kazanınca kendisine Erzurum'da müthiş bir karşılama töreni yapılmıştı, şehir yediden yetmişe ayağı kalkmıştı.

Dünya üçüncülüğü ve Avrupa birinciliği olan Nihat Kabanlı Bursa'da yaşıyor ve sılayı rahim yapmak için sıkça Erzurum'a geliyor.

Güreşçiler içerisinde Asım Bülbül, Reşit Karabacak, Cahit Ahıskaloğlu, Hüseyin Gürsoy, Zafer Altuğ ve Erdal Karakaş da o günlerde yüzümüzü ağartan ünlü sporculardı.

Dadaş boksörlerin ringlerde fırtınalar estirdiği dönemlerde, şehrimizde o kadar çok boks sevdalısı sporcular vardı ki onların hepsini ayrı ayrı hafızalarda tutmak oldukça zor olsa gerek.

Üniversite tahsili ve askerlik görevi için Erzurum'dan ayrı kaldığım sıralarda, maçlarını izleyemediğim ama isimlerini duyduğum ve çoğunu yakinen tanıdığım; milli boksörlerimizden Rüknettin Okçu, Hayrettin Koçkan, Saadettin İncesu, Yavuz Yılmaz, Galip Yılmaz, Lütfü Okuyucu, Halis Polat ile yine boksa gönül veren Nazif Kuran'ın kardeşleri Halil ve Hanifi Kuran, Celal Tanay, Sebahattin Cudur, Lütfü Haşhaş, Alper Horasanlı gibi sporcularımızı da bu arada belirtmek isterim.

Boks hayatında hepsinin özel hikâyeleri olan ünlü boksörlerimizden bir kısmı rahmetli oldu, bir kısmı Erzurum'da mütevazı hayatlarını sürdürüyor, bir kısmı da Erzurum dışında hatıralarıyla baş başa yaşıyorlar.

Boksun demir yumruklu, ipek kalpli dadaşlarından Cazım Vuraler ve İdris Taş gönül işlerinde madalya toplama gayretindeler.

Şakir Urvasızoğlu eşinin hastalığıyla mücadele etmekte, Cemil Tozoğlu ise Eski Spor Salonu'nun karşısındaki Necati Ağabeyi'nin çay ocağında dostlarıyla vakit geçirmekte.

Selami Karakelle İstanbul Bostancı'da ticaretle uğraşmakta.

Metin Çağlar,ERCÜMENT AKIN İstanbul'da, Yalçın Dağdelen ve Mücahit Himoğlu Ankara'da, Menef Durmuş Edirne'de, Nazif Kuran, Şefik Pirimoğlu, Şevki Deniz Erzurum'da, Cahit Oruç Antalya'da, Hikmet Özen, Yavuz Yılmaz İzmir'de emekliliğin tadını çıkarmaktalar.

Ragıp Öge İzmir'de, Dr. Ali Gürcan İstanbul'da, Hakki Kobal, Celal Tanay, Halis Polat, Hanifi Kuran Erzurum'da, Hayati Gardiyanoglu Gaziantep'te resmi görevlerini sürdürmektedirler.

Şerafettin Öz ise Erzurum'da mermer işiyle uğraşmaktadır.

Ulaştığımız bilgilere göre Halil Kuran, Ruknettin Okçu ve Lütfü Okuyucu Bursa'yı gurbet tutmuşlar.

Ayhan Kodak, Sebahattin Burcu, Sefer Altınay, Veysel Oktan, Sebahattin Codur, Lütfü Haşhaş ise aramızdan ayrılan, rahmetle andığımız boksörlerimizdendirler.

Her ne kadar son yıllarda boks sporuna olan ilgi azalmış olsa da Türkiye Boks Federasyonu'nun başında şu anda hemşerimiz, Sn. Eyüp Gözgeç'in bulunması, dadaşların yine bu sporun zirvelerinde olduğunun somut bir ifadesidir.

Federasyon Başkanımız Eyüp Gözgeç'in katkılarıyla Erzurum'da bir turnuva düzenlense ve bu etkinlikte boks sporuna emekleri geçmiş, milli formayı gururla taşımış Erzurumlu efsane boksörlerimiz davet edilip, onurlandırılıp, onlara karşı bir vefa gösterilmiş olsa, ne kadar da anlamlı bir tablo ortaya çıkar diye düşünmekteyiz.

Emektar spor salonunun merdivenlerinden hatırlarla inerken, şairin: "Madden kaç para eder, sen bir remz olmalıydın" mısralarını tekrarlıyor, merdivenlerin altındaki küçük kulübesinde ayakkabılarımızı ve toplarımızı tamir eden Tahsin Emi'nin; sevimli, şen şakrak halini hayal edip, şehrimin sokaklarında hatıralarımla baş başa yürüyor, hey gidi günler hey diyorum.

ev sahibi

**Ben burda misafir değil,
ev sahibiyim;
Selçukluların
gönüllü sır kâtibiyim.
Bin yıl kadar öncelerde,
Tuğrul Bey'le
Tekbir kuşanıp
bu şehre gelmiş gibiyim.**

RUBAİLER

YRD. DOÇ.
TACETTİN ŞİMŞEK

yedi kapılı şehir

**Erzincan'ı var,
Kavak kokar bir kapısı;
Gürcistan'ı seyrana çıkar
bir kapısı.
Hem Harput'u hem Tebriz'i
hem Kars'ı görür,
İstanbul'a hasretle bakar
bir kapısı.**

1914 Erzurum

ERZURUM

Nüfus: 83070

Rakım: 1853

1949 Erzurum

ERZURUM

Nüfus: 371494

Rakım: 1853

2009 Erzurum

ERZURUM

Nüfus: 937389

Rakım: 1853

2017 Erzurum

ERZURUM

Nüfus: 761174

Rakım: 1853

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ERZURUM'UN NÜFUS MACERASI

Erzurum milattan 4 asır sonra kurulan, tarihte değişik isimler almış, değişik milletler ve devletler tarafından işgal edilmiş, savaşlarla, depremlerle yıkılmış, kadim bir şehirdir.

Özellikle Hz. Ömer, Hz Osman devirlerinden itibaren başlayan Müslüman akınlarıyla şehir feth edilmiş, sonrasında sürekli el değiştirmiş, 1078 tarihinden itibaren Selçuklular ve onların bir kolu olan Saltukoğulları tarafından alınmış, 940 yıldır Türk mührünü taşımaktadır.

1078 tarihinde itibaren Saltuklular, Selçuklular, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Timurlular, Sefaviler, Osmanlılar ve kısa aralıklarla Rusların eline geçmiş ancak karakter olarak hep Türk kalmış bir şehirdir. Öyle ki Erzurum'dan ve Doğu Anadolu'dan geçen batılı seyyahlar yazıkları seyahatnamelerde Erzurum için "Turkmanianın başkenti" unvanı verilmişti.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde metruk haldeki şehir yeniden imar edilerek eyalet merkezi yapılmış, 1540 yılında yazılan temettü defterinde şehrin tahmini nüfusu 385 civarında iken 1600'lerin başında nüfusu 2000'lere özellikle 1600-1828 yılları arasında bayındır bir hale gelen şehrin çevresiyle birlikte nüfusu 130.000'lere ulaşmış, gümrüğü Osmanlı İmparatorluğunun üçüncü büyük gümrüğü olmuştu. Medreseler yeniden hayat bulmuş, pek cami, hamam, han bu devirde yapılmış, dönemin ünlü alimleri yetişerek Osmanlı Coğrafyasında başarılı çalışmalara imza atmışlardı.

1828-1829 Osmanlı Rus savaşı sonucunda nüfusu 130.000'den 15.000'lere düşmüş ve 1919 yılına kadar şehir sürekli Osmanlı-Rus savaşlarının etkisinde kalmıştır. Özellikle 1877-78 Osmanlı Rus savaşı ile birlikte Erzurum Vilayetinden büyük oranda insanlar göç etmiş tarihe 93 muhacirleri olarak damgasını vurmuştu. Özellikle; Kayseri, Tokat, Sivas, Niğde, Nevşehir, Amasya gibi yerlerde hala izlerinin devam etmesi o günlerde karşı karşıya kalınan tehlikenin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir.

1859 depreminde şehir büyük ölçüde yıkılmış, Erzurum ahali si o kış çevre ilçelere ve illere göç etmişti. İlerleyen yıllar kendini toplayan Erzurum sancağı 1873 yılında 120.111 kişilik bir nüfusa ulaşmıştı. Erzurum merkezinde 36.942 kişi yaşarken Hınıs kazasında 4529, Tekman nahiyesinde 1200, Şavşat nahiyesinde 1100, Göksu'da 800, Dağeteği nahiyesinde 1100, Çarki nahiyesinde 1000, Pasin-i Ulya kazasında 8806, Pasin-i Süfla Nahiyesinde 5502, İspir kazasında 11300, Tortum nahiyesinde 8710, Keskim nahiyesinde 1800, Tercan kazasında 6462, Bayburd kazasında 12281, Kiğı kazasında 18437 ve Göynük nahiyesinde 2000 kişi yaşamaktaydı.(Erzurum Salnamesi, s. 439)

1877-1878 Osmanlı -Rus savaşı ile şehir yeniden muhacir olmuş ve tarihte adı geçen 93 muhacireti meydana çıkmıştı. Yolda ölenler, hastalananlar ve gittikleri yerlerde kalanlar şehrin beşeri coğrafyasını ciddi etkilemişti. Kars, Çıldır, Oltu Ruslarda kalmış, bir yıl sonra devletin aldığı kararla Erzurum Vilayeti; 1878-79 yılında Van, Bitlis, Mamuratülaziz ve Erzurum vilayetine ayrılmıştı.

1894 verilerinde Kemal Karpat hoca oluşan yeni vilayetler durumuna göre Erzurum Vilayetinin nüfusunu şöyle tespit ediyordu. 559.508 Müslüman, 3.356 Rum, 101.138 Ermeni, 6 Yahudi, 3.730 Katolik,

1970 Protestan ve 292 diğerleri olmak üzere 670.000 kişi Bayezid'dan Erzurum'a kadar olan bölgede yaşıyorlardı.(Karpat, s. 320)

1914 nüfus sayımında Erzurum şehir merkez nahiye ve köylerinde 83.070 Müslüman, 1092 Rum, 32.751 Ermeni, 10 Yahudi, 5 Katolik Rum, 1358 Katolik Ermeni, 483 Protestan, 34 Süryani yaşarken, Pasinler'de 56.403 Müslüman, 10.046 Ermeni, Bayburt'ta 64.289 Müslüman, 1148 Rum, ve 12.025 Ermeni, İspirde 40.015 Müslüman, 2920 Ermeni, Tercan'da 36.153 Müslüman, 349 Rum ve 7401 Ermeni, Tortumda 28.320 Müslüman, 507 Ermeni, Keskim'de 36.122 Müslüman, 908 Ermeni 37, Rum, Kiğı 35.572 Müslüman, 1362 Ermeni, Narman'da 28.684 Müslüman ve 1006 Ermeni, Hınıs'ta 33.525 Müslüman, 8229 Ermeni yaşamaktaydı.(Karpat, s. 358)

Osmanlının son dönemindeki nüfus sayımlarına göre Erzurum Vilayetinin toplam nüfus miktarları yıllar itibarıyla , 1893 yılında 559.055, 1896 yılında 634.324, 1906 yılında 675.855 ve 1914 yılında 815.432 olarak tespit edilmişti.(Karpat, s.400)

Birinci dünya savaşından önce 80.000 olan şehir nüfusu 1918 yılında 8.000 'e düşerken, vilayetin İslam nüfusu 704.573 iken halkın gördüğü zulüm nedeniyle muhaceret başlamış 448.277 kişi vilayetten ayrılmış bunlarında 207.105 kişisi yollarda zayı olmuştu.(Betül Aslan, 2004, s. 73)

1927 Yılı nüfus sayımlarında Erzurum merkez, nahiyeleri ve köylerinde 77.966 kişi yaşarken, Tercan kazasında 33.852, İspir kazasında 32.278, Tortum kazasında 31.702, Pasinler kazasında 34.901, Hınıs kazasında 23.033, Oltu kazasında 36.644 olmak üzere il genelinde 270.376 kişinin yaşadığı tespit edilmişti.

Erzurum merkez kazasının, Aşkale, Ilıca ve Ovacık nahiyeleriyle birlikte 173 köyü bulunmakta, İspir kazasının, Kırık, Norgah nahiyeleri ve 130 köyü, Oltu kazasının; Olur, Pitkir, Kosor nahiyeleri ve 171 köyü, Pasinler kazasının; Aşağı Pasin, Karayazı, Veli Baba(Aras) nahiyeleriyle ve 205 köyü, Tercan kazasının; Karakulak, Yavi, Manis nahiyeleri ile birlikte 171 köyü, Tortum Kazasının; Azort, Narmervan(Narman) nahiyeleri ve 98 köyü, Hınıs kazasının; Halil Çavuş, Söylemez, Taşkesen, Karaçoban ve Gökoğlan nahiyelerinin yanında 216 köy bulunmakta idi. (D.İ.E verileri)

1935 sayımında Erzurum Merkez ilçenin 33.104 kır-

sal nüfus 59.434 toplam 92.538, Çat ilçesinin merkez nüfusu 326, kırsal nüfusu 15 171, Hınıs merkez nüfusu 1808 kırsal nüfusu 29. 234, İspir merkez 1511, kırsal nüfusu 40.679, Oltu merkez 1874, kırsal nüfusu 45.600, Pasinler merkez 3888, kırsal 44. 951, Tercan 1256, kırsal 33. 053, Tortum 1463, kırsal 40581, Yusufeli 579, kırsal 30.329, olmak üzere toplam şehir nüfusu 45.809 ve kırsal nüfusu 333. 578 kişi idi.

Görüldüğü gibi 1927 yılı üzerinden 8 yıl geçtiğinde ortalama kaza başına on binden fazla nüfus artışı gerçekleşirken henüz göç olgusunun olmadığını doğurganlığın arttığını görmekteyiz. Mevcut nüfusun %91. 4'ü köylerde, % 8. 59'u şehirde yaşamaktadır. Tarım ve Hayvancılık şehrin ana geçim kaynağıdır. Sanayileşme henüz yoktur. Ülke genelinde şehirleşme %23. 53 iken Erzurum'un şehirleşme oranı % 11. 59'du.

1940 Sayımlarında siyasal yönetim merkezleri değişmiş, Karayazı ve Aşkale ilçe olmuş, Tercan Erzurum'a, Yusufeli Artvin'e bağlanmıştır. Buna göre Erzurum Merkez nüfusu 47. 613, kırsal nüfusu, 43. 063 toplam 90.676 olurken, Aşkale'nin merkez nüfusu 1933, kırsal nüfusu, 37. 686 , Hınıs 2452, kırsal nüfusu 32482, İspir 1484, köy nüfusu 43. 755, Karayazı 502, köy 13. 912, Oltu 2030, köylerinin 49. 582, Pasinler 6314, köylerinin 45. 331, Tortum 1534 ve köylerinin nüfusu 41. 721 kişi olmuştur. Şehir

merkezlerinde 63. 862 kişi yaşarken köylerde 307. 532 kişi yaşamaktadır. İl genelinde 371. 494 kişi olmuş Tercan ve Yusufeli'nin ayrılmasına karşılık 39000 kişilik bir artış meydana gelmiştir. Türkiye genelinde nüfusun % 24. 39' u şehirde yaşarken bu Erzurum'da % 17. 2'ye yükselmiş, kırsalda yaşayan nüfus oranı %9. 5'lik azalma göstermiştir.

Bunda dışarıdan özellikle Demiryolunun gelmesiyle birlikte Karadeniz bölgesinden Erzurum'a doğru meydana gelen göç etkili olmuş köylerin nüfusu artmaya devam etmiştir. Bunun yanında Ermenistan'dan 1926-1936 yılları arasında meydana gelen göçte büyük oranda Hınıs, Tekman, Karayazı ve Karaçoban'a yerleştirilmiştir.

1945 Nüfus sayımlarına göre Erzurum il nüfusu 24. 482 kişi artarak 371. 494'den 395. 872'ye yükselmiştir. Merkez nüfus 50. 875, köy nüfusu 59.123 olurken ilçe ve köylerinde nüfus artışı devam etmişti. Sırasıyla; Aşkale 1962, köyleri 27. 023, Hınıs 2511, köyleri 34. 129, İspir 2206, köyleri 44. 415, Karayazı, 251, köyleri 16498, Oltu 3241, köyleri 51. 659, Pasinler 5759, köyleri 51. 289, Tortum 1635, köyleri 43. 300 olmak üzere şehir merkezlerinde 68. 440, köylerde 327. 436 toplam 395 876 kişilik bir nüfusa ulaşmıştı. Beş yıllık süre içinde şehir nüfusu 4578, köy nüfusu 19. 904 kişilik artış göstermiştir. Bunda 2. dünya savaşının etkilerini görmek mümkündür. Evlenecek olanların asker olması, ekonomik sıkıntılar sonuca etki etmiş olabilir. Yine bu dönemde Karadeniz bölgesinden göç alınmaya devam edilmiştir.

1950 sayımlarında Erzurum il geneli nüfusu artmaya devam etmiş ve 461.090 kişiye ulaşarak 65.214 kişi artış kaydedilmiş, il nüfusu %14 artış göstermiştir. 1946 yılında ilçe statüsüne kavuşan Tekman ve Şenkaya ayrıldıkları ilçelerin nüfus değerlerini değiştirmişlerdir. Yine bu dönemde köylerdeki nüfus artışı şehirden fazla olmuştur. Bu artış şehir merkezlerinde %11.5, olurken köylerde %17.5'lük artış meydana gelmiştir.

1990 nüfus sayımında il nüfusu 856.175'den 848.201'e gerilemiş küçük bir azalma gözlenmiştir. Bu durum ülke genelinde hızlı göçün olduğu yıllara rastlamış olması verilen göçün alınandan fazla olması sonucu nüfus sayısında azalma meydana gelmiştir.

Erzurum merkezde nüfus 53.353 olurken köylerinde 73.833 olmuş, kaza merkezleri Aşkale'de 3714, köylerde 33.071, Hınıs'ta 2625, köylerinde 28631, İspir 1608, köylerinde 46.583, Karayazı 436, köyleri 17.536, Oltu 2675, köyleri 36.969, Şenkaya 1784, köyleri 36.969, Pasinler 8015, köyleri 26.569, Tekman 402, köyleri 16437, Tortum 1720, köylerinde 47.992 kişi yaşamaktadır. Toplam nüfusun %16.55'i şehirlerde, %83.45'i köylerde yaşamaktaydı.

1955 sayımında şehrin nüfusu 58.886 kişi artarak 519.976'ya yükselmiş olup bunun birinci nedeni yüksek doğum oranı diğeri de çevre illerden göç alınmasıdır. Bu dönemde şehirden dışarı illere kayda değer bir göç olayı olmamıştı. Bu devrede Çat, Horasan ve Narman kaza statüsü kazanmışlardır.

Merkez nüfusu 75.371'e ulaşmış köylerde ise nüfus 70.493 olmuştur. Aşkale 5682, köyleri 35.448 kişiye ulaşırken bu artışın nedeni 4. Zırlı tugayın Aşkale'de konuşlandırılmasından kaynaklanmıştır. Çat 532, köyleri 15060, Hınıs 3222, köyleri 31.572, Horasan 3441, köyleri 28391, İspir 2031, köyleri 46797, Karayazı 583, köyleri 20.928, Narman 2661, köyleri 24.853, Oltu 3702, köyleri 29375, Pasinler 6939, köyleri 28.998, Şenkaya 2102, köyleri 27.430, Tekman 602, köyleri 17.995, Tortum 1958, köyleri 33810 kişi olmak üzere şehir merkezlerinde 108.829, köylerde 411.150 kişi yaşamakta olup nüfusun %20.93'ü şehirlerde, %79.07'si köylerde yaşamaktadır şehirleşme artı fazlalaşmıştır.

1960 nüfus sayımında hem şehir hemde köy nüfus artışı devam etmiş ilin nüfusu bir önceki döneme göre 48.888 kişi artmış ve 568.867'ye ulaşmıştır.

Türkiye genelinde nüfus artış hızı %2.46 olurken Erzurum'da bu oran %1.9 olarak gerçekleşmiş bunun nedeni ise doğum oranının fazla olmasına karşılık hızlı bir göçün yaşandığı neticede il nüfusunun istenildiği seviyeye çıkamadığı anlaşılmaktadır. Şehirde oturanların oranı %20.93 iken 1960'da %22.82'ye çıkmış olması da şehirleşmenin devam ettiğini gösterir. Olur 1958 yılında bağımsız bir ilçe olmuştur.

Merkez nüfusu 90.069 köy nüfusu 62.831, Aşkale 6336, köy nüfusu 34.823, Çat 579, köyleri 16.390, Hınıs 4117, köyler 37.932, Horasan 4597, köyleri 32.479, İspir 2025, köyleri 50.079, Karayazı 950, köyleri 24.895, Narman 2839, köyleri 18.646, Oltu 4306, köyleri 24.458, Olur 859, köyleri 16.406, Pasinler 7926, köyleri, 31.270, Şenkaya, 2329, köyleri Tekman 662, köyleri 20956, Tortum 2229, köyleri 36.588, toplam şehir nüfusu 129.823, köy nüfusu 439.041 kişiye ulaşmıştır. Bu verilere göre nüfusun %77.18'i hala köylerde yaşamaktadır.

1965 yılına gelindiğinde Erzurum il nüfusu 628.001 olmuş 29134 kişi artışı olmuş ancak Türkiye genelinde gerisinde kalmıştır. Türkiye genelinde şehirleşme oranı %34.42 iken Erzurum'da bu oran %24.23 olmuştur.

Merkez nüfus 105.317, köyler 68.838, Aşkale 6943, köyler 35.310, Çat 882, köyleri 20910, Hınıs 5263, Köyleri 41592, Horasan 5263, köyleri 34.034, İspir 2294, köyleri 52756, Karayazı 1032, köyleri 27.944, Narman 3160, köyleri 19610, Oltu 5995, köyleri 26675, Olur 1228, köyleri 17687, Pasinler 9277, köyleri 32640, Şenkaya 2416, köyleri 33712, Tekman 836, köyleri 23.514, Tortum 2304, köyleri 40596 kişiye ulaşmış bu nüfusun 152.183 kişisi şehirlerde, 475.818 kişisi de köylerde yaşamaya devam ediyordu.

1970 nüfus sayımında şehirde oturanların sayısında artış meydana gelirken artık göçün izleri belirgin hale gelmiş, özellikle şehrin varoşlarında gecekondu mahalleleri oluşmuş, bunun sonucu düzensiz yapılaşma, içme suyu problemi, yol gibi sıkıntılar başını almış gitmişti. İl nüfusu 61.715 kişi artarak 746.666 kişiye ulaşmış şehirleşme oranı %28.34'e çıkmış köylerdeki nüfus da %67.66'ya gerilemişti. Ancak görüldüğü gibi hala toplum köylü idi. Şehirlerin cazibe merkezi haline gelmesi, yol, su, elektrik ve okul gibi imkanları nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarının işçi ve memur alımları bu cazibeyi artırmış ve artık köyler boşalmaya başlamıştı.

Erzurum şehir nüfusu 133.444'e yükselirken köylerde yaşayan nüfus sayısı 68.875 kişiye ulaşmıştı. Aşkale'de 9590 kişi yaşarken köylerinde 35.144 kişiye ulaşmış bu nüfus artışının iki önemli nedeni ol-

muş bunlardan birisi Çimento Fabrikasının yapılması, Aşkale kömür Ocağının üretimi artırması ve Açılan Lise olmuştu. Bu dönemde Aşkale köylerinde yaşayanlar özellikle gurbette inşaat işçiliğine başlamış yazın İstanbul'da , kışın köyünde bir hayat sürmeye başlamıştı. Çat nüfus 1877'ye, köy nüfusu ise 20.178'e çıkmıştı. Hınıs 6860, köyleri 45 009 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştı. Horasan nüfus artmaya devam etmiş 7409'a ulaşmış, köyleri ise 36.178 kişi olmuştu. İspir 2638, köyleri 52.013 kişi olmuş köyleri hala dolu idi. Karayazı 1916, köyleri 30184 kişi, Narman 4249, köyleri 19677, Oltu 9525 , köyleri 27427, Olur 1617, köyleri 18 313, Pasinler nüfusu on bini aşmış ve 11 166 kişiye ulaşmış, köylerinde ise 34.714 kişi yaşamıştı. Şenkaya 3156, köyleri 33694, Tekman 1048, köyleri 26067, Tortum 3326, köyleri 40567 kişi olmuş köy nüfusu itibarıyla üçüncülüğünü korumuştur.

1975 Sayımlarında durum öncekilerden farklı değildi. Merkez nüfus 162 973, köy nüfusu 69 455, Aşkale 10817 köy nüfus 35505, Çat, 2140, köy nüfusu 22 239, Hınıs 10226, köy nüfusu 46 408, Horasan 7724, köyleri 38090, İspir 3929, köyleri 51 636, Karayazı 3595, köyleri 33202, Narman 4607, Köyleri 20228, Oltu 10093, köyleri 28052 , Olur 1782, köyleri 17 578, Pasinler 14267, köyleri 37651, Şenkaya 3190 , köyleri 34 931, Tekman 2104, köyleri 28 125, Tortum 4110, köyleri 42 100 kişiye ulaşmış Şehirleşme % 32. 34e yükselirken köydeki nüfus oranı gerileyerek % 67. 66 ya düşmüştü. Ancak Erzurum şehirleşmede Türkiye ortalamalarının çok altında kalmaya devam etmişti..

1980 sayım sonuçlarına göre: Erzurum merkez nüfusu 190.241, köy nüfusu 72.381, Aşkale 12 171, köyleri 33814, Çat merkez 2572, köyleri 23 368, Hınıs merkez 10684, köyleri 47 911, Horasan 10 208 köyleri 38879 , İspir 7257, köyleri 46 827, Karayazı 3887, köyleri 37611, Narman 4596, köyleri 29 576, Oltu merkez 12 351, köyleri 28629, Olur merkez 2333, köyleri 17 604, Pasinler 19752, köyleri 28 629, Şenkaya 2706, köyleri 35 856, Tekman 2109, köyleri 29 505, Tortum 4315, köyleri 41 434 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun %35. 57'si şehir merkezlerinde , % 64. 43'ü köylerde yaşamaya devam etmiştir. Hâlâ kırsal nüfus şehir nüfusundan fazlaydı.

İlin toplam nüfusu 55 143 kişi artarak 801 809'a yükselmiştir. Şehir hızlı göç vermesinden dolayı nüfusun azalması gerekirken artmasının sebebi çevre şehirlerden göç almasından kaynaklanmış, verilen göç alınan göçten az olmuştur. Türkiye genelinde şehirleşme % 43. 91'e ulaşmış, Erzurum yine Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan olaylardan biriside 1935'lerden sonra Erzurum'a gelen Karadeniz kökenli insanların tersine olarak özellikle Samsun'a doğru göç ettiğine tanıklık etmekteyiz. Buna karşılık Kars, Ağrı, Bingöl, Muş illerinden şehre gelen göçler artmıştır.

1985 nüfus sayımında şehrin nüfusu 801. 809 dan 856 175'e çıkmış göç vermesine karşılık özellikle Ağrı, Kars , Muş illerinden gelenler merkeze ve ilçelere yerleşmişlerdir. Horasan ilçemiz de oluşan nüfus artışı bundan kaynaklanmaktadır.

Merkez nüfus 246. 053 kişi olurken merkez köylerinde 61358 kişi oturmuş, Aşkale'de 14. 472, köylerinde 32609 kişi, Çatta 3077 köylerinde 22763, Hınıs'ta 12 161, köylerinde 50500, Horasan 12402, köylerinde 38328, İspir 8042, köylerinde 44225, Karayazı 4137, köylerinde 41512, Narman 5254, köylerinde 19735, Oltu 16245, köyleri 26987, Olur 3050, Köyleri 15402, Pasinler 15849, köyleri 44 767, Şenkaya 2559, köyleri 33784, Tekman 2423, köyleri 31581, Tortum 5231, köyleri 41 669 kişi olmuş şehir nüfusu armaya devam ederek % 40. 99'a, Köy nüfusu %59. 01 e gerilemiştir.

Köy nüfusları azalarak artmış ve zirve yapmıştır. Öyle ki şehirlerde 350.955 kişi yaşarken köylerde 505 220 kişi nüfus barındırmıştır. Bu yıl Türkiye'de şehirleşme oranı %53. 03 olurken Erzurum %40. 09'a ancak ulaşabilmiştir.

1990 nüfus sayımında il nüfusu 856.175'den 848.201'e gerilemiş küçük bir azalma gözlenmiştir. Bu durum ülke genelinde hızlı göçün olduğu yıllara rastlamış olması verilen göçün alınandan fazla olması sonucu nüfus sayısında azalma meydana gelmiştir. Köylerdeki nüfus 57.367 azalarak 44.853'e gerilemişti. Buna karşılık şehir nüfusları artmış % 47. 20'ye yükselirken Köy nüfus oranı %52. 80'e gerilemiştir. Bu sayım sonuçları göstermiştir ki artık köyler hızla şehirlere geçmektedir.

Bu yıllarda Ilıca, Pazaryolu, Köprüköy, Karaçoban

ve Uzundere ilçe haline getirilmiş bu yeni siyasal duruma göre merkez ve kaza nüfusları şöyle olmuştur.

Merkez 242 391, köyler 27615, Aşkale 15494, köyler 27039, Çat 3878, köyler 21043, Hınıs 14144, köyler 29509, Horasan 14144, köyler 35 533, Ilıca 12. 638, köyler 27754, İspir 8032, köyleri 26140, Karaçoban 7498, köyleri 12 206, Karayazı 5560, köyleri 42375, Köprüköy 5890, köyleri 13 870, Narman 6989, köyleri 18710, Oltu 21817, köyleri 24 156, Olur 2713, köyleri 12 784, Pasinler 19 144, köyleri 23 847, Pazaryolu 3124, köyleri 6655, Şenkaya 3033, köyleri 30082, Tekman 3150, köyleri 31 034, Tortum 5349, köyleri 28751, Uzundere 3499, köyleri 8750 nüfusla yerlerini almışlardır.

1997 yılında sayım yapılmışsa da sonuçları itibarıyla problemliler olduğundan sayılmamış 2000 yılında yapılan sayımlarda ise Erzurum ili maksimum nüfusa ulaşmış görünmektedir. 2000 sayımında il nüfusu 937 389 gerçekleşmiş ve bir rekor gelmiştir.

Erzurum merkez nüfusu 361 235, köyleri 28 384, Aşkale 15548, köyleri 20 006, Çat 7169, köyleri 18. 888, Hınıs 27. 504, köyleri 22 388, Horasan 16 151, Köyleri 29 436, Ilıca 12 893, köyleri 17 359, İspir 11188, köyleri 18149, Karaçoban 12 683, köyleri 16 820, Karayazı 6749, köyleri 28 665, Köprüköy 3712 köyleri 17 598, Narman 9025, köyleri 18590, Oltu 23 064, köyleri 16473, Olur 3271, köyleri 7600, Pasinler 22 789, köyleri 21 876, Pazaryolu

4826, köyleri 4827, Şenkaya 3676, köyleri 23 956, Tekman 6350, köyleri 28290, Tortum 7905, köyleri 30792, Uzundere 4815, köyleri 6741 kişiye ulaşmış olup şehirleşme oranı %59. 80'e yükselirken köy nüfusu azalarak %40. 20 gerilemiştir. İl nüfusu 848 201'den 937 389'a yükselmiş toplam nüfus 89 108 artmış görünmektedir. Şehir hızlı nüfus artışıyla karşı karşıya kalmış, iç ve dış göç devam etmiş, ancak bu artış verilerden tamda çıkarılamamıştır.

2010 yılında yapılan adrese dayalı sayımda İlin nüfusu birden 937 389'dan 769 085'e gerilemesi akıllarda soru bırakmıştır. 1995-2010 yılları arasındaki nüfusun bu ani yükseliş ve düşüş sebepleri üzerinde iyice düşünülmesi gerekmektedir. Askeri birliklerin ve asker ailelerinin şehirden gitmesi, Erzurum bölge müdürlüklerinin kapatılması, cılızda olsa şehirdeki fabrikaların kapatılması, yaylalardaki hayvan sayısının azalmasına paralel hızlı bir göçün olması, önceden vefat ettiği halde hala kütükte yaşadığı tespit edilen insanların bulunması elbette etkili olmuştur. Ancak Üniversite öğrencilerinin artması da nüfus artışına olumlu katkı sunmuştur. Bir diğer görüşe göre şehrin nüfusunun eksik yazıldığı yönünde itirazlar olmuş ancak devam eden 2014 yılına kadarki sayımlarda nüfusun artmadığı göç vermesine karşı göç aldığı buna rağmen azalmanın devam ettiği gözlenmiştir.

Erzurum merkez nüfusu 376.250 olurken köyelerine yaşayan nüfus 13.281'e gerilemiştir. Aşkale nüfusu 12509 olurken Askeri birliklerin gitmesi bunda etkili olmuş ancak köy nüfusu 12390'a gerilerken köyler ciddi anlamda göç vermiştir. Çat ilçe nüfusu 4463 olurken köyelerinden 15 421 kişi yaşamış ancak 2000 sayımına göre ilçe artarken köylerde göç olayı artmıştır. Hınıs ilçesinin nüfusu 9792ye gerilerken 7000 civarında bir düşme gözlenmiş , köyleri 21 280 kişiye gerilemiştir. Horasan nüfusu 3000 artışla 17.661 kişiye ulaşmış, köy nüfusu ise 26.191 olmuştur. İspir nüfus kaybederek 6331, köyleri ise tam anlamıyla göç ederek 10.410 kişiye düşmüştür. Karaçoban 8837, köyleri 16872, Karayazı 4724, köyleri 28245, Köprü köy 1629 , köyleri 16851, Narman 4989, köyleri 11848'e gerilemiş, Oltu 19.969, köyleri 11220 kişiye, Olur 2225, köyleri 5690, Pasinler 13515, köyleri 18250, Pazaryolu 1681, köyleri 3097, Şenkaya 2083, köyleri 18743, Tekman 3057, köyleri 26778, Tortum 4507, köyleri 1817, Uzundere 3096, köyleri 5215 kişiye düşerek rekor nüfus kaybına uğramışlardır.

Şehirleşme artarak %63. 65'lere yükselirken köy nüfusu % 36. 35'e gerilemiştir. 10 yıl içinde Erzurum 168. 304 kişilik nüfus kaybına uğramış en hızlı göç veren iller sıralamasında başlarda yer almıştır.

İl nüfusu binde 0.34 oranında gerileyen Erzurum'un nüfus bakımından en büyük ilçeleri Yakutiye, Palandöken, Aziziye ve Horasan olurken, en az nüfuslu ilçeleri Uzundere, Olur ve Pazaryolu olarak sıralandı.

İlçeler sıralamasında en çok nüfusu olan Oltu yerini Horasana kaptırmıştır.

Verilere göre Aziziye ilçesinde binde 1.40, Oltu'da binde 1.42, Yakutiye'de binde 0,63, Palandöken'de binde 0. 62 oranında nüfus artışı gerçekleşti. Aziziye'nin nüfusu 50 bin 817'den 51 bin 532'ye, Oltu'nun nüfusu 32 bin 159'dan 32 bin 617'ye, Palandöken ilçesinin nüfusu 161 bin 155'ten 162 bin 162'ye, Yakutiye ilçesinin nüfusu ise 183 bin 500'den 184 bin 674'e yükseldi.

Erzurum'un nüfusunda düşüş görülen 16 ilçesi içinde en yüksek oranlı nüfus kaybı binde 3.7 ile Pazaryolu, binde 3 ile Narman, binde 2.8 ile Olur, binde 2.66 ile Hınıs, binde 2.61 ile Tekman ilçelerinde kaydedildi. Nüfus düşüş oranları Aşkale'de binde 1.65, Çat'ta binde 1.7, Horasan'da binde 1.69, İspir'de binde 1.28, Karaçoban'da binde 0.83, Karayazı'da binde 1.32, Köprüköy'de binde 0.44, Pasinler'de binde 0.83, Şenkaya'da binde 1.27, Tortum'da binde 2.34, Uzundere'de binde 0.78 oldu.

2011 yılına göre 2012'de ilçe nüfusları Aşkale'de 25 bin 43'ten 24 bin 628'e, Çat ilçesinde 19 bin 783'ten 19 bin 446'ya, Hınıs'ta 30 bin 627'den 29 bin 810'a, Horasan'da 43 bin 806'dan 43 bin 63'e, İspir ilçesinde 16 bin 551'den 16 bin 338'e, Karaçoban'da 25 bin 758'den 25 bin 542'ye, Karayazı'da 32 bin 664'ten 32 bin 231'e, Köprüköy'de 18 bin 291'den 18 bin 209'a, Narman'da 16 bin 257'den 15 bin 764'e, Olur'da 7 bin 689'dan 7 bin 473'e, Pasinler'de 31 bin 984'ten 31 bin 717'ye, Pazaryolu'nda 4 bin 492'den 4 bin 323'e, Şenkaya'da 21 bin 424'ten 21 bin 151'e, Tekman'da 30 bin 32'den 29 bin 247'ye, Tortum'da 20 bin 560'tan 20 bin 078'e, Uzundere ilçesinde 8255'ten 8190'a düştü.

Aşkale nüfusu 415, Çat nüfusu 337, Hınıs nüfusu 817, Horasan nüfusu 743, ispir nüfusu 213, Karaçoban nüfusu 216, Karayazı ilçesi nüfusu 433, Köprüköy ilçe nüfusu 82, Narman ilçe nüfusu 493, Olur nüfusu 216, Pasinler nüfusu 267, Pazaryolu ilçesi nüfusu 169, Şenkaya nüfusu 273, Tekman ilçesi nüfusu 785, Tortum nüfusu 482, Uzundere nüfusu 65 kişi eksildi. Dönemde Aziziye ilçesi nüfusuna 715, Oltu nüfusuna 458, Palandöken nüfusuna 1007, Yakutiye nüfusuna ise 1174 kişi eklendi.

İlçelerin nüfus bakımından 778 bin 195 kişilik Erzurum il nüfusu içindeki payı şöyle oldu: Aşkale yüzde 3.1, Aziziye yüzde 6.6, Çat yüzde 2.4, Hınıs yüzde 3.8, Horasan yüzde 5.5, İspir yüzde 2.09, Karaçoban yüzde 3.2, Karayazı yüzde 4.1, Köprüköy yüzde 2.3, Narman yüzde 2.02, Oltu yüzde 4.1, Olur yüzde 0.96, Palandöken yüzde 20.8, Pasinler yüzde 4.07, Pazaryolu yüzde 0.55, Şenkaya yüzde 2.71, Tekman yüzde 3.7, Tortum yüzde 2.5, Uzundere yüzde 1.05, Yakutiye yüzde 23.7 olmuştur.

2012 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi(ADNKS) sonuçlarına göre Erzurum'da nüfus büyüklüğüne göre ilçeler şöyle sıralandı. Yakutiye 184 bin 674, Palandöken 162 bin 162, Aziziye 51 bin 532, Horasan 43 bin 63, Oltu 32 bin 617, Karayazı 32 bin 231, Pasinler 31 bin 717, Hınıs 29 bin 810, Tekman 29 bin 247, Karaçoban 25 bin 542, Aşkale 24 bin 628, Şenkaya 21 bin 151, Tortum 20 bin 78, Çat 19 bin 446, Köprüköy 18 bin 209, İspir 16 bin 338, Narman 15 bin 764, Uzundere 8 bin 190, Olur 7 bin 473 ve Pazaryolu 4 bin 323 kişi.

20 ilçe içinde 13 ilçede erkek nüfus kadın nüfusundan fazla çıkarken 7 ilçede kadın nüfusu erkeklerden fazla oldu. İspir, Narman, Olur, Pazaryolu, Tortum, Uzundere, Yakutiye ilçeleri kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olduğu ilçeler olarak belirlendi.

Erzurum il nüfusunda ise erkek nüfusu 393 bin 81, kadın nüfusu ise 387 bin 766 olarak kaydedildi. İlçeler içinde en fazla sayıda erkek nüfusun bulunduğu ilçeler 91 bin 572 kişiyle Yakutiye, 81 bin 609 kişiyle Palandöken, 25 bin 645 kişiyle Aziziye, 22 bin 227 kişiyle Horasan, 16 bin 658 kişiyle Oltu, 16 bin 135 kişiyle Pasinler, 15 bin 461 kişiyle Hınıs olarak sıralanırken, kadın nüfus sayısının en yüksek olduğu ilçeler 91 bin 928 kişiyle Yakutiye, 79 bin 546 kişiyle Palandöken, 25 bin 172 kişiyle Aziziye ilçesi olarak sıralandı.

Netice olarak TÜİK yaptığı çalışmalarla ülke genelinde, bölgemizde ve şehrimizdeki değişimleri ortaya çıkarmış, ülkenin önüne doğruya yakın bir fotoğraf koymuştur. Buna göre; TÜİK illerin yıllık nüfus artış hızı ve nüfus yoğunluğu, 2007-2013 araştırma sonuçlarını kamu oyu ile paylaşmış, şehrimizde nüfus artış hızının binde eksi 14.8 olarak belirlendiği Erzurum'da 2013 ADNK bazında kilometrekareye düşen kişi sayısı 30 olarak belirlenmiştir.

ERZURUM'DA KIRILGAN SÜREÇ

2008-2013 yılları arasında Erzurum'da nüfus yoğunluğu kırılğan ve istikrarsız bir seyir izledi. Kilometrekareye düşen nüfus 2007, 2008 ve 2009 yıllarında 31 kişi, 2010 yılında 30 kişi, 2011 ve 2012 yılında 31 kişi, 2013 yılında da 30 kişi olarak hesaplandı.

ERZURUM 9'UNCU

Erzurum nüfus yoğunluğu Bölge sıralamasında 9'uncu sırada yer alırken, kilometrekareye düşen nüfus Elazığ'da 67, Malatya'da 65, Van'da 55, Iğdır'da 53, Muş'ta 51, Bitlis ve Ağrı'da 48, Hakkari'de 38, Bingöl'de 32, Erzurum ve Kars'ta 30, Ardahan'da 21, Erzincan'da 19, Tunceli'de 11 kişi oldu. 2007-2013 sürecinde sürekli biçimde nüfus yoğunluğunun arttığı iller Elazığ ve Malatya olmuştur.

VAN İLK SIRADA

Doğu Anadolu Bölgesinde nüfus artış hızının en yüksek olduğu il Van olurken, Erzurum 14 il içinde 12'inci sırada kalmış, 2013 bazlı nüfus artış hızı Van'da binde 17.1, Bingöl'de binde 11.4, Elazığ'da binde 9.8, Erzincan'da binde 9.6, Malatya'da binde 0.2, Iğdır'da binde 0.1 olarak ölçülürken, Ardahan, Hakkari, Erzurum, Kars, Tunceli, Ağrı, Muş ve Bitlis illerinde nüfus artış hızının eksi boyuta indiği tesbit edilmiştir.

ERZURUM'UN NÜFUS SEYRİ

2008-2013 sürecinde Erzurum'da nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem binde 15.2 ile 2011 yılı olurken, ilde nüfus artış hızı 2008 yılında binde eksi 12.8, 2009 yılında binde eksi 6.6, 2010 yılında binde 15.2, 2011 yılında binde eksi 3.4, 2012-2013 döneminde ise binde eksi 14.8 olarak ölçülmüş, ilerleyen yıllarda durum değime göstermemiş, şehrin nüfusu azalmasını sürdürüştür.

Kaynakça:

Karpat, H. Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Gök, Yaşar, Erzurum İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Sayımları(1927-2010), Erzurum, 2011.

İnbaşı, Mehmet, Çakır,İ.Ethem, 1642 Tarihli Erzurum Eyaleti Mufassal Avâız Defteri, T.T. Kurumu, Ankara, 2014.

Babüroğlu, Selahaddin, Berksan, Bülent, Erzurum Analitik Etüdüleri, Ankara, 1965.

Ünüvar, İhsan, Erzurum Vilâyeti, İstanbul , 1954.

Ünüvar, İhsan, Erzurum Rehberi, Erzurum , 1961.

Arıkan, Osman, Erzurum Şehrinin Ekonomik Esasları, Ankara, 1973.

1963 Köy Envanter Etüdü Erzurum, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1964.

1981 Köy Envanter Etüdü Erzurum, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1984.

1967 Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1968.

1973 Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1974.

1998 Erzurum İl Yıllığı, İstanbul, 1999.

Devlet İstatistik Enstitüsü Nüfus Sayım Sonuçları.

TÜİK Verileri

ERZURUM ÜZERİNE

Rahşan İBRAHİMHAKKIOĞLU

**Sokak lambaları durup dururken yanar
O tenha, garipsenmiş eylül akşamlarında.
Hayalimde, eski yeni bir sürü hatıralar...**

O güneş yakmıyor artık. Karanlık erken devralıyor nöbeti aydınlıktan. Gece ayazı kesiyor ortalığı sabaha kadar. Tahta kapıların aralarından ince rüzgarlar esiyor. Şehir yavaş yavaş kışa hazırlanmaktadır. Ağır geçecek kışın telaşındadır insanlar. Kahvehanelerin kapıları kapatılmış, içerilere çekilmiştir herkes. Tahta masalar, tahta iskemleler, buğusu içeriye içeriye yayılan çayın demi, turuncu oralet kavanozları, masa başında memleket meselelerini konuşan yaşlılar, elde örülmüş süveterleriyle gelecek soğuk havaya önlemlerini almışlardır. Tavana yakın bir rafta eski radyodan yayılır içli ezgiler. Hemen her sokakta atlı arabalar kışlık yakacakları boşaltır evlerin önüne. Turşular kurulur, uzun, büyük küpler içinde. Erzak ambarlarına kuru yiyeceklerin konma zamanıdır. Bunun için telaşlı alışverişler yapılır, kışlık lahanalar bütün kış dayanması için köklerinden avluların toprak zeminlerine gömülür. Çuvallarla patates, soğan stoklanır. Bakırlar kalaylanır, ahşap tavanlar, dolaplar itinayla silinir. Yatakların, yorganların yünleri çoktan elden geçirilmiştir. Evlerin pencerelerine iplere dizili sucuklar gerdanlık gibi asılır. Kavurma yapılmış, peynirler tenekelere yan yana dizilmiştir.

Eylül sonlarına doğru artık sobaların kurulma vaktidir. Kavak ağaçlarının sararan yaprakları tek tek savrulmaya başlamıştır. Kargaların sesleri çoktan kesilmiştir, bir veda bile etmeden çekip gitmişlerdir. Tatlı sabah esintileri dağların tepelerinde halka halka bulutlar, ışıltısını yavaş yavaş kaybeden güneş yerini bir hüzne bırakmıştır.

Tezgahlara ayva, alıç(aluç), muşmula düşmüştür. Sebzeler ve meyveler kendini özleterek gelirdi her mevsim. Bir diğerine bırakırdı yerini eskiden. Bir başka hareketlilik daha yaşanırdı kentte, okullar açılmaktadır. Kırtasiye dükkanlarının silgi, kalem, kağıt koktuğu yıllar heyecanla okul malzemeleri alınır, defterler yerlere saçılır, ciltlenir, etiketlenir, artık her şey hazırdır. Pikapta “Eylül’de Gel” şarkısı çalar bütün duygusallığıyla.

Okulun ilk günü ayrı bir mutluluk, ayrı bir heyecandır. Sandıklardan naftalin kokusu yayılır etrafa. Kışlık giysiler elden geçirilir, dolaplara kaldırılır.

Eylül sonlarına doğru ilk kar düşmüştür dağların zirvelerine. Duvak takmış gelin gibi süzülür gökyüzüne doğru Palandöken, kentın insanları gibi mağrur, dimdik. İşte oralarda, uzaklarda, bir zamanlar, çok önceleri memleketimde, Erzurum’da sonbahar...

ATTİ

Haddini Bilen Bir Mütefekkir

ALLİ

KARAAVCI

Ali Karaavcı, sürekli olarak tefekkür eden kendisine sorulan her soruya felsefenin, sanatın, ama illa da Kur'an'ın bakış açısıyla cevap vermeye çalışan bir düşünür, yazar ve sanatkar bir kimliğine sahip. Ona göre tefekkür'ün ve sanatın özünde var olan ilahi sınırlar hariç hemen hiçbir sınırı olmamalı ve insan kendisine gösterilene ve gördüğünü aldırmandan sürekli bir biçimde gerçeği aramalıdır.

Muammer ÇELİK

Ali Karaavcı, yaşadığı zaman içinde yalnız bir mümin olarak kaldı. Genellikle onu sabah namazı sularında Erzurum Cumhuriyet Caddesi'nde Tebrizkapı ile Büyük postahane arasında yürüdüğünü görürdünüz. Yürürken elleri ceketinin cebinde insanı büyüleyen bir gizem içerisinde yalnız dolaşırdı, başı dik ve önüne bakarak yürürdü. Hep düşünceli bir hal içerisinde idi. Yanında birine nadiren rastlardınız. Bunlar genellikle Bahattin Arpalı, Emin Alper, Haluk Güçlü gibi arkadaşlarıydı.

Kendi halinde, zincirlerini kırmış bir aslana benzetirdim Karaavcı'yı. Onun Rabbinden başkasına boyun eğmeyeceğini hissettiren bir karaktere sahip olduğunu ilk bakışta anlardınız. Yanına yaklaşıp konuştuğunuzda kibar, anlayışlı, bilge bir müminle muhatap olurdunuz. O'nun ortaya koyduğu ilminden istifade eden müminler her zaman Rablerine şükür ettiklerini söylerler. En başta şükredenlerden bir sevgili kardeşi ve talebesi Sancak Karaavcı'dır.

Ali Karaavcı'nın sahip olduğu ilmi izah etmek için bir alt yapının olması gerekir. Ben yalnızca anladığım kadarını şu şekilde ifade edebilirim. İnsanın dünyasını kurma faaliyetini düşündüğümüzde felsefe olup bitenler hakkında sorular sormak ve cevaplar aramak ise, Ali Karaavcı bu görüşü alıp Kuran-ı Kerim'e götürüyor. Kuran ve inşa edenin "Rabbimiz" olduğunu söylüyor. Ali Karaavcı'nın eserlerini okuduğumuzda ortaya koyduğu ilmi, Kuran bilgisi olanlar hemen göreceklerdir. Kendisi "sislenmeden" görüşünü şu şekilde dile getiriyor: "Kısacası Âlemlerin Rabb'inin inayet ve hidayetiyle akıl, hüküm verip, kendi verdiği yahut kendinin yarattığını zannettiği kendi hükmüne, kendi eserine uyarken ya da inanırken veya boyun eğerken yalanı, yalanını dile getirmiş; yalana uymuş olduğunu fark eder. Çünkü kendinin yarattığını zannettiği hükmüne ya da düşüncesine yani eserine uymuş veya inanmış olması demek; hükmü var eden, eserini yaratan olmağını yalanlamış, inkâr etmiş olması demektir. Bu ise hükmü ya da eseri var eden olma kurtusunun yalandan ibaret olduğu gerçeğini sezip akletmiş olmak anlamına gelir. İşte aklın, yalanı sezerek anlaması ve hüküm verirken yalanı dile getirmiş olduğuna hükmetmesi olayı hikmetin, hükmederek bilme olayının kendisidir. Yalnız akıl, hükmederken yalanı dile ge

tirmiş olduğunu hükmetmekle, yine kendi hükmüne, yani yalanına “hüküm verirken yalanı dile getirmiş olduğu...” hükmüne uymuş, kendi yalanına inanmış olur.”¹

Bu hakikat karşısında onun eserlerinin bir felsefi eser olmadığını anlıyoruz. Ortaya koymuş olduğu ilmi, hikâyeler şeklinde de okuruna sunmaya çalışmış Ali Karaavcı “Teşkilat” adlı hikâyesinde insanın kendisi ile hesaplaşmasını, ihanetini ve başka rabler aramasını irdeliyor. Bize kul olmadan uzak başka yüzlerin ihanetini, ikiyüzlülüğün ne kadar çok yüzlere döndüğünü gösteriyor.” Hiçbir zaman yüzleri ona ihanet etmiyor, ikiyüzlülük etmiyordu. Yüzleri ona sadıktı. Eğer o isterse, ona kendini hatırlatıyor; ona kendisini fark ettiriyorlardı. Eğer ikiyüzlülüğünü, ihanetini duymak istiyorsa, ona, ikiyüzlülüğünü, ihanetini duyuruyorlardı.”² Yine çok yüzlü insanın beynini bir takım yerlere ipotek ettirmesi, ipotek ettirdiği yerlerle içli dışlı yaşamasına “yeter” diyebilmesini isteyen insanın Rabb’ine kul olmasını anlatıyor.

“Büyük Adam” hikâyesinde de insanın büyük adamı arayışında büyük ve yüce olanın “kendisi” olduğunu; yani var olması; kendini göstermesi, kendini sergilemesi demek olduğunu anlatıyor. Yine insanı Kuran’ı Kerim’e götürüyor. “Ol der, olur” ilahî hüküm, yüce hüküm, insan aklının var ettiği hükümler karşısındaki durumu okuruna sorgulattır. Nihayet “O yüce hükümle var olan, nasıl olur da kendini büyüklük sevdasına kaptırır.”³

Ali Karaavcı’nın hikâyeleri dışında ortaya koyduğu ilmi beş eserde toplamıştır, bunları okuma sırasına göre şu şekilde sıralayabiliriz; öncelikle, *Tutku-Erdem*, sonra *Yargı-Tutku* ve daha sonra *Niyaz-Erdem*. *Sayıklama* adlı eserini ise yazar yayınlamamıştır.

Ali Karaavcı’nın bu eserleri, “insanı terbiye edilenlerin terbiyesinden uzaklaştırarak, doğrudan terbiye edenin terbiyesi altına götürmektedir.” Ali Karaavcı *Erdem - Hanif Ahlakı*’nda kısaca şunu ortaya koyuyor; “Rabb’inin öğretmesiyle öğrenmiş, bilmiş olduğunu bilen akıl sahibi, kalp sahibi, iman sahibi kul olduğunu bilen, haddini bilen biridir; bunun için de kul olmak, mümin olmak, Müslüman olmak, adam olmak şarttır.”

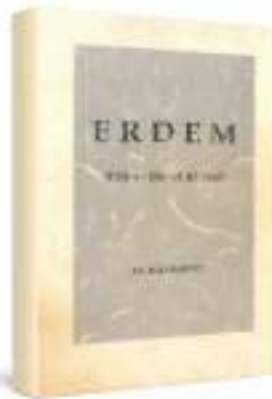

DİPNOTLAR

¹ *Erdem*, Güçlü Ajans, İstanbul 1985, s. 90.

² *Baharın Özlemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 116.

³ *Baharın Özlemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 158.

ALİ KARAAVCI' DAN BİZE KALAN HİKÂYELER

-1-

Ali Karaavcı, Şark'ta bir ilmi toplantıda muhataplarının zor durumda kalıp kendisini sıkıştırmak amacıyla sorduğu soruda da Ali Karaavcı kimliğini şöyle ortaya koyar:

Şarklı: "İlmi yönden sen mi büyüksün yoksa Arabî mi?"

Ali Karaavcı: "Arabî, büyüktür demiş olsam, ben büyüğümdür demiş olurum. Ben büyüğüm demiş olsam, yalan söylemiş olurum."

öyle okuyup namazımı kılıyorum" demiş. Ali ağabey tebessüm ederek "Sancak Erzurum'da senin gibi namaz kılan yoktur" demiş. Sancak Karaavcı da peki ağabey "Sen nasıl kılıyorsun namazını?" Ali ağabey, "Bende namaza durdum mu o gün dükkânın hesap ve muhasebesin aklımdan yaparak namazımı kılıyorum" demiş. Sancak Karaavcı, "Böyle de namaz kılına" demiş. Ali ağabey, "Gafil olmayan Allah'tır" demiş.

-2-

Kardeşi Sancak Karaavcı, "Niyaz" kitabını okumuş Ali ağabeyine demiş ki:

Ağabey kitabı okudum seni yerden yere vuracağım. Ali ağabey olur demiş yürümeye başlamışlar. Sancak Karaavcı, kitabı özetleyerek anlatmış.

Ali ağabey, "Okumuşsun ama anlamamışsın" demiş.

Sancak Karaavcı, "Ağabey senin dediğin şekilde anlatayım mı?" demiş.

Ali Karaavcı, "Anlat" demiş.

Sancak Karaavcı, "Ağabey bana susmak düşer. Hüküm koymaktan korkarım" demiş.

Ali ağabey, "Anlamamışsın ama hissetmişsin" demiş.

Sancak Karaavcı devam etmiş:

"Ağabey daha ilerisini söyleyeyim mi?"

"İlk defa nefsi burada gördüm" demiş.

Ali Karaavcı:

- "Sancak gel seni öpeyim" demiş.

-4-

Sancak Karaavcı kendisine bir palto almak istemiş, Ali Karaavcı ağabey ile beraber mağazaya giderler. Sancak Karaavcı güzel bir palto beğenir giyinir. Ali Karaavcı, kardeşine şunu söyler: "Sancak bu paltoyu giymeyi hak edecek artı para kazandın mı?"

Sancak Karaavcı paltoyu çıkarır, ucuz bir mağazadan bir kaban alırlar.

-5-

Ali Karaavcı, hastanede yattığı sırada kardeşi Sancak Karaavcı ziyaretine gider; "Odanın kapısını açtığımda Ali ağabeyim son dakikalarını yaşıyordu. Hemen salâvatımı yüksek sesle getirdim. Oda benimle beraber getirdi. Ardından ruhunu teslim etti. Gözlerini kapattım, ayaklarını bağladım. Öylece yolcu ettik." Allah rahmet etsin.

-6-

Ali Karaavcı zikredildiği zaman onu tanıyanların aklına ilk gelen şu ayettir:

10/66: "İyi bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. (O halde) Allah'tan başka ortaklara tapanlar neyin ardına düşüyorlar! Doğrusu onlar, zandan başka bir şeyin ardına düşmüyorlar ve onlar sadece yalan söylüyorlar."

-3-

Bir gün Sancak Karaavcı ile Ali ağabey namaz hakkında sohbet ediyorlarmış.

Ali ağabey, "Sancak nasıl namaz kılıyorsun?" demiş. Sancak Karaavcı da "Ağabey namazda öyle konsantre oluyorum ki ihlâs süresi hattıyla sanki karşımda duruyor. Hiçbir düşünce aklımdan geçmiyor

Dadaş

 Hüseyin KOTAN

Dadaş sözcüğü bizleri 1071 Malazgirt Savaşı'ndan çok daha öncelere götüren bir ifadedir. Bu kelimedeki /+daş/ eki Hz. İsa'dan önce 20. yy'den beri varlık göstermekte, M.Ö. 16.yy'da KAS Krallarının da isimlerinde de yer almaktadır. Bunlardan 3. Babil hanedanının kurucusu olan Gandaş (Kan+daş) Türk asıllıdır. Kendisinden sonraki 4 kralın da adlarında /+daş/ eki mevcuttur.

Dadaş sözcüğünün aslı "Dağ-daş"tır. Dağları yurt edinmiş olanlara "Dağ-daş"; mağaralarda, inlerde barınak tutanlara "indaş" denilmiştir. Eski çağların çetin şartlarında, *Dadaş*; düşman saldırılarına karşı birbirine arka olan, daima yardıma koşan, fedakârlığı, kahramanlığı ilke edinmiş, barınakları yurdun dağları olan ve buraların güvenliğini üstlenmiş yiğit insanlara verilen lakap olmuştur. *Dadaş* sözcüğündeki kavram kardeş sözcüğündeki kavramdan birkaç aşama daha yüceltilmiş düşüncelerin ürünüdür. Anadolu'nun doğusunda özellikle Kafkas

kentlerinde Azeriler arasında sıkça kullanılmaktadır. *Dadaş* sözcüğünden kardeş, kardeş, kurdaş, arkadaş, ayakdaş, yoldaş, soydaş, sırdaş, vatandaş, yurtdaş, meslekdaş, çağdaş, sınırdaş, yandaş, ülküdaş, gönüldaş gibi kelimelerde üretilmiştir.¹

Sultan Melik Şah'ın kumandanlarından Emir Ahmet Erzurum şehrinin ilk fatihidir. Erzurum sonradan Saltukoğulları'nın hudutları içerisinde kalmış, Malazgirt de Bizanslıların mukadderatını tayin eden Alparslan o yıl içerisinde büyük kumandan Saltuk Bey eliyle Erzurum kalesini alarak Anadolu'nun kapılarını Türklere açarak Anadolu'yu Türklere yeni bir vatan olarak kazandırmıştır. O günden bugüne dek Türk Milleti Erzurum Kalesi önünde yirmi yedi (27) defa cenk etmiş, bu kalenin her karış toprağı bir şehidin kanı ile yoğrulmuş, her taşı bir yiğidin anıtı olmuştur. Doğudan gelen bütün düşman dalgaları Erzurum ve Erzurum'lunun kahraman göğsünde erimiştir.²

Bu yiğit beldeyi en iyi Uruslar (Ruslar) tanır.

Onlar bizi çok iyi tanır...

Dadaş Oğuzdur, *Dadaş* dağları bekleyen, fedakâr, haysiyetli, erdemli, doğru, mert, cesur, samimi, sadık, imanlı, irfanlı, iffetli, ibadetli, vefalı, cefalı, sevdalı, Hz. Kur'an'ın tarif ettiği eşref-i mahlûkatır. İnsan-ı Kâmindir.

Dadaş, Bardan bardan kar yağarken "ula Nuri dama çıkta bir bak, tütmeyen baca var mı? Bu garın sonu ayazdır ayaz. Hele hangi baca tütürse o eve bir çuval tezek, iki gucak palıt (odun) alında götürün, gaz yağını da unutmayın" diyen yürektir. *Dadaş*'ta zerrece kötülük, korkaklık, miskinlik, kalleşlik, cimrilik yoktur.

Dadaş, Gem sürerken öküzü hastalanınca kesmek zorunda kalan Dursun dayının; öğlenin sıcağında dükkanında nürgüleyen Hakkı beye, "bey, bey öküzüm harmanda hastalandı kestim, bir öküz alacam üç liram var, yedi lira istediler ne diyirsen?" Dehilden dört lirayı çıkarıp, git öküzünü al diyen Hakkı Bey'den birde tütün ver diyen yüreklerin sahibidir...

Dadaş, kendine güvenir, sorfası kesesi dosta, düşküne açık, tih (dik) duran yiğittir. İkindiye yakın gassap (kasap) dükkanının vitrinini seyreden garibana "ula oğul; bu eti eymeği, lahanayı alda get, ben şurada bir abdest yenileyeceğim" diyen kundura tamircisinin sonradan ellerini dizine vurup, "vay ben ne ettim? Fukara adama eti, eymeği, lahanayı verdim. Toprahlar benim başıma sormadım ki oğul ateşin var mı? Yağın var mı? Duzun var mı? Vay benim başıma he güya eyilik ettin. Heee" diye hayıflanan yüreğin sahibidir.

Dadaş, infakin imkân sahiplerinin değil, iman sahiplerinin ameli olduğunu bilendir. Yalnızlara, yolda kalmışlara, gurbete düşmüşlere, çaresizlere çare olandır. Cama tak, tak vurarak, "ula oğul şu giden adamı bir çağır" diyen tuhafiyecinin,

- Yahu yeğen bende satılmayan bir takım elbise var; oni sene verim. Kaç beden ge yirsen?

- 52...

- Oh oh ... tam sene göre, hele de bahim hangi renk olsa beğenirsen?

- Gehverengi...

- Ula galbin ne kadar temizmiş, tamda gehverengi takım...

- Ayahlarında bir çift ayaggabi da ben alim kaç numara ge yirsen.

- 43...

- Eh... Tamam yarın bu saatte gel, elbisende ayagabıların da alda get. Ben olmasam ahan bu Osman oğlumdan al... Tamam mı?

Garibanı savdıktan sonra dükkânında ki elbiselerden 52 bedeni kahverengi takımı çıkararak, yanda ki kunduracı komşusundan 43 numara kahverengi ayakkabıları da paketin içine yerleştiren, biraz da kâğıt paraları pantolonun cebine koyan, geniş omuzlu, göğsü kıllı, tatlı dilli, sevecen, yoksulu incitmeyen yüreğin sahibidir...

Dadaş, hasmını arkadan vurmaz, silahını kolay kolay kullanmaz, amma dabancası kılıfından, hançeri kınından çıkarsa artık karşısında durmaz, kimseden korkmaz, kimseyi öldürmez onun için korkmak en büyük ayıp, öldürmekse ondan daha büyük ayıptır.

Dadaş Erzurum'un Urus işgali esnasında Ermeni katliamlarının başlaması üzerine köyünden ve köylülere topladığı müfreze ile Urus deposunu basan, çok miktarda silah ve cephaneyi ordumuza ulaştıran, gün ışıırken Erzurum'a giren, dadaşı kucağında şehitlik şerbetini içerken sakalı al kanlara bulanmış Efemizdir ...

Efemiz kim midir?

Postunda oturmuş ihvanlarına hikmet incileri saçmakta, gönüller yangın yeri, Hakk yolunun yolcuları pür dikkat dinlemektedirler... Dergâhın kapısı açılır, içeriye hoş giyimli, saygılı ve de sevdalı bir ihvan girer. Bu ihvan sivil giyinse de rütbeli askere benzemektedir. Diz çöker sohbet katılır. Bir müddet sonra sohbet sona erer, ihvanlar huzurdan çekilirler, hoş giyimli zat, koynundan bir miktar para çıkartarak postun altına koyar... Efe hazretleri tebessümle bakar ve muhteremle birkaç dakika daha görüşür. Hal hatır sorarken içeriye ahalden bir kişi girer... Koşar Efe hazretlerinin eline o vermez, yer gösterir. Yeni gelen baş kesip oturunca, Efe hazretleri;

Oğul postun altında alda get...

Uzanır postun altındakini alır geri, geri huzuru terk eder.

Hoş giyimli zat;

Efendi hazretleri orada çok para vardı der.

Efe Hazretleri ona;

Oğul onunda çoğa ihtiyacı vardı diyen ermiştir.

Dadaş, Allah (CC)'nin muhabbetini kaybetmekten korkan, ruhu ile bedeni birlikte secde eden, seher

vakti kıyam duran, gönlüne tevhibi vurandır.

Dadaş, doğruyu gören, doğruyu söyleyendir. Dadaş, doğruluk kılıcının tüm eğrileri kestiğini bilendir. Dadaş, çile ve belaların Hakk katının misafirleri olduğunu bilendir. Celirler – giderler diyendir. Dadaş, El-Ahzâb suresinin 35. ayetinin sırrına erendir. Dadaşlık öyle bir kunduracı ustası, bir terzi kalfası gibi yetiştirilmez. Dadaşlık öyle rast gele müktesep bir sanat veya meslek değildir. Dadaşlık bazı müstesna şahsiyetlerde görülen Efendilik gibi fitri, Dogmatik bir ruh asaletidir.³

Anam dayıma dadaşım derdi, bibim babama dadaşım derdi. Babam askere gitti, onbaşı oldu adı, Hasan Onbaşı oldu, babam şehre geldi meslek öğrendi (Elektrikçi) Hasan Usta oldu, babam hacca gitti, Hacı Hasan oldu... amma dadaşlığı hiç kaybolmadı o yine *Dadaş* kaldı.

Kimileri doktor oldu, kimileri mühendis oldu, profesör oldu, eczacı oldu, gazeteci oldu, yazar oldu, çizer oldu, gezer oldu amma... onlar yine *Dadaş* kaldılar...

Rabbimize şükürler olsun, *Dadaşlığın* soyu kesilmemiştir. Nesli tükenmemiştir. Saklıdır, gizlidir, kenarda, köşede, önde, arkada yine vardır.

Bakmayın siz öyle sallam seyit gezmemize o günler gelmesin, gelirse biz yine hazır askeriz. Safta topları gibi toplanırız, mızıkça çalmasa da salalar verilmese de Vallahi yine bizler O *Dadaşlarız*. Yeter ki biri, birisi, birimiz tey... tey... desin. Can, can diyen olmaz mı?

Vatan için bayrak için din için ölmekten kolay ne var?

Ömür dediğin ne ki?
Dadaş iki ezan arası değil mi?
He ele değil mi DADAŞ
Ele değil mi?

KAYNAKLAR

HABİB, İsmail, *Yurttan Yazarlar Serhat Beldesi Erzurum*, Cumhuriyet Matbaası, 1945, İstanbul.

ATILCAN, İhsan Coşkun, *Erzurum Barları ve Yöresel Giysiler*.

Yakutiye Dergisi, S. 1, 1959, Erzurum.

Cumhuriyet Gazetesi, 01.03.1981.

DİPNOTLAR

¹ Cumhuriyet Gazetesi, 01.03.1981.

² İsmail Habib, *Yurttan Yazarlar Serhat Beldesi Erzurum*, Cumhuriyet Matbaası, 1945, İstanbul.

³ Yakutiye Dergisi, S. 1, 1959, Erzurum.

ERZURUM. ÇEŞMELERİ

Mustafa Ali YILMAZ

güçlü

Suyun, insan hayatındaki yeri ve öneminin ne denli büyük olduğu tartışılmaz bir husustur. Suyun olmadığı bir yaşamın düşünülmemeyeceği gibi, onun azlığı bile insanın huzursuz olması için yeterli bir sebeptir.

Geçmiş medeniyetlerde de, su mukaddes bir varlık olarak tanınmış ve su ile ilgili tanrı ile tanrıçalara adaklar adanmış, saygı gösterilmiştir. Su kaynaklarına sahip olmak için nice savaşların yapıldığını, nice devletlerin çöktüğünü ve de en kötüsü pek çok insanın öldüğünü görürüz. İnsanoğlu bir şehri veya bölgeyi ele geçirmek için ilk önce o bölgeye ulaşan suyollarını kesmiş, tahrip etmiştir. Çünkü onsuz yaşamın mümkün olmadığını, kaçınılmaz sonun ölüm olduğunu herkes gibi düşman da bilmektedir. İnsan vücudunun büyük bir ekseriyetinin sudan oluştuğu ve yüce kitabımız Kurân-ı Kerim'de "Her şey sudan yaratılmıştır" hükmünden de anlaşılacağı üzere suyun varlığı daha bir önem kazanır.

İşte bu denli önemli olan suyun elde edilmişinden, tüketilişine kadar geçen safha, su mimarisinin tarihini oluşturur. Bu uzun dönem dünyanın yaratılışı ile başlamış, dünyanın sonuna kadar da devam edecektir. Başlangıçtan günümüze değin suyun kullanılışı büyük ölçüde değişmemiştir. Doğal kaynaklardan ki bunlar nehirler, kuyular, kaynaklar, kar, buz kütleleri, yağmur suları, bazen deniz suyu gibi Allah'ın oksijenle hidrojeni bir araya getirişindeki bütün oluşumlardır. İşte bunlardan elde edilen su, ya hemen kaynağında kullanılmış, ya da bir takım yollarla insanoğlunun kullanacağı yere kadar getirilmiştir.

Çeşmeler ve bu son noktalara kadar gelen suyun yolu, hayır sahiplerinin çabaları ve sadece Allah rızasını kazanmak istekleriyle gerçekleştirilmiştir. Devlet sadece başkentte su tesislerini sultanlar, padişahlar vasıtasıyla gerçekleştirmiş, diğer yerleşim birimlerinde bu işler tümüyle hayırsever insanların özverileriyle mümkün olabilmıştır. Devlet yönetiminde söz sahibi olanlar ile varlıklı insanların kendi mallarından karşıladıkları harcamalarla sular getirilmiş, çeşmeler, sebiller, bentler, kemerler inşa ettirilmiştir. Bu hayır sahipleri arasında, yüze yakın çeşme yaptıranlar bulunmaktadır.

İnsanların su ihtiyaçlarını karşılamak her türlü ihtiyacın ötesindedir. İbadetlerin yapılmasının da ilk şartı temizlik olduğuna göre, suyun inanç yönünden de önemi ortadadır.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra başlayan imar faaliyetleri arasında su mimarisi açısından çeşmelerin de önemli bir yeri vardır. Selçuklu devri çeşmeleri cami, medrese, han gibi çeşitli yapıların genelde ön cephesine veya eyvan içerisine inşa edildiklerini görüyoruz. Yapıya bitişik olarak inşa edilen

çeşmelerin yanı sıra müstakil olarak yapılan çeşmeler de bulunmaktadır.

Su kaynaklarının bol olduğu yerlerde, suyu getirmek ve çeşme yaptırmak, suyun az olduğu yerlere nazaran daha kolaydır.

İşte Erzurum böyle şanslı yörelerden biridir. Yerleşim alanının içi ve çevresi su kaynağı açısından son derece zengindir. Şehrin güneyindeki Palandöken dağlarının eteklerinden çıkan soğuk sular şehrin çeşitli mahallelerindeki çeşmelerde akıtılmıştır. Ayrıca Erzurum İç Kalesi'nin bulunduğu tepeden ve şehrin farklı yerlerinden çıkan kaynaklar çeşmelere ulaştırılmıştır.

*Ve canlı olan herşeyi
sudan yarattık.
Enbiya-30*

Erzurum Çeşmelerinden bahseden eserler arasında Tarihçe-i Erzurum önemli bir yere sahiptir. Bu eserde, Erzurum suları iki kısma ayrılır. Birincisi; kaynak sularıdır. Bunlar toprak veya tahta künkler vasıtasıyla sokaklara ulaştırılır. İkincisi yersularıdır. Bunlar temizlik yönünden dağ sularına tercih edilirler. Çeşmelerin en meşhurları arasında Cennet, Ağa, Yazıcı, Sara (Kırımızı Pınar), Bünhân(Çeteci), Tophaneli, Yegenağa çeşmeleridir.

Mehmed Nusret Erzurum caddelerinde akan çeşmelerin sayısının 200'e yakın olduğunu belirtir.

Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmeler, Döneminin özelliklerini taşımaktadırlar. Erzurum'da günümüze kadar ulaşabilen en eski tarihli çeşme Çifte Minareli Medrese'nin (XIII. Yüzyıl sonu- XIV. Yüzyıl başları) cephesinde yer alan çeşmedir. (Bugün iptal edilmiştir) Diğerleri Osmanlı dönemine aittir. XVI. Yüzyıl'dan günümüze değin süren tarihler içerirler. Bunları bir kısmı duvarlara bitişik, bir kısmı da müstakil olarak inşa edilmişlerdir. Erzurum, Tarihi, Anıtları, Kitabeleri adlı eserin yazarı Abdürrahim Şerif BEYGU (İstanbul, 1939) kitabında Erzurum çeşmelerinden bahsetmez.

Erzurum çeşmelerinden bir başlık altında bahseden araştırmacı ve yazar İbrahim Hakkı KONYALI'dır. Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi (İstanbul, 1960) adlı eserinde Erzurum'un önemli çeşmelerini kitabeleri ile tanıtır, bazılarının resimlerini verir.

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY "Erzurum'un Bugünkü ve Gelecekteki Su Sorunu" isimli makalesinde Erzurum'un su kaynakları hakkında bilgi vermektedir.

Erzurum Çeşmeleri konusunda yapılan araştırmalardan sonuncusu, Atatürk Üniversitesi, Fen- Edebiyat

Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nde Keziban İSMEN tarafından hazırlanan lisans tezidir. Çalışmada önemli çeşmeler fotoğraflarla tanıtılmıştır.

Yazımızda adı geçen eserlerden yararlanarak yıkılıp kaybolan, işlevsiz hale gelen, yerinden taşınan ve sahipsiz kalıp kaderine terke edilen bazı çeşmelere değineceğiz.

Erzurum şehir merkezinde mevcut olan, yer ve dağ suları ile beslenen 179 tarihi çeşme bulunmaktadır. Buraya aldığımız çeşmelerden üzerinde kitabesi bulunanlar ile kitabesi olmayanları ayrı ayrı sıraladık. Çifte minareli Medresenin cephesinde bulunan çeşme hariç, diğerleri Osmanlı Dönemine ait eserlerdir. Osmanlı döneminin Erzurum'daki en eski çeşmesini, sıra çeşmelerinin de temsilcisi olan Şabahane Çeşmeleri oluşturmaktadır. Çeşmelerin tamamı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

I-KİTABELİ ÇEŞMELER

ABDULLAH PAŞA ÇEŞMESİ

Tebriç Kapı semti, Emir Şeyh Camii yanında bulunmaktadır. Bu sebepten çeşmeye Emir Şeyh Camii Çeşmesi de denmektedir. Çeşmenin üzerindeki kitabeğe göre Erzurum Valisi Hacı Abdullah Paşa tarafından H.1204 - M.1789 yılında yaptırılmıştır.

Erzurum'un tarihi çeşmelerinden biri olan bu çeşme, dikdörtgen boyutlarda ve sivri kemerli olarak

kesme taştan yapılmıştır. Günümüzde çeşmenin suyu akmamaktadır.

AKPINAR ÇEŞMESİ

Mahallebaşı Semti, Kadana Mahallesinde bulunmaktadır. Çeşme alınlığında 0.84 x 0.46 m. ölçülerinde mermer üzerine yazılan ve yedi satırdan oluşan kitabe bu çeşmenin H.1159/M.1745 yılında İsmail Ağa tarafından onartıldığı yazılıdır. Akpınar Çeşmesinin ilk yapıldığı tarih bilinmemektedir.

Erzurum'un en zengin su kaynaklarından birine sahip olan çeşme, sekiz lülesi ile ilk sırada yer alır. Suyunun çokluğu ve berraklığı nedeniyle "Akpınar" olarak adlandırılmıştır. Çeşme suyunun zenginliği ile gürül gürül akmaktadır.

ALİ PAŞA ÇEŞMELERİ

Ali Paşa Mahallesinde, Ali Paşa Camii avlu duvarına bitişiktir. Birbirine bitişik yapılan dört çeşme, Hacı Ali Efendi ve Topçu Kolağası Ömer Ağa H.1282/ M. 1865 yılında müştereken yaptırmışlardır.

Ali Paşa Camiinin avlu duvarının dış cephesinde yer alan çeşmelerin üçü kuzeye, biri batıya dönük yapılmıştır. Düzgün kesme taştan inşa edilen, içinde su taşı yuvasına ve birer de lüleye yer verilmiş olan çeşmeler sivri kemerlidir. Bu kemerler daha taşkın bir kemerle kademelendirilmiştir. Çeşmeler üst kesimde, iki kaval silme ile sınırlandırılmıştır. Bunun yukarısına sade bir semer kısmı yerleştirilerek du-

var yüzeyinden farklı görüntüye kavuşması sağlanmıştır. Çeşme kemerlerinin oturduğu taşıyıcılar ve çeşme tekneleri büyük blok taşlardan yapılmıştır.

Çeşmelerin arkasında, cami avlusunda bulunan abdest alma yerleri beş gözlü bir revak içerisine yerleştirilmiştir. Sekiz adet küçük lüleden su akmaktadır. Cami avlusunun batı kesimine ve yine çeşmelerin arkasına yerleştirilen tuvaletlerde kesme taş malzeme-den yapılmıştır.

Sağlam olan çeşmelerin suyu akmaktadır.

*İnsanları suyla buluşturmak
Türk toplumunda sevapların en
büyüğü sayılmıştır. Kişi
öldükten sonra bile amel
defterinin kapanmayıp,
sevapların yazılacağı güzel
işlerden biri de insanlardan
karşılık bekleme-sizin maddi
imkânına göre hayrat çeşmeleri
yapturmaktır.*

BAKIRCI CAMİİ ÇEŞMESİ

Bakırcı Mahallesi Cami sokakta Bakırcı camii önünde bulunmaktadır. H.1133/M.1720 tarihinde Bakırcı Hacı Mustafa Ağa'nın vasiyeti üzerine damadı Mustafa Ağa'nın yaptırdığı Bakırcı Camii ile birlikte çeşme ve tuvaletlerde aynı yılda yapılmıştır.

Bakırcı Camii avlu duvarının sokağa bakan dış cephesinde iki çeşme nişi yer alır. Çeşmenin taşları ve tuvalet taşları dikdörtgen şeklinde ve büyük ebat kesilmiştir. İki çeşme yan yana yapılmış ve her ikisi de kemerlidir. Her çeşmede ikişer lüle vardır. Üstten düz bir profilli saçakla sınırlandırılmıştır. Çeşmenin camiye bakan arka kısmında yedi küçük lüleden akan abdest alma yeri bulunmaktadır. 15 sene öncesine kadar bulunan abdest alma yerlerinin bitişiğindeki dört adet, her tarafı blok siyah taşla ve döşemesi sal taşla yapılmış tuvaletler kaldırılmıştır. Boyahane Camii minberinin dibinden çıkan suyun bir kısmı Bakırcı Camii Çeşmesinden akmaktadır.

ÇETECİ ABDULLAH PAŞA ÇEŞMELERİ

ÇETECİ ABDULLAH PAŞA, birinci defa H.1164/M.1750 den H.1165/M.1750 ye kadar 12 aya yakın süreyle, ikinci defa H.1167/M.1753 den H.1169/1755 döneminde iki yıl süreyle Erzurum Valiliği görevinde bulunmuş, çeşmelerini ikinci valiliği zamanında yaptırmıştır. H.1317/M.1899 yılı Salnâme-i Vilayet-i Erzurum'da "Çeteci suları denilmekle meşhur ve mâruf olarak Çe-

teci Abdullah Paşanın Erzurum içerisinde zülâl âsâ 7 adet çeşmesi hâlâ carî ve hasenat-i cariyeden madut asarıdır" denilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Erzurum Evkafı Fihristi defterinde 451 ve 9/5 numaralarda vakfiyesi kayıtlıdır. (Daha geniş bilgi için İ.H. Konyalı Erzurum Tarihi s.157)

Çeteci Abdullah Paşa çeşmelerinden üçü ayakta. Ancak suları akmamaktadır. Diğer ikisinin kitabeleri Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. Çeşmelerin tamamının üzerinde aynı kitabe bulunmaktadır.

Birinci Çeşme

Aşağı Yoncalık Mahallesi, Çeteci sokakta bulunmaktadır. Çeşmenin üzerinde yukarıya alınan mermer kitabe durmaktadır. Çeşme dikdörtgen blok şeklinde ve sivri kemer nişli olarak düzenlenmiştir. Her iki yandaki büyük taşların üzerine kesme taşlarla kemer örülmüştür. Çeşmede tek lüle vardır. Tekne kısmı toprağa gömülüdür. Çeşmenin üstünde ise profilli bir saçak kısmı bulunmaktadır. Erzurum'un nadide çeşmelerinden biri olmakla beraber suyu akmamaktadır.

İkinci Çeşme

Yukarı Yoncalık Mahallesi, Ceylanoğlu Sokakta yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde yukarıda bahsettiğimiz kitabesi mevcuttur. Çeşme dikdörtgen boyutlarda olup her iki yanını oluşturan büyük taşlar üzerine sivri kemer örülmüştür. Çeşme tek lüleli yapılmış ancak lülesi sonradan kaybolmuştur. Çeşmenin üstünde profilli saçak kısmı bulunmaktadır. Sağlam olan çeşmenin suyu akmamaktadır.

Üçüncü Çeşme

Kuloğlu Mahallesinde, Kabe Mescidinin tam karşısındadır. Çeşmenin her iki yanını oluşturan blok taşlar üzerine kemer örülmüştür. Kemerin altında sülüs hatla yazılmış kitabe yer almaktadır. Bu kitabe de yukarıda yazılan yazının aynı yazılıdır. Kitabenin altında su taşı için yapılmış kaş kemerli bir niş yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde profilli bir saçak kısmı bulunmaktadır. Tek lülesi olan çeşmenin suyu akmamaktadır.

Dördüncü Çeşme

Kitabesi Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. Sülüs hatla yazılan iki satırlık kitabe, diğer çeşme kitabeleri ile aynıdır. Bu kitabenin olduğu çeşme günümüzde mevcut değildir.

Beşinci Çeşme

Kitabesi Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır. Bu kitabe de diğer çeşme kitabeleri ile aynıdır. Çeşme günümüzde mevcut değildir.

DEDE AĞA ÇEŞMESİ

Ali Paşa Mahallesi Küçük Hamam karşısında bulunan çeşme, bu alanda yeni yapılanma nedeniyle Erzurum Belediyesi tarafından değiştirilmiştir.

Çeşmenin üzerindeki kitabesine göre H.1285/M.1868 yılında Hacı Dede Ağa tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, sivri kemerli olarak düzenlenmiş, niş içerisinde büyük taşlar kullanılmıştır. Çeşmenin suyu tek lüleden akıtılmış, lülenin yukarısında çeşme tasını koymak için küçük bir su taşı nişi açılmıştır.

Erzurum'da süslemenin en çok görüldüğü çeşmedir. Çeşmenin kemer yüzünde, yan yüzlerde, kemer köşeliklerinde geometrik ve bitkisel karışımı süs motifleri ve bezemeler görülmektedir.

Çeşme Yakutiye parkına konulmuştur.

DÖRT GÜLLÜ ÇEŞME

Murat Paşa Mahallesi Saray Bosna Caddesi üzerindedir. Erzurumlular dört yüzlü ve dört lüleli çeşmelere "Dört Güllü" çeşme derler. Çeşmenin iki yüzünde kitabe vardır.

Erzurum'da valilik yapan Hacı İbrahim Paşa, bu çeşmeden başka Erzurum'da İbrahim Paşa Camiini, Yazıcızade çeşmesini yaptırmış ve Zeynel Camiinin de onarımını gerçekleştirmiştir.

Birinci satırdaki Arapça ve Farsça tarihte çeşmenin en eski yapılış tarihinin H.1173/ M.1759 olduğu anlaşılmıştır. Diğer satırlarda Ahmet isminde bir hayırseverin çeşmeyi 1272 Hicri yılında (M.1855) tamir ettirdiği anlaşılmaktadır.

Dört güllü çeşmenin her bir yüzünde birer sivri kemerli niş ve birer lüle bulunmaktadır. Düzgün kesme taşla inşa edilen çeşmenin kemer seviyesine kadar olan kesimlerinde büyük blok taşlar kullanılmıştır. Çeşmenin kubbesi tuğla malzemenle örülmüştür. Çeşmenin suyu akmaktadır.

HACI MEHMED ÇEŞMESİ (Gürcü Kapı Çeşmesi)

Gürcü Kapı Meydanı, Akbank karşısında bulunmaktadır.

Çeşmenin ayna taşının üstüne yerleştirilen 80 x 71 cm. ebadındaki mermere on satır halinde vakfiyesinin özeti güzel bir sülüs harflerle yazılmıştır. Bilindiği kadarıyla bu şekilde yazılmış başka çeşme kitabesi mevcut değildir.

Çeşmenin kitabesi :

- 1.Sahibül hayrat vel hasenat Hacı Mehmed bin Ali aleyhima rahmet ül-bari tahsil beyt
- 2.Eşed ihtiyaçlarına binaen " ve min el-mai küllü şey'in hay" fehvası üzere iptiğaen limerdatillahi Ayaz Paşa güher
- 3.Yurdı ve havalisinden hafr ve deyyayi pınarı kur-bunda bina eylediği havza-i
- 4.Sıvacıktan cari olmasını şart edüp ve medine-i mezkurenin harici sur ve etrafında
- 5.Hasankalesinde bazen tamir ve bazen müceddet on iki ve bil cümle altmış adet çeşmeler bina vebeş
6. İcra-i meyah ve müceddet iki mescid ve namaz-gâhlar ve abdesthaneler ve kenefler ve Hasankalası

7.Sarf için Tebriz ve Gürcü Kapıları haricinde yüz kırk iki adet dükkan ve han odaları

8.Ve anbarları bina eyledi imdi vakfullahtır mürur-u eyyam ile hayrat-i mezkurenin

9. bazıları tamire(muhtaç) oldukda nazır olan ahali-i mahaller tashihlerinde ihtimam

10.etmez ise vakıf-ı mezkur lanetine .Fi sene 1134 muharrem cilt asitanede Anadolu muhasebesinde mukayyet hulase-i vakfiye

Kitabenin anlamı:

Bu çeşmeyi yaptıran, hayır ve iylikler sahibi Hacı Mehmed ibn-i Ali'dir. Allahın rahmeti onların üzerine olsun.

Büyük ihtiyaçlardan dolayı "ve hayatı olan her şeyi sudan yarattık" (Enbiya 30.ayet) hükmünce Allahın rızasını kazanmak gayesi ile Ayaz Paşa güher(cevher) Yurdu ve havalisinde yeri kazarak elde ettiği suyun derya-ı pınar yakınında yaptırdığı savacıktan akmasını şart koşarak ve adı geçen şehrin sur dışında ve etrafında

Hasan Kalesinde bazısını tamir ettirdiği ve bazısını yeniden yaptırdığı 12 ve toplam 60 adet çeşmeler yaptırdığı, ayrıca 5 de su mecrası yaptırmış ve yeniden iki mescid, namazgâhlar ve abdesthaneler ve tuvaletler yaptırmıştır.

Gelirleri bunlara ve Hasan Kale'deki evkafına sarf edilmek üzere Erzurum Tebriz ve Gürcü Kapılar dışında 142 adet dükân ve han odaları ve ambarlar yaptırdı.

Zaman geçtikçe vakfedilen bu hayır ve sosyal yardım müesseselerinin tamiri gerekirse o mahalle halkının hepsi yapılacak tamirata hassasiyetle nezaret etmezler ise vakfın laneti onların üzerlerine olacaktır.

(Bu taşta yazılan kitabe) İstanbul'da Anadolu Muhasebesinde H.1134 (M.1723) Muharrem tarihinde kayıtlı vakfiyenin özetidir.

Vakfiyesinin bir özetini çeşme taşına yazdıran Hacı Mehmed'in babasının adı Ali, dedesinin adı Kayserili Mahmud'dur.

Kitabedeki bilgiler ile vakfiyesindeki bilgiler dikkate alındığında Hacı Mehmed Ağa'nın Erzurum'da çeşme, abdesthane, tuvaletler gibi su ile ilgili hayır müesseseleri tesis ettiği, mescid ve namazgahlar inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 6/14 numaralı müceddet Anadolu defterinin 202. Sahifesinde 1134 yılı Muharrem ayının sonlarında yapılmış arapça vakfiyesi vardır.

Çeşme enine dikdörtgen boyutlarda sivri kemerli ola-

rak yapılmıştır. En üstteki saçak silmelerinin altında iki sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Tekne kısmı çeşme ile aynı taştan yapılmış olup, toprağa gömülmüştür. Düzgün kesme taşdan yapılmış olan çeşmenin suyu akmaktadır.

HÜSEYİN AĞA (HÜSO AĞA) ÇEŞMESİ

Veyis Efendi Mahallesi, Gümüşlü Kümbet sokakta bulunmaktadır.

Kırmızı taşla yapılan çeşmenin üzerindeki 30x40 cm. boyutlarındaki beş satırlık kitabe vardır.

Bu hayrat Hüseyin Ağa muvaffak olup, çeşmeyi yeniden ihya etti. Allahım sen bu hayrı kabul et. İçen su suza afiyet olsun. Sene 1823

Arkasındaki bahçe duvarına bitişik inşa edilmiş olan çeşme, sivri kemer nişlidir. Çeşmenin aynalığında kitabesi ve su taşı yer almaktadır. Sağlam olan çeşmenin suyu akmaktadır.

Hüseyin Ağa çeşmeyi yaptırdığı sene ölmüştür. Mezarı çeşmenin arkasındadır.

KALE ÇEŞMESİ

Erzurum Kalesinin giriş kapısının yanındadır. Kale duvarına bitişik olarak yapılmıştır.

Çeşme H.1092/M.1681 yılında yapılmış ve H.1323/M.1905 yılında tamir ettirilmiştir.

Çeşmenin üzerinde iki kitabe bulunmaktadır.

Anlamı; "Kalenin ağası olan temiz zat. Hem Ali ismidir er Hasan da sıfatı. Kalenin kapısına su getirdi. Allah rızası için yaptı ve ölüleri diriltti. Susuzlara hayır için iki lüle bitki şekerinden şerbet akıttı. Allah kabul etsin onun hayrını. Kendinden sonra bu eseri ebedi

olarak kalsın. Üç adetle tarihini dediler. Çeşmeden hayat aktı. Yıl M.1681

İkinci kitabe taşına iki satır halinde şunlar yazılmıştır:

Erzurum Redif Kumandanı merhum Seyfullah Paşanın
Kerimesi merhume Servet Hanımın ruhuna el Fâtiha.
Sene 1323

Çeşme harap olmuş, su yolları bozulmuştu. Erzurum Redif Kumandanı Seyfullah Paşanın kızı Servet Hanımın ruh istirahatı için H.1323 /M.1905 yılında tamir ettirilmiştir.

Muntazam kesme taşla yapılan çeşme kemerlidir. Üst kısmında profilli saçak yer almaktadır. Tek lüle sinin olduğu anlaşılan çeşmenin tekne kısmı tamamen zemine gömülmüştür. Çeşme sağlam durumdadır ancak suyu akmamaktadır.

KIRMIZI ÇEŞME (Çeşme-i Sara)-(Afife Hatun)

Vani Efendi Mahallesi, Afife Çıkmazı Sokakta yer almaktadır.

Çeşmenin ayna taşının üstünde 30 x 45 cm. ölçülerinde mermer kitabesi vardır:

Yıkılarak yok edilmiştir.

MEHMED KETHÜDA (Gürcü Mehmet Paşa) Çeşmesi

Sultan Melik Mahallesi, Üç Kümbetlerin karşısındadır. Çeşme kemerinin altında 68x51 cm. ölçülerinde mermer üzerine sülüs harflerle üç satır halinde kitabesi vardır:

Kitabenin anlamı: "Bu akar sadakayı (suyu) Mustafa Paşanın kethüdası Mehmet akıttı. Allah onu her çeşit zaaftan ve kederden ari ihsanlarda bulunmak nasip etsin."

Çeşmenin üzerinde yapılış tarihi bulunmamaktadır. Bazı kişiler bu çeşmenin Gürcü Mehmet Paşaya ait olduğunu belirtmektedirler. Gürcü Mehmet Paşa camiini H.1058/M.1648 tarihinde yaptırmıştır.

Çeşmenin suyu akmamaktadır. Yerinden taşınacaktır.

*Bir yerde medeniyet, köy, şehir
varsa orada kuyular olduğu
içindir. Susuz medeniyet, ustasız
kuyu olmaz!*

ŞABAHANE ÇEŞMESİ (Şafiler Çeşmeleri)

Taşmağazalar Caddesinin başında, Şafiler Camiinin altında yan yana altı çeşme yer almaktadır. Soldan üçüncü çeşmenin üstünde 56 x 35 cm. ölçülerinde mermer üzerine talik hatla iki satır halinde şu Farsça kitabe yazılmıştır:

Kitabenin anlamı: "Bu binayı Hazreti Süleyman Han adına Yakub yaptı. Allah onu rahmetinden mahrum etmesin. Yıl 1556"

Bu çeşme Erzurum'da üzerinde kitabesi ile bize kadar gelebilen en eski Osmanlı eseridir. Çeşmeyi yaptıran Yakub hakkında ise bilgi yoktur.

Sağdan birinci çeşme üzerin 25 x 25 cm. ölçülerinde mermer üzerine talik hatla yazılmış Farsça kitabe de:

Vakfın emini Hafız Feyzullah erğet tarihinde imar ettirmiştir." (Erğed) kelimesi ebce hesabına göre H.1205 tarihi çıkmaktadır. Buda çeşmelerin 1790 yılında tamir edildiğini gösterir.

Çeşmeler Erzurum'un eski Şap imal edilen işyerleri (Şaphane) yakınında bulunduğu için "Şaphane Çeşmeleri", Şafiler Camiinin altında buldukları için de "Şafii Çeşmeleri" adlarını alırlar.

Şafiler Camii altında, yüzleri doğuya bakan, muntazam kesme taşlarla inşa edilmiş, sivri kemerli, birbirine bitişik yapılmış altı çeşmeden oluşan bu dizinin üst kısmında bir sıra mukarnas yer almaktadır. Kilit taşları üzerinde bitki, geometrik ve figürlü süsleme bulunmaktadır. Çeşmelerin lüleleri pirinçten yapılmıştır. Çeşmelerin suyu kalenin altın gelen yer suyu olup akmaktadır.

YAZICIZADE ÇEŞMESİ

Dere Mahallesi, Saray Bosna Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Çeşmenin alınlığında 39 x 63 cm. ölçülerindeki mermer üzerine talik hatla yazılı yedi satırlık kitabe şöyledir:

Mahir Efendi tarafından yazılan kitabenin anlamı şöyledir:

Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla. Ve hayatı olan her şeyi sudan yarattık. (Enbiya 30.ayet)

Büyük, cömert, hayır sahibinin malını her zaman hayra sarf etmeye Mevlâ muvaffak kılmıştır.

Onun temiz yaratılışı yine sürekli güzel hayrata yönelir. Bu hayırlı işi yapınca lütuf deryasından büyük sevaplar kazanır.

Bu çeşme eskiden onun ecdadının hayratı idi, ama üzerinden uzun zaman geçmesiyle harap olmuştu.

Allah onun temiz vücudunu daima hatadan korusun, hayırları birbirini takip etsin ve her hayrı (emsalsiz) olsun.

Mahir bu çeşmeyi görünce tarihini şöyle yazdı. “İbrahim Paşa çeşmesinden, temiz, gümüş gibi su(yundan) iç” Sene H.1163/M.1750

Çeşmenin orijinali muntazam kırmızı kesse taşla yapılmıştı. Üstünü kaşa benzer kemer süslerdi. Bu gün o çeşme yeni açılan Saray Bosna çalışmaları sırasında tamamen ortadan kaldırılmış, yeni taşlarla farklı bir şekilde inşa edilmiştir. Tümöyle yenilenen çeşmede orijinal olarak sadece kitabe bulunmaktadır.

Aslen Erzurum’lu olan Mustafa Ağanın oğlu İbrahim Paşa Erzurum Valiliği sırasında kendi adıyla anılan İbrahim Paşa Camii ve medresesini, bu çeşmeyi, Dörtgüllü Çeşmeyi, Zeynel Camiini yaptırmış ve bunları yaşatabilmek için çok sayıda gayrimenkul vakf etmiştir. İbrahim Paşa tarafından düzenlenen vakfiye, Erzurum Arkeoloji Müzesinde bulunmaktadır.

CENNET ÇEŞMESİ

Karaköse Mahallesinde, Boyahane Hamamı karşısındadır. Tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Erzurum’un en eski çeşmelerinden biridir.

Bu çeşmeden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde “Cennet pınarı denilen sudan Temmuzda içen (ve min-el-mai küllü şey’in hay) ayetini anlar” diye

yazmıştır.(Enbiya 30. Ayet Meâl-i: “Hayatı olan her şeyi sudan yarattık”)

Çeşme 1976 yılında Erzurum Belediyesi tarafından yeniden yapılmıştır. Duvar örgüsü biçimindeki yüzeyde üç lüle ve yukarıda bir tas yuvası yer almaktadır. Yer suyu üç lüleden akmaktadır.

DABAKHANE ÇEŞMESİ

Tebriz Kapı Semtinde, Kevelciler Caddesi girişinde, Lala Paşa Hamamı ödünde yer almaktadır. Çeşmenin kitabesi yoktur. XVIII. yüzyıldan kaldığı tahmin edilmektedir. 1975 yılında Erzurum Belediyesi tarafından onarılmıştır.

Çeşme günümüzde yol seviyesinden yaklaşık 4 metre kadar derinde kalmıştır. Çeşmeye 11 basamakla inilmektedir. Çeşme yuvarlak kemerli olup iki lülelidir. Yol seviyesi üstündeki örtüsü yuvarlak kemerli kesme taş ile yapılmış ve kubbe ile kapatılmıştır.

DEVELER ÇEŞMESİ

Kadana Mahallesi Gülahmet Caddesi üzerindedir. XIX. Yüzyıl başlarında Gülahmet Ağa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Kitabesi yoktur. Kervanların uğrak yeri olması nedeniyle “Develer Çeşmesi” adı ile anılmıştır.

Dikdörtgen şeklindeki çeşme sivri kemerlidir. Alınlıkta bir tas yuvası bulunmakta ve üç lüleden yer suyu akmaktadır. Çeşme yolu ve harpuştalı duvar örgüsü ile orijinalliğini muhafaza etmektedir.

ZEYNEL ÇEŞMESİ

Ayaz Paşa Mahallesi Kavaflar Çarşısında, Zeynel Camii duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşme kemerlidir. Çeşme üzerinde bulunan tarih kitabesine göre H.1110/M.1698 yılında yapılmıştır. Çeşmenin kemer alınlığında kaş kemerli iki tas yuvası yer almaktadır. Bunların üzerinde “ Allah” yazılı bir kitabe bulunur. Çeşmenin teknesi tek bloktan oluşur. Saçak bölümü üç yönden taşıntılı olarak verilmiştir. Düzgün kesme taş malzemenen yapılmış olan çeşmenin suyu Kırkçeşme Sularına bağlı yer suyudur.

ERZURUM’UN KİMİLERİ KAYBOLMUŞ ÇEŞMELERİ

- 1-Abdullah Paşa Çeşmesi (Emir Şeyh Camii Çeşmesi)
- 2-Ağvan Çeşmesi
- 3-Akpınar Çeşmesi
- 4-Ali Ağa Sokak Çeşmesi
- 5-Ali Paşa Camii Çeşmesi
- 6-Arife Sokak Çeşmesi
- 7-Ayaz Paşa Çeşmesi
- 8-Bakırcı Camii Çeşmesi
- 9-Batpazarı Çeşmesi
- 10-Boyahane Camii Çeşmesi

11-Cafer Ağa Çeşmesi	42-Derekenarı Çeşmesi
12-Caferiye Camii Çeşmesi	43- Dereparı Çeşmesi
13-Camidar Sokak Çeşmesi	44-Dere Sokak(Kavak) Çeşmesi
14-Camii Arkası Çeşmesi	45-Derviş Ağa Şadırvam Çeşmesi
15-Cedid Çeşmesi	46-Develer(Gülahmet) Çeşmesi
16-Cennet Çeşmesi	47-Dizdar Hüseyin Ağa Çeşmesi
17-Cürübe Çeşmesi	48-Dörtgüllü Çeşme
18-Çamlık Camii Çeşmesi	49-Dörtgüllü Çeşmesi (Hafız Paşa Çeşmesi)
19-Çamlık Çeşmesi	50-Dursun Bey Sokak Çeşmesi
20-Çarıkçıoğlu Çeşmesi	51-Eminkurbu Çeşmesi I
21-Çaykara Caddesi Çeşmesi I	52-Eminkurbu Çeşmesi II
22-Çaykara Meydan Çeşmesi II	53-Eminkurbu Çeşmesi III
23-Çaykara Caddesi Çeşmesi III	54- Esatoğlu Çeşmesi
24-Çeşme Sokak Çeşmesi	55-Esat Paşa Camii Çeşmesi
25-Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi I	56-Etliğin Çeşmesi
26-Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi II	57-Feyzi Bey Çeşmesi
27-Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi III	58-Gez Camii Çeşmesi
28-Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi IV	59-Gümüşgöz Çeşmesi
29-Çeteci Abdullah Paşa Çeşmesi V	60-Gümüşmasat Çeşmesi
30-Çifte Minareli Medrese Çeşmesi	61-Habip Efendi (Sıvırcık) Çeşmesi
31-Çortan Sokak Çeşmesi I	62-Hacı Cuma Camii Çeşmesi
32-Çortan Sokak Çeşmesi II	63-Hacı Halil Sokak Çeşmesi
33-Çukur Çeşme I	64-Hacılar Hanı Çeşmesi
34-Çukur Çeşme II	65-Hacı İbrahim Baba Çeşmesi
35-Dabakhane Ayağı Çeşmesi	66-Hacı Kurban Çeşmesi I
36-Dabakhane Çeşmesi	67-Hacı Kurban Çeşmesi II
37-Dabakhane Çeşmesi II	68-Hacı Mehmet (Gürcükapı) Çeşmesi
38-Darağaç Çeşmesi	69-Hafız Çeşmesi
39-Dede Ağa Çeşmesi I	70-Hafız Hamza Çeşmesi
40-Dede Ağa Çeşmesi II	71-Halıcı Çeşmesi
41-Dede Ağa Çeşmesi III	72-Hanım Hamamı Çeşmesi

73-Hasan Ağa Çeşmesi
74-Haşıloğlu Çeşmesi
75-Hızırın Çeşmesi
76-Hüseyin Ağa (Hüso Ağa) Çeşmesi
77-İsmail Ağa Çeşmesi
78-İstasyon Mahallesi Çeşmesi
79-Kadana Camii Suları
80-Kadioğlu Çeşmesi
81-Kale Çeşmesi
82-Karaköse Mahallesi Çeşmesi
83-Karanfil Sokak Çeşmesi
84-Karatazi Çeşmesi
85-Kavaflar Çeşmesi
86-Keşonobey Çeşmesi
87-Ketencizâde Camii Çeşmesi
88-Kırkçeşme Ayağı(Hacı Ahmet Yurttaş Çeşmesi)
89-Kırkçeşme
90- Kırmacı Camii Çeşmesi
91-Kırmızı Çeşme(Çeşme-i Sara veya Afife Hatun)
92-Korukçu Sokak Çeşmesi I
93-Korukçu Sokak Çeşmesi II
94-Kömürcüoğulları Çeşmesi
95-Kurşunlu Camii(Feyziye Camii) Çeşmesi
96-Kurtuluş Çeşmesi
97-Kümbet Çeşmesi
98-Leylak Sokak Çeşmesi
99-Mahmudiye Camii Çeşmesi
100-Mahmut Paşa Çeşmesi
101-Mazi Sokak Çeşmesi
102-Mehdi Efendi Mahallesi Çeşmesi
103-Mehmet Bilgili Çeşmesi
104-Mehmet Emin Ağa (Sansoncubaşı) Çeşmesi
105-Mehmet Ketûda (Gürcü Mehmet Paşa) Çeşmesi
106-Midilli Çeşmesi
107-Millet Bahçesi Sokak Çeşmesi
108TMollakaya Camii Çeşmesi
109-Morali Sokak Çeşmesi
110-Muhtar Çeşmesi
111-Murat Paşa Camii Çeşmesi
112-Murat Paşa Hamamı Arkasında Bulunan Çeşme
113-Mustafa Boydaş Çeşmesi
114-Mutizâde Şerif Bey Çeşmesi
115-Narmanlı Camii Çeşmesi
116-Nene Hatun Çeşmesi
117-Numan Çeşmesi
118-Osman Ağa (Komser) Çeşmesi
119-Ömer Paşa Çeşmesi
120-Pervizoğlu Camii Çeşmesi
121-Palu Çeşmesi
122-Rabia Hatun(Rat>ia Ana) Çeşmesi
123-Rauf Paşa Çeşmesi
124-Rıza Bey Çeşmesi I
125-Rıza Bey Çeşmesi II
126-Rûhane Çeşmesi
127-Soğuk Pınar Çeşmesi
128-Şabahane (Safilere) Camii Çeşmesi

129-Şahbender Sokak Çeşmesi
130- Şeyhler Camii Çeşmesi
131-Tahsin Bey Çeşmesi
132-Veyis Efendi Çeşmesi I
133-Veyis Efendi Çeşmesi II
134-Yazıcızâde Çeşmesi
135-Yeğen Ağa Mahallesi Çeşmesi
136-Yukarı Mumcu Çeşmesi
137-Zenciye Sokak Çeşmesi
138-Zeynel Çeşmesi
Son Yıllarda Erzurum Belediyesince Yaptırılan ve Şehir Şebeke Suyu Akan Çeşmeler
139-Ahmet Arzuman Çeşmesi
140-Ali Cengiz Çeşmesi
141-Aşık Emrah Sokak Çeşmesi
142-Bahadır Caddesi Çeşmesi I
143-Bahadır Caddesi Çeşmesi II
144-Bakırcılar Çarşısı Çeşmesi
145-Bedendibi Çeşmesi
146-Bican Çeşmesi (Emin Paşa)
147-Ceylanoğlu Sokağı Çeşmesi
148-Çamurlu Sokak Çeşmesi
149-Çırçır Çeşmesi
150-Derekenarı Sokak Çeşmesi
151-Ergene Çeşmesi
152-Gazino Sokak Çeşmesi
153-Gülâhmet Camii Sokak Çeşmesi
154-Gülhanım Çeşmesi
155-Hacı Ahmet Sokak Çeşmesi
156-Hacı İbrahim Baba Çeşmesi II
157-Hakkı Mutlu Yazar Çeşmesi
158-Harman Sokak Çeşmesi
159-Hüseyin Efendi Sokak Çeşmesi
160-Kılkıl Sokak Çeşmesi
161-Mektep Sokak Çeşmesi
162-Merdivenli Çeşme
163-Miriye Hanım Çeşmesi
164-Pembe Mustafa Paşa Çeşmesi
165-Saray Bosna Caddesi Üzerindeki Çeşme I
166-Saray Bosna Caddesi Üzerindeki Çeşme II
167-Seyfullah Çeşmesi
168-Şerifiye Camii Çeşmesi I
169-Şerifiye Camii Çeşmesi II
170-Tahta Camii Çeşmesi
171-Taşhan Çeşmesi
172-Tek Mezar Sokak Çeşmesi
173-Top Dağı Camii Çeşmesi
174-Toprak Tabya Sokak Çeşmesi
175-Ulu Camii Çeşmesi
176-Yakutiye Çeşmeleri
177-Yamak Sokak Çeşmesi
178-Yoncalık Çeşmesi
179-Zincirli Han Çeşmesi

FOTO SPOR

15/

15/

Erzurum'u Fotoğraflayan Adamlar

Kemal Özgör
ile...

Erzurum'a ve Erzurumspor'a Dair...

Röportaj:
Neslihan Arzu KETECİ

Heyecanlıydım... Sevgili arkadaşım Gülseren'in babası olduğu için her zaman evin bir kızı gibi gittiğim bu evde şimdi bir söyleşi yapacaktım Kemal amcayla... Söyleşim bir şehir adına bir şehre dair olacaktı. Kemal amcanın evine doğru attığım her adımda şehrin mırıldandığı o rast şarkı yüreğimi titretiyordu:

*"Unutulmuş birer birer,
Eski dostlar eski dostlar,
Ne bir selam ne bir haber
Eski dostlar, eski dostlar..."*

Erzurum'a mal olmuş, içindeki memleket sevdası hiç bitmemiş bir dadaşla "Foto Spor Kemal ÖZGÖR" amcayla eskiye doğru bir yolculuğa çıktık. Erzurum'u, eski fotoğrafçılık mesleğini, esnaf teşkilatlanmasını, Erzurumspor'un kuruluşunu konuştuk. O heybetli, tırıntaz duruşu, kırılmış saçlarında yılların hüznü ile anlatacaklarını buğulanmış gözlerle ifade etmeye başladı.

Kemal amca 1932 yılında Kağızman 'da doğmuş. Babası Erzurumlu Ahmet Bey... PTT'de memur olarak çalışıyormuş, görev yaptığı İğdir ve Tortum'dan sonra baba ocağı Erzurum'a yerleşmiş aile.

Ortaokula geldiği zaman tatilde Foto Fuat'ın- rahmetli Fuat Seval- yanında çalışmaya başlamış. Tatil boyunca, Foto Fuat'ın yeğeni rahmetli Cahit Seval ile birlikte çalıştıklarını anlatırken gözleri doluyor... Babasının "Ya oku, ya da bu mesleği seç!" teklifini işten yana kullanan Kemal amca, fotoğrafçılık mesleğine böylelikle başlamış oluyor. Bu işteki ustasının Foto Fuat olduğunun altını çizerek söylüyor: "Bu işi o sevdirdi, tek ustam odur."

Neslihan Arzu KETECİ: Kemal Amca fotoğrafçılığa başladığınız yıllardan bahsedebilir misiniz? Erzurum'da fotoğrafçılık ne düzeydeydi?

Kemal ÖZGÖR: Bu işe başladığımızda, piyasada amatör makineler yoktu. Herkes fotoğraf işini ya fotoğraf atölyelerinde ya da fotoğrafçıyı adresine çağırarak kendi mekânında yaptırırdı. Şehir de 3. Ordu Birliği olduğu için, en çok askerî kesimde iş yapardık. Asker izne çıktığı zaman sinemaya, lokantaya ve fotoğrafçıya mutlaka uğrardı.

Fotoğrafçılık Derneği'nin başkanlığını yaptığım dönemde (1966-67) fotoğrafçılar için gerekli alet ve malzeme sıkıntısı had safhadaydı. Ankara'dan gelen malzemeler fotoğrafçılar arasında özenle paylaşılırdı. Taşhan'dan verilen elektrik bazı zaman dilimlerinde kesilirdi. Bu durumda gece yarısına kadar çalışırdık. Dükkânın karşısındaki çeşmede resimleri nasıl bir zevkle yıkardık ki sorma gitsin... Tüm zorluklara rağmen mesleğimizi seyerek yapardık, şevkimiz hiç kırılmazdı.

KETECİ: Esnaf-müşteri ilişkileri nasıldı?

ÖZGÖR: Dükkânımız şehrin en işlek caddelerinden biri olan Mumcu Caddesi'nde, Cumhuriyet Caddesi'ne de çok yakın bir yerdedi. Bu nedenle dükkânımızın her kesimden ziyaretçisi olurdu. Dükkânımıza gelen dostlarla gâh hüzünlü sohbetler, gâh eğlenceli konuşmalar yapardık ki dükkân sohbetlerimize üniversite öğrencileri ve askerler büyük ilgi gösterirlerdi. Dükkânımızda asla siyaset konuşulmazdı. Dükkânlarımız o zamanlar muhabbet mekânlarıydı. Şehirde bazı dükkânlar ve bizim dükkânımız bir ekoldu, adeta bir okuldu. O yıllarda halk ve bilhassa gençler böyle büyüklerin toplandığı yerlerde, eğitici sohbetlerden istifade etmek için gayret ederlerdi. Tıp fakültesinde okuyan ismi Mehmet olan bir öğrenci boş zamanlarında gelip hem bana yardım etmiş, hem de harçlığını çıkarmıştır. Benim Erzurum Lisesi'nde öğretmenlik yapan genç yaşta kaybettiğimiz bir kız kardeşim vardı: Taliha... O, mahallelerinde durumu iyi olmayan öğrencileri bana yönlendirirdi, ben onların hem fotoğraflarını çeker, hem de işi öğretmeye çalışırdım.

Dükkânımızın yan komşusu Bahar Mağazası'nı işleten Rıza beylerdi. O yıllarda dükkân komşuluğu çok daha kıymetli ve önemliydi. Erzurum esnafı dürüsttür, fakat müşteri karşılmasını bilmez. "Alırsan al, almazsan alma!" zihniyeti yaygındır.

KETECİ: Kemal Amca bildiğimiz kadarıyla siz Erzurumspor'un kuruluşunda çok etkin bir isimsiniz. Erzurum'da birçok amatör futbol takımı varmış o yıllar. Buna rağmen şehrin adıyla bir spor kulübü kurma fikri nasıl ortaya çıktı?

ÖZGÖR: Dükkânımızın altında Maden-İş Sendikası vardı. O dönemki başkanı da Avni ÖZDEN idi. 1968 yılının Ramazan ayının bir pazar akşamında Avni beyle beraber oturmuş radyoda spor saatini dinliyoruz. Maç sonuçları verilirken Avni Bey dedi ki: Koskoca bir vilayetimiz var; ama bir spor takımımız yok. Kazalarda bile takımlar var, gel bir ta-

kım kuralım vilayetimizin ismi geçsin." Düşündük, taşındık ve bir takım kurmaya karar verdik.

KETECİ: Erzurumspor nasıl kuruldu?

ÖZGÖR: Erzurum'da yerel kulüp sayısı 4 ya da 5 tane filandı. İçlerinde kendini en iyi duyurmuş olan da Palandökenspor kulübüydü. O yıllarda Palandöken kulübünün başkanı Ziya Çilingiroğlu'ydu. Kendisi amatör sporun Erzurum'daki en iyi yöneticisiydi. Bizlere de yardımcı olmasını bekledik; ama olmadı, Erzurumspor'u kurmamıza hep itiraz etti. Diğer kulüp başkanları destek verdiler ve Palandöken kulübünün karşı çıkmasına rağmen Erzurumspor'u kurduk. Üç amatör kulübün (Aziziye, Suspor, diğer takımın adını hatırlayamadım.) desteğini alarak "Erzurum'da yaşayan, sporla ilgilenen kişilerin şu gün şu saatte şurada toplanmasına.." diye bir yazı hazırladık ve bunu mumlu kâğıda yazdık. Ertesi gün de dilekçeyi valiliğe gönderdik. Şehirde büyük bir adım atmanın mutluluğuyla, kurucu listemizi belirledik :

"Avni Özden, Kemal Özgör, Zekai Önalan, Raci Karakaş, Zühtü Akbaba, Muhittin Ketecioğlu, İrfan Çelik, İrfan Pasin, Türker Dalkılıç, Muammer Özkavcı"

KETECİ: Erzurumspor'un kurulmasına şehir halkının tepkisi nasıl oldu? Halktan beklediğiniz kadar destek alabildiniz mi?

ÖZGÖR: Avni Özden'le beraber "takımın ihtiyacı olan maddi kaynak" için hep müşavere ediyoruz. Kimlere gideceğiz? Sonra karar aldık. Bütün vilayette, mahalle ve köy muhtarlarına yardım zarfları ayarladık. Bunlar dağıtılarak bize geri dönüşümü sağlandı. Az çok "damlaya damlaya göl olur." misali ortaya büyük bir eser çıkardık.

Bir gün yolda gidiyorum, rahmetli Nihat Demiryük ile karşılaştım. Çok iyi bir işe teşebbüs ettiğimizi söyleyerek bizi motive etti. Bunun yanında da şehirde, karşı bir grup oluştu. Olumsuz şeyler söyleyerek bizim heyecanımızı kırmaya çalışanlara rağmen biz yolumuza devam ettik. Her yerde vardır; ama sanki bizim memlekette yapana, köstek olan grup daha bir yaygındır. Birçok insan bizlere güveniyordu. Makbuz karşılığında kulübe para yardımları alıyorduk. Hep yanımızda oldular. "Cami yapımı için geleydiniz, yardım ederdim; ama top oynamaya yardım etmem." diyenlere inat kahvehanelerden insanları maç seyretmeye getirmeyi başardık.

Doğu Sineması'nın sahibi benim de kayınbirade-

rim olan Raci Karakaş ile Zühtü Akbaba bir gün Taşmağazalar'da esnaftan kulübe yardım toplamaya çıkmışlar. Yardım eden var, etmeyen var. Bir esnafımız yardım etmek istememiş, bizimkiler de üzölmüşler. Tam o esnada yaşlı bir yorgancı varmış karşı dükkânda ve yorgan kaplıyormuş. "Dede, biz Erzurumspor'a yardım topluyoruz, sende yardım eder misin?" diye sormuşlar. "Ne edecek ki Erzurumspor?" demiş yorgancı dede. "Başka şehirlerle top oynayacak!" dedikleri zaman "Ben toptan anlamam; ama işin içinde Erzurum'un adı varsa alın benden 2,5 lira..." demiş ve parayı vermiş. O kadar sevinmiş ve mutlu olmuşlardı ki, bunu rahmetli Raci her anlatışında "Erzurumspor'un temelinde o 2,5 liralara var." derdi.

KETECİ: Erzurumspor'un amblemi nasıl ortaya çıktı?

ÖZGÖR: Takımın amblemi için Avni Özden kardeşim Ankara'ya gitti. Orada görüştüğü dönemin ünlü resim hocalarından İhsan Şafak, Çifte Mina-reli Medrese'deki Selçuklulardan kalan çift başlı kartalı çizerek kulübün amblemini oluşturdu.

KETECİ: Erzurumspor'un ilk yıllarına dair bizimle birkaç hatıra paylaşabilir misiniz?

ÖZGÖR: 1968-69 Türkiye liginde antrenör olarak Selahattin Ünlü'ye görev verildi. Çok azimliydi. Su spor, Palandöken Spor Kulübü, Erzurum Demirspor ve Erzurum Doğuspor'dan bazı transferler gerçekleştirildi haliyle. Suspor'dan Fikret Duran (Canavar Fikret), Yüksel Toparlak; Erzurum Doğuspor'dan Edip Budak, Ahmet Kobaza, Turan Eğriçayır, Ender Narmanlıoğlu; Palandökenspor'dan İlhami Kaya, Erzurum Demirspor'dan Nihat Elmas, Mahmut Al-

kor aklıma ilk gelen transferlerimizdi. Taraftar da sevdiği futbolculara lakap takardılar. Hasan Sarğın'a "Bazuka Hasan" derlerdi; çünkü basketçiymi ve taç atışlarında ustaydı. Fuat Sucu vardı, ona da "Gudul Fuat" derlerdi.

Başında kasketi, elinde mavi beyaz bayrakla maçıtan önce sahaya çıkan biri vardı, herkes onunla coşardı: Amigo Lütfü (Gıggıl Lütfü)... Uzun yıllar kalecilik yapan Ersin (Kayaalp)vardı, Erzurumlu değildi, İskenderunluymdu. Ona da "Bir garip Ersin!" derlerdi ona. Erzurumspor'un Fenerbahçe'yi 3-0 yendiği maçta kaledeydi.

KETECİ: Erzurum'daki eski sosyal hayata dair bize neler söylemek istersiniz?

ÖZGÖR: Eskiden her evde tandırlar vardı, ekmekler pişirilir, kavurmalar yapılırdı. Komşunun hakkı veriliirdi. Şimdi komşuluk bile yok... Her hafta 8-9 komşunun beyleri bir evde toplanır, siret okurlardı. Tel helva çeker, hikâyeler anlatırlardı. Erzurum, her partinin seçim öncesinde ilk geldiği yerlerden biridir. Erzurum bu ülkenin dengesidir. Erzurumlu siyasilerden kendisi için değil, memleketi için istemeyi bilmelidir. Yan komşum Muhsin ve Lütfü ustaların çalıştırdığı Spor Berberi'de Erzurum aydınlarının, siyasetçilerinin, üniversite hocalarının bürokratların tıraş olmaya geldiği bir mekândı. Dolayısıyla pek çok simayla tanışma ve aşına olmanın imkânını yakalıyorduk. Bir keresinde iki senatör ve üç milletvekili aynı anda berber dükkânına gelince bizim dükkânın çevresi miting alanına dönmüştü.

KETECİ: Erzurum denilince siz de hangi duygular uyanıyor.. Köklü ve eski bir esnaf olarak, bizlere başka neler anlatmak istersiniz?

ÖZGÖR: Tarihe tanıklık eden, medeniyetlere ev sahipliği yapmış yüce bir şehirdir Erzurum.. Her ne yöne baksan tarih kokar.. Bunu iliklerinize kadar hissedersin. Aziziye - Mecidiye Tablaları, Çifte Minareli Medrese, Üç Kümbetler, Saat Kulesi, Lapaşa Cami, Rüstem Paşa Bedesteni.. Buraları bilmezsen bu şehrin tarihteki yerini anlayamazsın..

Dualı bir şehirdir, Milli meselelerde hassastır. Muhafazakarlığın hakim olduğu bir Anadolu şehridir Erzurum.. Ataerkil yönetim hakim. (Gülümsüyor) Erzurum insanı çok misafirperverdir, ağırlamayı, paylaşmayı sever. Kanaatkardır Erzurum insanı. Yapılan yardıma hiç bir zaman karşılık beklemez, Erzurumlu. Eski yıllarda herkes birbirini tanır, der-

de derman olayı, acıyı paylaşmayı, mutluluklara ortaklaşa çoğaltmayı bilir. Dadaşın barın 'da olduğu gibi omuz omuza olmayı, kolları çelik gibi birbirine dolamayı, elleri kenetlemeyi çok iyi becerir. Şimdi uzağız, hastalıktan sıla-ı rahim yapamıyoruz. Bazı olumsuzluklar duyuyoruz, kültürümüz, örfümüzün yaşanması adına.. Bu bizi üzüyor. Erzurumlu büyüğünü küçüğünü, komşusunu, dostunu aziz bilir, korur ve kollardı. Selamı sabahı bilirdi. Selamın adabını, alışverişin hakkını gözetirdi. Erzurum halkı komşuluğa önem verir; hastalıkta, sağlıkta, cenazede kendi evini komşusuna çıkar gözetmeksizin açar. "Ev alma komşu al" atasözü memleketimizde geçerliliğini her zaman korurdu.. Şimdilerde imar adına mahallelerin tahrip edildiğini duymakla üzgünüz. O eğri büğrü sokakların iki yanında sıralanan kâgir, taş, çamur evler, binalar da sıcak insani ilişkiler yaşanırdı. Beton binaların arasında her şeyi unuttur olduk şimdilerde.

Her mevsim bir farklı güzelleşen başka bir şehir var mı? Söyle bakalım. Erzurum her mevsim bir başkadır. Bakma buralara gelip milyonlarca insanın içerisinde kaybolup gittiğimize..

Geleneğe, göreneğe, adete önem verir Erzurumlu.. Yıllardır nasıl süre gelmişse öyle devam ettirmeye çalışır atasından dedesinden gördüğünü... Her Bayram öncesinde şehirdeki canlılık şimdilerde devam ediyor mu? bilemem ama biz şanslı nesildik bu anlamda..

Mübarek Ramazan ayını, Kurban Bayramını Erzurum'da geçirmelisin ki, ne demek istediğimi daha iyi anlayabilesin..

Burada Batı'da bayram -tatil - demekken; orada Bayram birlik beraberlik, kardeşlik, paylaşma ve yoksulun hakkının gözetilmesi demektir. Erzurum'da bayram, bayramdır gerçekten.. Aile bağları çok kuvvetlidir, hemşerilerimiz arasında. Ananelerimizin zamanımıza kadar sürdürülmesinde etken olanda budur bence.

Eskiden Erzurum ticaret şehri.. Deve yüklü kervanların geçtiği, ticari hayatın canlı olduğu bir şehir. Şehrin sosyal ve ekonomik hayatına katkıda bulunan bizim zamanımızda bir Üniversite vardı. (Atatürk Üniversitesi) Bugün Üniversite sayısı iki olmuş bu şehirde, ama maalesef ki gördüğümüz, işittiğimiz aynı ahenk yok.. " Doğu'nun Paris'i " derlerdi Erzurum'a o dönemlerde. Bu ifadeyi tekrar dedirtmek bizlerin elinde. Yani şehirde yaşayanların, yatırımcıların, hayırsever işadamlarımızın ve tabii ki göç ederek ayrılan bizlerin. Yıllardır söyleriz ki : " Kaliteli göç verdi, kalitesiz göç aldı Erzu-

rum. " Gel kardeşim bırakalım kaliteliyi, kalitesizi. Birlikte bir şeyler yapmaya çalışalım. Bu yöreyi yine elbirliğiyle kalkındıralım. Gençleri teşvik edelim. Bu memleket bizim.

Diyoruz ya! Kar Şehri Erzurum. Palandöken Dağı gibi bir nimetimiz var. Şehir merkezine bu derece yakın kayak merkezi olan başka şehir var mı? Yok tabii. Bunu değerlendirmek lazım. Yerli ve yabancı turisti çekmek lazım memlekete.. Güzel şeyler yapılıyor; duyuyorum ve izliyorum. Daha güzeline, daha iyisine layık Erzurum.

KETECİ: Kemal amca konuşmalarınızda, sohbetlerinizde Erzurum neden şivesini kullanıyorsunuz. Sizi tanıyan eski arkadaşlarınız. Foto Spor, Kemal Özgür deyince, Erzurumlu nazik, kibar konuşan, giyimi ile davranışları ile farklı bir portre çiziyorlar. Eskiden kullanmadığınız kelimeleri bugün kullanmanız bir özlem ifadesi olabilir mi?

ÖZGÖR: Ne dersen de sevgili Neslihan, ok yaydan çıktı, dönüşü olmayan bir kararla topraklarımızdan kopup İstanbul denilen bu insan öğüten şehre geldik. İnsan maziyi unutamıyor, bazen bir türkü, bazen bir şiir, bazen bir kelime ile doğduğu topraklara gidiyor. Erzurum ile özdeşleşmiş, yöremizin öyle güzel kelimeleri var ki.. Bunları kullanıyorum bazen sohbetler arasında. Bu kelimelerden aklımda kalanları bir yere not ediyorum. " yeri geldiğinde kullanıyorum, bundan da zevk alıyorum.

KETECİ: Birkaçını sayarsanız, söyleşimize eklesem..

ÖZGÖR: Senin de babanın da kullandığınız kelimeler bunlar;

"Ander : Münasebetsiz

Avel: Beceriksiz

Bahtavar: Mutlu ,mesut olan kimse

Dümsük : Yumruk

Fırt: Yudum

Gamo: Kibirli, Gururlu

Henek :Şaka

Kafter: Sevimsiz İhtiyar

Öbelek: Yüksek yer

Tavtav: Kılıktan kılığa giren

Zevklenmek: Alay etmek.. daha bir sürü kelime..

Şimdiler de dikkat ediyor musun sanatkarlar yerel dille şarkı ve türkü söylediklerinde daha çok rahat görüyorlar.. Dil'i ihmal etmemek lazım. Dil millî birliğimizin unsurlarındandır.. Bizi birbirimize bağlayan millet yapan değerlerin başında gelir..

KETECİ: Eski Bayramlardan bahsettik az önce.. Peki Milli Bayramlar nasıl geçirdi Erzurum'da?

ÖZGÖR: Erzurum bir başkent değil ama inan ol bu ülkenin nabzının attığı yerdir benim güzel kızım. Hele ki o yıllarda. Milli Bayramlarda Okullar arası yarışmalar yapılır(en güzel tören hangi okulda gerçekleşecek diye yarışılırdı) , Cumhuriyet Caddesi başta olmak üzere tüm dükkânlar Al Bayrağımızla bezenirdi. Zafer takları yapılırdı. Halk tören alanını hıncahınç doldurur ve coşkuyla kutlamalara eşlik edilirdi. Halk Oyunları ekiplerinin gösterisi hele de Haçer Barı ve Köroğlu Barları heyecanla seyredilir, Bar tutan Dadaşlar alkışla ödüllendirilirdi. Kurtuluş bayramlarında askerimiz Milli Mücadele'de ki elbiselerle İstanbul kapıdan, Harput kapıdan şehre temsili giriş yapar caddenin iki tarafın kuru sıkı atışlar yaparak ilerler bugün İdare mahkemesi olarak kullanılan o dönemin vilayet binasının önüne gelir, atlı milis kuvvetleriyle birleşir göndere bayrak çekerlerdi. Herkes büyük bir coşku yaşar gözler yaş dolar, heyecan arşa çıkardı. Akşam ki Fener Alayı içinde yine çocuklarımızla seyre çıkardık. Her siyasi görüşten olan arkadaşlarla derin sohbetlere dalar, ülkenin geçtiği karanlık günlerin mütalaasını yapar ve içinde bulunduğumuz güne bu kutlu günü bize armağan eden başta Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere o şanlı ecdadı rahmetle yâd ederdik. Önceleri Erzincan Kapı çarşısında ki Eski Kapalı Spor salonunda daha sonraları Dadaş sinemasında en az on vilayetten gelen folklor ekipleriyle iki-üç gün süren kutlamalar yapılırdı. Şimdilerde o heyecan ve milli duygu yok. Yasak savma babından törenler yapılıyor..

KETECİ: Çok uzun yıllardır Erzurum'dan ayrısınız. İstanbul'da Erzurum'u yaşamak ve yaşatmak mümkün mü?

ÖZGÖR: 1981 yılında ayrıldım, Erzurum'dan. Ama bu ayrılış fiziki bir ayrılış oldu. Gençken ara ara sılay-ı rahim yaptım. Ama son yıllarda demin de söylediğim gibi rahatsızlığım sebebiyle gidemiyorum. Kışları Küçükkyalı'da yaz aylarında ise Altınoluk'taki evimizde hayatımızı idare ettiriyoruz. İstanbul'da Erzurumlularla iç içe bir yaşantımız mevcut. Bir çoğu ata dede komşuluğu, dostluğu. Ne mutlu bize, bundan iyisi var mı? Çok kıymetli arkadaşlarım var haberleştiğim, imkanlar ölçüsünde bir araya geldiğimizde doyumsuz sohbetler ettiğim.. Mesela : Zühtü Akbaba / Şadi Tanşu (biliyorsun aynı zamanda da Kayınbiraderim olur

kendisi) / Cahit Solakoğlu / geçtiğimiz aylarda aramızdan ayrılan Hulusi Seven ve Sıtkı Taflan (bu isimleri zikrederken gözleri doluyor Kemal Amcanın. / Necip Saatçioğlu / Aynı yörenin ve aynı kültürün çocukları olmak böyle bir şey işte. Kilometrelerce uzak olabilirsiniz memleketten ama tanıdık bir ses, bir kelimenin yanında tanıdık bir tatla alır götürür seni memlekete.

Alışmışız Erzurum'a ait yöresel ürünlere.. Evimizden eksik etmeyiz hiç Göğermiş Peyniri, Kuşburnuyu, Tereyi, Civil Peyniri, Aşotunu.. Bunların yanında bir de candan bir dost sohbeti oldu mu? biz daha ne isteyelim Allah'tan..

Erzurum'un İstanbul'daki sesi olan senin de yönetiminde bulunduğu bir İstanbul Erzurumlular Vakfı var mesela Kadıköy'de.. Sağlık sorunlarımdan önce benimde gidip geldiğim, eşi dostu görüp muhabbet ettiğimiz, İstanbul'daki Erzurumluları bir arada tutan, özel durumları mesajla bildiren ve Erzurum'dan gelen öğrencilere sahip çıkmaya çalışan bir Vakıf. Erzurum'a ait her şeyi bulabilir sin orada. Dostluk, arkadaşlık, insanlık, paylaşımcılık. İşte bütün bunlar mutlu olmamız için birer sebep..

Görestim memleketimi, toprağımı, dertlerimi depreştirdin.. Diyor Erzurum ağzıyla. *Söyleşimizi Erzurum'a selam göndererek tamamlıyor. Babasının amcası Şefik Özgör, kurtuluş mücadelesinde Erzurum Kalesi'ne giren ilk teğmenlerden biri olan Kemal Amca bunun gururunu her zaman taşıyor. Kemal Amca 1981 yılında Erzurum'dan çocuklarının istikbali için İstanbul'a göç etmiş. İstanbul 'a geldikten sonra Saim ve Suat Özyazıcı kardeşlerle beraber fotoğraf malzemesi satışı yapmış. Şimdilerde onu çok seven ailesi ve torunlarıyla beraber Küçükkyalı 'da ikamet ediyor. Kendisine sevdikleriyle hayırlı ve sağlıklı ömürler diliyoruz.*

Kıymetli .... Okuyucuları, Anadolu'nun kilidi konumundaki Erzurum kurulduğu tarihten itibaren her döneminde başrol oynamıştır. Osmanlı yönetimine girmesiyle beraber geçmişinden gelen bölge şehri konumunu devam ettirmiş, askeri ve ticari yönden ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devletinin önemli eyaletlerinden birisi olan Erzurum'un merkezle olan bürokratik yazışmaları günümüzde Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde saklanmaktadır. Binlerce belge ve defter dizisinden oluşan bu koleksiyon, dönemin Erzurum'u hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Yaklaşık 500 yıllık devasa bir tarihi ihtiva eden belgelerin tamamını siz değerli okurlarla buradan paylaşmamız elbetteki mümkün değildir, ancak Erzurum tarihinde yer tutan önemli ve dikkat çekici belgeleri bu sayımızdan itibaren sizlerle paylaşarak Erzurum tarihine farklı bir açıdan bakma imkanı sağlamayı ümid ediyoruz. Bu fırsatı bizlere veren Şehr-i Kadim Aziziye dergisine ve değerli yöneticilerine teşekkür ediyorum. Bir sonraki sayı da buluşmak dileğiyle.

Nurullah NEHİR
Osmanlı Arşivi Uzmanı

BOA, DH.ŞFR, 463 / 82

Erzurum ve çevresindeki Ermeniler'in Ruslar'ın desteğiyle isyan hazırlığında oldukları, buna karşı silahlı milis güçlerinin hazır tutulması gerektiği hakkında, Erzurum Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgraf.
3 Mart 1915

Sadeleştirme

[Erzurum Valiliği'nden],
İçişleri Bakanlığı'na,
Bölgedeki Ermeniler'in Ruslar'ın desteğiyle genel bir isyan çıkarmaya karar verdikleri ve bu kararlarını uygulamak için havaların uygun olacağı zamanı bekledikleri kesinleşmiştir. Bu meseleyi daha önce de size arz etmiştim. Anladığım kadarıyla bu işle uğraşmak yalnızca Üçüncü Ordu Komutanlığı'na bırakılmıştır. Halbuki ordu komutanı [Mahmud Kamil Paşa] ordunun işesi ve hareketi ile meşgul olduğundan bu meseleyi takip edemez. Ayrıca Bitlis, Van ve Harput vilayetlerinde yeterli jandarma kuvveti yok gibidir. Yeni birlikler sevk etmek veya jandarma alay kadrolarını doldurmak da mümkün değildir. Ancak jandarma alayları yeniden kurulabilir. Aynı zamanda milis teşkilatına sürat vermek gerekir. Komşu vilayetlerle bu konuda istişare ediyoruz. Halil Bey gelince Cevdet Bey tekrar Van'a dönecektir. Elde yeterli silah vardır. Bunların milislere dağıtılması için valilere emir vermek uygun olacaktır. Mayıs'a kadar bu işin halli gerekir. 3 Mart 1915

[imza] Erzurum Valisi Hasan Tahsin Bey

Transkripsiyon

[Erzurum Vilayeti'nden],
Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne,
Mahreci : Erzurum
Civar Ermeniler'in Rus nam-ı hesabına kabil olduğu kadar umumen ve müttehiden bir hareket-i kıyamiyeye karar verdikleri ve bu kararlarını icra için dağların misafir kabulüne müsaid zamanı bekledikleri bir çok esbab ve delail tahtında tahakkuk ediyor, bu meseleyi evvelce de arz etmiş idim, Başkumandanlığın işarına atfen telakki etdiğim emr-i devletlerinde iş yalnız Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na terk ediliyor, ordu kumandanı [Mahmud Kamil Paşa] ordunun sıhhat ve işesi ve hareketi ile meşgul olduğundan bu meseleyi tamamıyla takip edemez, bir de Bitlis [ve] Van [ve] Harput vilayetlerinde müracaat edilecek kuvve-i askeriye ve jandarma yok gibidir, sırf bu maksad için vilayat-ı şarkiyeye asker gönderilmesi imkanı yoktur, jandarma alay kadroları iade edilmiyor, hemen bu alayları yeniden tesis ve teşkil ederek işe başlamak aynı zamanda milis teşkilatına sürat vermek muktezidir, biz civar vilayetlerle muhabere ve ittihaz-ı mukarrerat ediyoruz, Halil Bey [KUT] gelince Cevdet Bey içerilerden (?) Van'a avdet edecektir, her tarafın istediği silahlardır, fazla miktarda büyük çaplı mavzer vardır, bunları milislere tevzi için valileri mesul ve mücbir (?) bırakmak muvafık olurdu, her halde Nisana [14 Nisan-13 Mayıs 1915] kadar bu mesele ile de meşgul olmanızı istirham ederim.

Fi 18 Şubat sene [1]330 [3 Mart 1915]

[imza] [Erzurum] Vali[si] [Hasan] Tahsin [Bey]

TELEGRAMME

تلفرافنامه

دولت علیہ عثمانیہ تلفراف ادارہ سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

Etat d'emploi sans responsabilité à raison du service de la télégraphie

حالت تلفراف عملیات دولت عثمانیہ مسئولیت لبرال الی

[1311]

Retransmission en Émission			RECEPTION			
سوت تلفراف	کتابت تلفراف	تکرار کتبہ و ارسال	مأمور امپراتوری	مأمور امپراتوری	تاریخ	مردم کتبہ
Poste	Station		Signature de l'Empire	Signature de l'Empire	Date	Signé de

De: خبر Pour: خبر مورخ: ۱۳۱۱

N°: ۱۱۲۰ Date: ۷ H. ۷ م. ۱۳۱۱

Vote: ۱۳۱۱ Eventuelles: ۱۳۱۱ اشارت: ۱۳۱۱

رابطہ نہ جیدہ

Handwritten telegram text in Ottoman Turkish script, consisting of multiple lines of characters and some annotations.

DH. SFR 463/82 2vvt (2stt) f1

ÜNLÜLERİN KALEMİNDEN

ERZURUM

Ünlülerin Kaleminden Erzurum yazı dizimizin yeni bölümünü edebiyatımızın usta kalemlerinden İsmail Habib Sevük'ün "Yurttan Yazılar" adlı yapıtına ayırdık. Önce Cumhuriyet gazetesi için kaleme alınan, daha sonra kitaplaşan gezi yazısı niteliğindeki bu yapıt, 1936- 1937 yıllarında Anadolu'nun sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşantısına ışık tutuyor. Erzurum ve çevresi bu kitapta "Yukarı Doğu Diyarı" başlığında geniş bir yer buluyor kendine. Kitabın giriş bölümündeki; "...Ozonlu deniz havasıyla yağmur yüklü deniz bulutu; bunlar bir koridora girer gibi, Anadolu'ya garbdan giriyor... Anadolu garba bakıyor ve garbdan alıyor değil, o garbdan ayrılmadı bile. Onun ayrı gibi görülüşü, görüşümüzün satıhta kalışındandır..." tümcelerini okur okumaz, bu kitabın odak noktasının Doğu ve Doğu'daki illerimiz; dolayısıyla da bu iller içinde parlayan bir yıldız olan Erzurum olduğunu hemen seziyorsunuz. Sizleri, otuzlu yılların sonundaki Erzurum'da keyifli bir geziye çıkaracak olan alıntılarla baş başa bırakıyorum.

YURTTAN YAZILAR

İSMAİL HABİB SEVÜK

FIRAT'IN TERCÜMEİHALİ/GEÇİRDİĞİ EVRELER, GEÇMİŞİ

İKİ KARDEŞ

Birincisi Erzurum üstündeki Dumlu dağından doğdu... Yürüyeceği yerde koşuyor, akacağı yerde sıçırıyor; bütün gövdesi ürpermiş, her tarafı köpük içinde, çehresi güler değil, çatık, rengi açık değil koyu... İnsanlar onun bu haline bakarak Karasu dediler!

YURTTAN YAZILAR

İSMAİL HABİB SEVÜK

FIRAT'IN TERCÜMEİHALİ/GEÇİRDİĞİ EVRELER, GEÇMİŞİ

İKİ KARDEŞ

Birincisi Erzurum üstündeki Dumlu dağından doğdu... Yürüyeceği yerde koşuyor, akacağı yerde sıçırıyor; bütün gövdesi ürpermiş, her tarafı köpük içinde, çehresi güler değil, çatık, rengi açık değil koyu... İnsanlar onun bu haline bakarak Karasu dediler!

SERHAD BELDESİ: ERZURUM

13 Şubat 1937

Kop dağına aşıyoruz... Meğer bu dağın kendi değil yeri yüksekmiş... Kop'un öte yamacına iniyoruz. Önümüzde Erzurum ovası, ovanın ortasında haşmetli Fırat'ın henüz Karasu adındaki körpe çizgili zikzakları ve ovanın karşısında Palandöken'in eteklerine bir gölge gibi abanmış Erzurum.

Ovanın cenubunu kaplayan Palandöken dağı; sarplığından dolayı hayvanlar tırmanırken palanları düştü-

ğü için bu ismi aldı. O silsile içindeki Egerlidağ, konulan isim dağın adı değil, tarifidir. Bu silsilenin şark ucu, Erzurum'un ensesine rastgelen kısım, adı Deveboynu; iki üç hörgüçlü silsile oraya gelince sahiden diz çöküp boynunu yere uzatmış bir deve oldu gibi birden yassılaşıyor gergin gergin boyun kırıyor... Kop'tan gelen transit yolu Deveboynu'ndan geçer ve doğudan gelecek düşman Erzurum'a ancak o boyundan gelebilir. Uzağı bırak, yalnız on dokuzuncu asrın ikinci çeyreğine kadar Ruslarla orada üç defa cenkleştik. Rus generali Paskaviç 1828'de oradan gelerek Erzurum'u almıştı... Üç cenkten birinde yeniliş, birinde yeniş; üçüncüsünde hem yeniliş hem yeniş; muvazene denkleğini ancak dördüncü bir cenk bozacak. Büyük Harp patladı, Sarıkamış faciasından sonra taarruz sırası Ruslarındır. Deveboynu'nu iyice müstahkemlemişiz. Başka yol yok, ovanın şarkı Kargapazarı dağlarıyla kapalı. Cismi de ismi gibi: o kış kıyamette kargaların bile geçemeyeceği haşin bir dağ. Geçilmez diye orayı müdafaasız bırakmışız. Fakat Rus kumandanı Yudenic istihkâmla çarpışacağına tabiatın sarplığı ile savaşmayı tercih ediyor. Hain Kargapazarı, Rus orayı aştı ve ötede Deveboynu büyük bir boyun olarak kaldı... Kargapazarı hain, Deveboynu şehitlik, Palandöken öfkeli, Pilavtepe verimsiz ve Kop dağı belalı... Ovayı çevreleyen dağların en hayırlısı ve en mübareği Dumlu dağıdır. Ovanın şimaline gelen şu kalın gövdeli, efendi duruşlu dağ. Fırat, buz gibi, billur gibi oradan çıkıyor...

Şehre girmek üzereyiz. Önümüze kocaman bir mânia çıktı; bu ne duvardır, ne kaledir, ne settir; sanki bir dağ dilimini yuvarlayarak üstüvaneleştirip yatırmışlar. Böğüründe tünel gibi bir oyuk; yanları ve tavanı kesme taştan örülme. On beş metre derinliğinde bir tünel. Ancak araba geçebilir. Esrarlı Mısır mabetlerinin yeraltı methalinde gibiyiz. Burası İstanbul kapısı imiş. Daha böyle Kars, Ardahan, Harput isimlerini taşıyan üç kapı var. Bunlar Tanzimat devrinin istihkâmlarıdır. Erzurum etrafını yere yapışık bir dağ sucuğu gibi çevreledi. Şehrin göbeğinde bir kule ve yanında kale burçları yükseliyor... O kalenin üç suru ve üç kapısı vardı. Şimalde Gürcü kapısı, şarkta Tebriz kapısı ve cenupla garp arasında Erzincan kapısı. O kapıların ne kolu kaldı, ne kanadı; kalan yalnız adlarıdır. Eski hisarların hepsini " Devre-i Muttasıla"nın istihkâmlarına harcadılar.

Nasıl Erzurum mamur ve güzel mi?

Bir cümbüş yerinde değil, bir serhat beldesindeyiz, şark tarafından ne vakit bir harp patlarsa devlet hemen bağırdı: "Aman Kahraman Erzurum!" Aman

9 Kasım 1877 Aziziye Savaşına katılan kadın-erkek Erzurum'luların 1952 yılında Tabyalari ziyareti

zamana lüzum yok; madem ki kahramandır, balını yapan arı gibi o da kahramanlığını yapacak. Kahraman, her harpte yapacağını yaptı ve devlet her harp bitince kahramanını unuttu! Kan akıtmak, Erzurum en önde; imar etmek, Erzurum çok uzakta. Vatana olan borcun hiçbir vakit sonu olmaz; fakat bu serhat beldesi vatana borcundan ziyade vatandan alacaktır.

ERZURUM'dayız. Şehirde önce şehirliyi konuşalım. Gövde içinde ruh var; beldeler ruh olan halkın gövdeleleridir. Kalıplı gövde ne çıkar, eğer içindeki ruh kalpse. Aevli ruh, asil ve coşkun ruh, büründüğü gövde o kadar gösterişli değil mi, ne zarar? İçteki ruh, dıştaki maddeye ışık gibi vurduysa o madde ne olsa güzeldi.

Erzurum yüksek, tam Bursa'daki Uludağ otelinin bulunduğu seviyede; kış uzun ve usandırıcı; fakat ne sis ne rutubet; soğuktur üsütür, ama kurudur dokunmaz. Düşen kar altı ay kalkmıyor, buna karşılık havanın iki binlik ağırlığı kalktığı için damarlar daha geniş ve kan dönüşü daha rahat. İçilen su, insanın içine cam bir borudan dökülür gibi gidiyor. Havanın sertliği ve temizliği, biri yağı eritiyor, öteki yaşı artırıyor. Orada altmış yıl önceki Aziziye harikasında kahramanlık yapmış olanlardan kadınlı erkekli yaşayanlar var. Onlardan bazılarını göreceğim. Onlar ki kutsileşmiş asırlık harikalardır, sadece yaşlıya değil, mukaddese gidiyorum...

Ertesi gün halkevi reisiyle bir arabaya atladık. Aziziye vakasının kadın kahramanlarını göreceğiz. Topdağı eteklerindeki fakir mahallelerde Name kadının evini sora sora güçle bulduk. Kısa boylu, tıknazca,

kara gözlü, saçları kınalı ve kulakları biraz ağır işiten deryadil bir kadın. Yaşını sordum:

Eh altmışı geçmişiz, dedi.

Hâlbuki Aziziye vakasında birkaç yıllık gelinmiş.

Öyleyse sekseni aşmışsınız, dedim.

Bak hele, dedi, haberimiz olmadan yıllar da nasıl geçirmiş!

Name'yi de arabaya alarak Nene'ye gittik. Bu uzun boylu, beyaz saçlı, gri gözlü ve asabi edalı yaman bir kadın. Yaşını nafile sormuşuz:

O zaman yirmisinde gelindim. Siz okumuş adamlarsınız, şimdi kaçımda olduğumu kendiniz bulun!

Bu kadının şimdi kocası yüz on yaşındadır ve kızı inmelidir. Kendisine biraz para verecek olduk:

Parayı nedeyin a efendi, bana bir iş bulun da evdekilere bakayım, dedi.

Bunlara iş bulmak değil, bunlara iş yaptırmak ayıp; bunlar ki en yapılmayacak işi yaptılar. Onların yaptıklarıyla övünelim ve onlara yaptığımızla utanarak. Kahramanlığı kanıksadığımız için mi kahraman kıymetini bilmeyiz? Fakat bunlar yalnızca kahraman değil, altmış yıl önceki o eşsiz harikuladeliğin hayatta kalmış hatıralardır. Bu üç beş hatıra üç beş kurşun maaş bağlamak; bu onlara iyilik olmaktan daha çok, bizi nankör olmaktan kurtaracaktır.

On ikinci ve on üçüncü asırlardayız. Garbın şimdiki büyük mamurelerinden Berlin henüz doğmamış bir isim, Paris taslak bir beldecik ve Londra sisler içinde

meçhul bir efsanedir. Hâlbuki Erzurum; hem ticaret hem askerlik yollarının düğümlendiği yer; hele Hülagü'nün Bağdat'ı yakıp yıkışından sonra oranın ticareti de buraya geçince şehir, şimdiki Kiremitlik Tabyalarına kadar alabildiğine büyüyüvermişti. Daire daire üç kat sur. Sıra sıra üstüvani burçlar ve yer yer altmış yetmiş kadar kulenin tunç endamları; Erzurum yerden fıskırmış gibi sert sert göğü tırmalıyor...

Bu surlar içindeki şehir: Sincabi kubbeler üstündeki çinili mahrutlarıyla gülümseyen Selçuk hamamları; mermer revaklar üzerine geniş saçaklarını yaymış endamlı saraylar; tuğlanın yakutuyla örülerek aralarına lacivert işlenmiş minareler; hep böyle mermerin nurdan, çininin rüyasından ve tuğlanın ışığından yapılmış medreseler, mescitler, kümbetler... Güneş vurduğu zaman rengarenk bir şehriayın halinde fağfur-lar diyarı gibi pırıldayan belde...

Dört cephede dört haşmetli kapı; büyük değirmi taşların kavisli olukları içinde manivelayla harekete getirilen demir gövdeli ağır kanatlar tunç gürültüler çıkararak sabahları açılıp akşamları kapandığı zaman; ya Hint'ten, Çin'den gelen, ya Hint'e Çin'e giden bitmez tükenmez kervanların, ya şehrin heybetli kervansaraylarında konaklamak için içeri girişleri, ya konakladıktan sonra çıkıp yola revan oluşları... Şehirde refah hava gibi dalgalanıp su gibi akıyor. Bu Erzurum hayal olmuş uzak bir hakikattir...

Kuleden bakarken şu dört tarafa serilmiş evlerin görünüşü: Hepsi boyasız, kaim duvarlı, boz renkli, damları topraktan evler. Hemen hepsinin gövdeleri kâgir ama kurumuş kerpiç kalıpları gibi duruyorlar. Çoğu iki katlı olmasına rağmen bu evler hep yere yatmıştır. Şehir ayakta değil yatakta gibi. Maziden kalma güzelim abidelerde bile aksayan ve ağlayan bir hal var. Şehrin ilk eseri olan Üçkümbetler yarı bellerine kadar toprağa gömülü. Minaresinin üst kısmı uçmuş Yakutiye medresesini de sonradan yapılmış kışla ile hapse almışlar. Son bir himmetle ölümden kurtulan o hari-kulade Çifteminarelerin arka kısmı gene toprağa gömülü. Sinan devrinden kalma Lalapaşa camisinin mermer sütunları ve kitabeleri yeniden gene badana-ya ve boyaya boğulmuş. Minaresiz kalan Kuyucu Murat camisinin kubbesi yosun tutmuş bir takke halindedir. Mazinin dinç abideleri bile halin dermansızlığı içinde tıknefes gibi soluyor. Şehrin nüfusu büyük harpten öncesinin yarısına inmiş. Hicretler, tehcirler, yıkımlar, yangınlar... yalnız Taşnak komitacıları son çekilişte on iki bin silahsız Türk kesiyorlar. Büyük harbin o büyük Sarıkamış faciasına en çok kurban giden Erzurum yiğitleridir. O harbin hala kapanmayan feci muhasebesini en ziyade orada görebilirsin: Transit çekildi, ticaret söndü, hayat durgunladı. Devlet meşgul, deva müşkül, Erzurum uzak. Artık beldenin gündüzü ıssız, gecesi elektriksiz ve...

Şimdiki Erzurum acı bir hakikattir!

Evvelki yaz başvekilin doğu seyahati; gördü ki bu metrukiyet içinde insanlar yaşıyorsa hava ve su sayesinde yaşıyor. Onun beyaz başı doğuya nurdan bir küre gibi doğdu. Maziden aldığımız vatan sadece mesafeydi. Vatanda kaybolduğumuz için vatani kaybediyorduk. Şimendifer siyaseti dediğimiz şey, mesafenin elinden vatani fethedişimizdir.

O, Doğu'dan döner dönmez, mesafeyi birer mızrak gibi tepeleyen raylar Sivas'tan Erzurum'a hareket emrini aldı. Oradan İstanbul'a kırk beş günde gelen kasap hayvanları iki yıl sonra üç gün içinde gelecek. O tarafların şarklığı güneş o taraftan doğduğu için değil, güneşi bizden önce gören yerlerin bize uzaklığındandı. Şarkta şarkı boğuyoruz...

Şehrin garbındaki saha; mülkiye ve askeriye ait on tane resmi daire; müfettişlik, kolordu ve mevkii müstahkem konakları; bankalar, evler, müesseseler; mektebi, oteli, parkları, havuzları, sineması, tiyatrosu; bir iki milyonluk iş. Şimdi orada bir tohum gibi duran mamure bir iki senede dallı budaklı bir ağaç gibi fıskıracak.

Hele şehrin istasyon semti; asıl binadan başka büro, atölye, hastahane, silo ve sair otuz kırk kadar yapı ile orası da ayrı bir âlem olacak. Büyük su deposu, şelaleden alınan bol elektrik; yalnız demiryolları idaresi istasyon semti için iki buçuk milyon ayırdı. Mamurenin nuru Erzurum'u şimalden garba, gürbüz iki kol gibi kucaklamak üzere: Bu sadece bir imar değil, lokomotif ve transit kamyonu; ticaretin hareketi, hareketin bereketi, bereketin şetareti; eskinin inmeli gibi yere serdiğini, yeninin pazısı dipdiri ayağa kaldırıyor. Yeni Erzurum yaklaşan ray gibi yakın bir hakikattir!

6 Mart 1937

KAYNAKÇA: Yurttan Yazılar/ İsmail Habib Sevik/Kültür Bakanlığı Yayınları

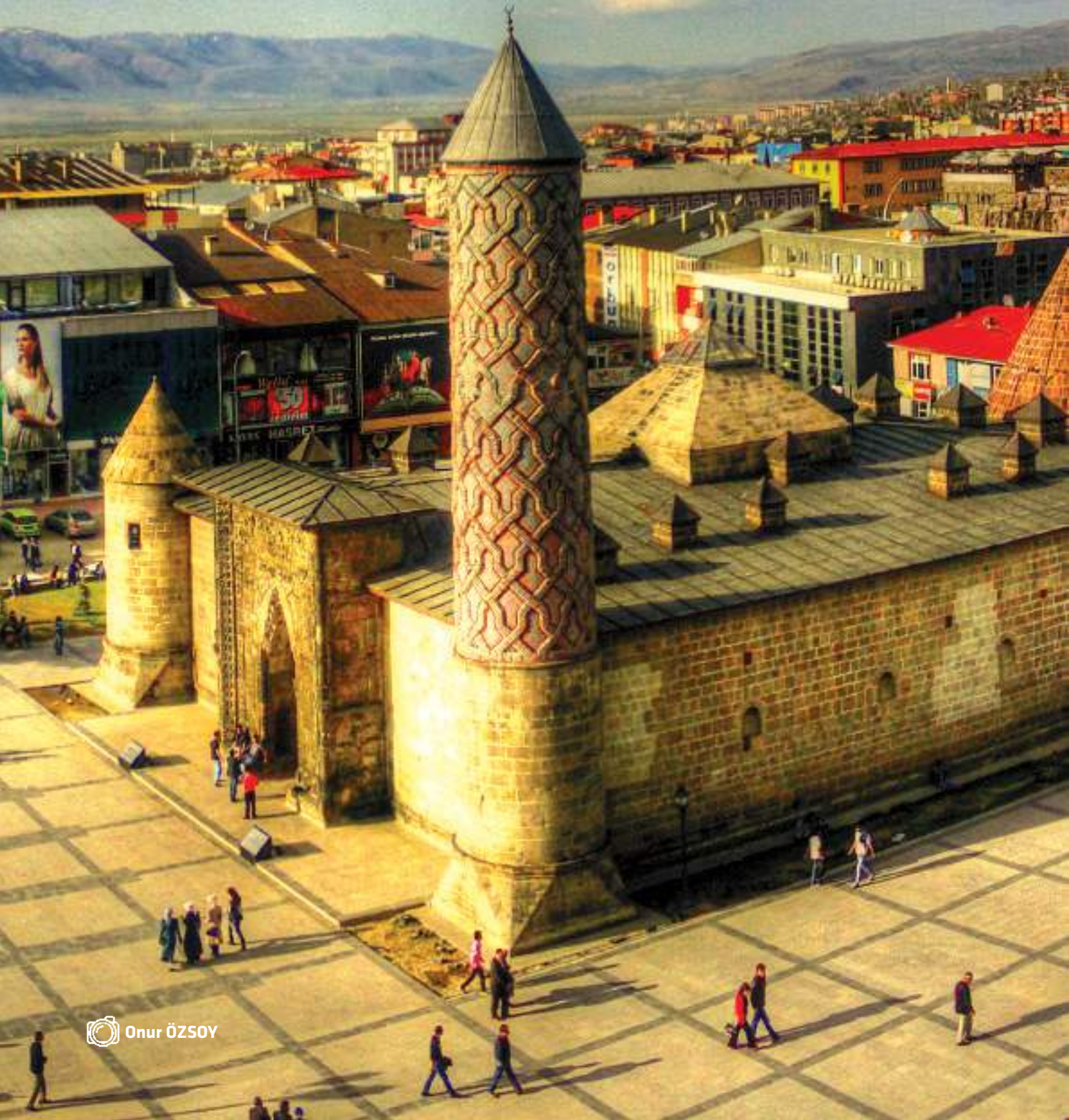

Sağda Name Kadın, Ortada Yaşar Emmi ve Solda Nene Hatun

ERZURUM'DAN SITEM...

 Hayati KERGET

 Onur ÖZSOY

“Bu memleket adam olmaz”, “Yaşanacak yer değil”,
“Kışın buzu yazın tozu”, “Buradan kaçan kurtulur”,
“Dev memleketi”

Her gün bu yaralayıcı sözlerle içimi kanatıp duruyorsunuz. Bu yakıcı sitemleri hak ediyor muyum? Hiç düşündünüz mü?

Yükseklerde bir yerdeydim. Beni siz buldunuz. Coğrafyama siz yerleştiniz.

Selçukoğulları, sert iklimimi ilimle yumuşattı, beni medreselerle süsledi.

Beyaz örtümün altında kar çiçekleri gibi tomurcuklandı, renklendi ilim kültür. Sonra dalga dalga imparatorluk coğrafyasına yayıldı. Semtlerim güzel mabetler, çağıl çağıl çeşmelerle süslendi.

İbrahim Hakkılar, Nef'iler, Emrahlar toprağımdan aldıkları feyizle başaklar verdiler.. Kapılarında oluk oluk kervanlar aktı. İpek yüklü, baharat yüklü kervanlar...

Bu huzur dolu yıllarda Evliya Çelebi'yi konuk ettim. Kışımдан, soğuşumdan şikâyetçi oldu; lakin yazıma doyamadı. Havamı, suyumı arar oldu. Yakut renkli çayını yudumlarken aşıklardan atışmalar dinledi, meddahlar izledi.

Gel zaman, git zaman; yurdu saran kara bulutlar benim de ışığıma kesti. Korumak için, uzanan kollar gibi tabyalarla bağrınıza bastınız beni. Çünkü seviliyordum o vakitler.

Rus'un, Ermeni'nin çizmesi altındaki bedenim, Nene Hatunları, vatanperver dadaşları incitti. Benim için canlarını ortaya koydular. Baltalarla, küreklele savundular varlığıma.

Yedi düvelin zulmünde inleyen vatan topraklarına “Ya İstiklal Ya Ölüm!”; kurtuluş mücadelesini başlatmak isteyen Mustafa Kemal'e yurdun dört bir yanını görebilecek, yükseklerde, mert, güvenilir bir yer gerekti.

İşte o yer, benim toprağım oldu. Ufuklarımızdaki kara bulutlara, yıldırımlar gibi inen keskin ışıklar ulaştı Mustafa Kemal'le...

Ocaklar yeniden tütmeye başladı, lacivert gecelerin ayazında...

Harabeye dönmüş vücudumun yaralarını daha yeni sarıyordum ki, mutluluğu başka topraklarda arama-ya başladınız.

İşgal dönemlerinde bile görülmemiş bir göçle, katar katar, arkanıza dahi bakmadan terk ettiniz beni.

İğrenerek, hatta küfrederek, ihanet eden benmişim gibi bırakıp gittiniz akın akın...

Sanki gittiğiniz yerlerde bensiz mi yaşadınız? Burununuzun kemiğini sızlatan hasretim; aklınızda, yediğinizde, içtiğinizde, türkülerinizde...

Bana ne verdiniz de alamadınız? Havanın amberini, suyun kevserini, çiçeğin cevherini sunmadım mı size?

Peki,siz??? Tandırbaşı, ayran aşu kokan evlerimden, Palandöken'in serinliğini taşıyan çeşmelerimden kaç tanesini bıraktınız?

Yıllarca çekişip durdunuz, çekemediniz birbirinizi. Sırt sırta vermediniz. Birlik olmadınız. Sadece bar oynarken el ele verdiniz. Her zaman en kolayını seçtiniz: SATIP SAVIP KAÇMAK!..

Hanginiz elinizi taşın altına koydunuz? Sorun kendinize... Bu maddi ve manevi mirası yaşatmak için ne yaptınız? Çok az şey; SADECE KONUŞTUNUZ VE AHKAM KESTİNİZ...

Kültürümün motiflerini bozmak, şivemi çirkinleştirmek için elinizden geleni ardınıza bırakmadınız.

İnanın, beni terk etmeyen parmak sayısı kadar az vefalı gönüldaşım varlığını sürdürmeye çalışıyorum.

Yalvarıyorum, beni daha fazla yaralamayın. Yoksa bir gün elinizden kaybolup gideceğim.

Beni ben yapan özellikleri anlatın genç nesillere. Anlatmakla kalmayın yaşayın yaşatın zamanın her diliminde.

Bırakın artık ayrılığı, gayrılığı... Birlik olun, kuvvetlenin, güçlü olun. Size hizmet verecek çalışkan, emin yürekleri arayıp bulun. Bu konuda mücadele edin, ittifak edin.

Manevi atmosferimde huzurla, güvenle, varlıkla sürdürün hayatınızı...

Ozan Kaderi'nin şu mısraları yaşanmasın ne olur?

“Öyle döndü ki dünya yüzlerde al kalmadı

Sen kendi köşende bittin bende de hal kalmadı”

Ben, ERZURUM; bunu bilir bunu söylerim.

ERZURUM'DA İLKLERİN KADINI

*Zekiye
Çomaklı*

Onu; yazılı ve görsel basının hatta Erzurum'un ablası olarak bilir herkes. Erzurum da hatırı vardır genç yaşlı, kadın-erkek herkesin üzerinde. Bazen TV de bir programda çıkar karşımıza, bazen radyo da duygusal şiirler okurken, bazen sahnede salonu ayağa kaldıracak hamasi şiirlerini seslendirirken görürsünüz. Bir bakarsınız Polis Bayramında Polis kıyafetini giymiş bayan polislerin manga başı bir bakarsınız aile içi şiddet için yürüyen bir protestocudur. O milli meseleler de miting meydanlarında uzatılan mikrofona kendine has üslubu ile tepkisini koyan bir Türk kadını, bazen yurt dışında verdiği konferanslarda Erzurum kültürünü anlatan bir konuşmacı, Erzurum'u layığı ile anlatmaya çalışan araştırmacı kimliği ile bir ev hanımı, yardım dağıtımlarında gönüllü elemandır.

O, Şiirleri Özbekçeye çevrilen, Azerbaycan da ve Almanya da yayınlanan dergilerde **“Erzurum da Zaman”** isimli yazısının yayınlanmasından duyduğu heyecanı herkesle paylaşmaya çalışan, Alman Aria Kunste Der Berliner Akademie tarafından Edebiyat dalında yılda bir kişiye verilen “Liyakat Nişanına” aday gösterilen bir araştırmacı-yazardır. Çoğu zaman ondan umut bekleyenlere anne şefkati ile yaklaşan Erzurum’un ablası sıfatını “adımın önünde giden ablalık vasfım” diyerek kanıksamış, evini yuvasını 42 yıllık bir ömür denilecek kocaman bir zaman diliminde selamet ile yönetmiş, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir komşu olmaya azami özen gösteren, torunlarını okul, götürülen bir babaanne, adet ve törelerine, gelenek-göreneklerine sıkı sıkıya bağlı “ne kadar Avrupalı giyinsem de ben Müslüman -Türk toplumunun evladım, bunu unutma hakkım yok” diyen bir Anadolu kadını olarak görürsünüz.

Erzurum da “İlklerin Kadını”

Erzurum da İlklerin kadını olan Çomaklı on bir çocuklu ailesinin de ilk çocuğu olarak dünyaya gelmişti. İlçede de lisenin ilk mezunlarından. Bu yönüyle de hayatının her alanında ilklere öncülük yapmıştır. Eğitime önem veren Çomaklı hayatın her alanında ve her yaşında eğitimin devam etmesi gerektiğini savunmuş ve her yaş insanının eğitime devam edebileceğine örnek olarak eğitime devam etmektedir. (Şu an itibariyle AÖF Kamu Yönetimi II. Sınıf öğrencisi) Erzurum’a olan sevdasını “Bir gün geri döndüğümde beni tanıyamazsın diye senden ayrılamıyorum, güzel Erzurum” diyerek anlatan, Zekiye Çomaklı, Erzurum’a olan bağlılığını dile ge-

tirmiştir. Erzurum’a ve Erzurumluya olan bağlılığı ona **“Erzurumun Ablası”** lakabını getirmiştir. Çomaklı’da bundan son derece memnundur.

Çoğu zaman ondan umut bekleyenlere anne şefkati ile yaklaşan Erzurum’un Ablası sıfatını “adımın önünde giden ablalık vasfım” diyerek kanıksamış, evini yuvasını selametle yönetmiş, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir komşu olmaya azami özen göstermiş, bazen torunlarını okula götürülen bir babaanne, adet ve törelerine, gelenek-göreneklerine sıkı sıkıya bağlı “ne kadar Avrupalı giyinsem de ben Müslüman-Türk toplumunun evladım, bunu unutma hakkım yok” diyen bir Anadolu kadını olarak görürüz. İlk zamanlar amatör olarak şiir ve yazı çalışmaları yapan Çomaklı 1980 yılında Erzurum da yayınlanan Hür Söz isimli gazetede bir hafta şiiri bir hafta yazısı yayınlanarak bu işe daha profesyonel olarak başlamıştır. Orta derece de İngilizce bilmektedir.

TC Başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan’a **Erzurum ÇİLEĞİ takdim eden, Delege oyu ile Milletvekili aday adayı olan ilk Dadaş Kızı**

Erzurum Valiliği Mütevelli Heyetinde görev yapan ilk Erzurumlu kadın (2009-2013),

Hatmigül Şiir Kitabının tüm gelirini Erzurum Emniyet Mensupları Eşleri Dayanışma Derneğine Bağışlayan Erzurumlu ilk ve tek kadın Şair,

Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma **Vakfı (KUDAKA) Kalkınma Kurulu** üyesi seçilen, Erzurum’da **Belediye Başkan danışmanlığı** yapan ilk Erzurumlu kadın (Pa-landöken Belediyesi- 5 yıl), Erzurum’un ilk kadın

Köşe Yazarı olan ve (1980 Hür Söz-Türkiye, Erzurum, Palandöken) Erzurum Valiliği tarafından Nahcivan Özerk Cumhuriyetinde yapılan uluslararası Kadın Konferansına Türkiye'yi temsilen konuşmacı olarak görevlendirilen ilk Erzurumlu kadın.

Almanya Aria Kunste Der Berliner Akademie'nin Ödül Konseyi Başkanlığı tarafından Berlin Sanat Ödülleri kapsamında "Europa Literatur Award" (Avrupa Edebiyat Ödülü) ve "Europa Verdienst Engagement Award" (Avrupa Liyakat Nişanı) ödülleri oy çokluğu ve konsey kararı ile 145/wh016 başvuru adaylık nosu ile aday gösterilen ve 80 aday adayı arasında 3. Olan ilk Erzurumlu ve Türk kadın.

Şiirleri, Özbekistan'ın önemli şairlerinden Hasiyet Rustamova'nın çevirisi ile Özbek Türkçesine çevirisi yapılarak Özbekistan da, Azerbaycan Türkçesi ile Azerbaycan'da, Azerbaycan da "KİLİM" isimli dergide yazıları, Almanya da Değişim Rüzgârı isimli dergide yayımlanan ilk Türk ve Erzurumlu kadın,

Kazakistan Edebiyat Gülerine Türkiye'yi temsilen davet edilen ilk Erzurumlu yazar, Şiirlerini kitaplaştıran Erzurumlu ilk kadın şairdir.

Sekiz şiiri bestelenen, Bursa Uluslararası Şairler Şöleninde Şiir Okuma dalında birincilik alan ilk ve tek dadaş kızı, 1988 de Kültür Müdürlüğü Galerisinde Erzurum'da ilk şiir sergisini açan kadın,

Erzurumda Proje uzmanı (8 adet AB, SODES; UNDP, SRAP, PRODES) projelerinin koordinatörlüğünü yapan ilk kadın,

Cumhuriyetimizin 75. Yılına ithafen, Erzurum Atatürk Üniversitesi oditoryumunda A.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi öğrenci ve hocaları eşliğinde kendi şiirlerini okuduğu Hatmigül şiir dinletisini 1500 kişilik katılımı gerçekleştiren,

Erzurum da sergilenen iki tiyatro oyununda Sanat Yönetmenliği yapan,

2011 Olimpiyatları için ilk **Kız Curling spor takımını** ve ilk **kız cirit takımını** kuran;

Erzurumspor Yönetim Kurulu üyesi olan,

TRT Erzurum bölge radyosunda 'Kahve Molası ' isimli programı hazırlayıp sunan,

Uydu yayını yapan **DOĞU TV de Gönül Borcu** programının yapımını ve sunumunu üstlenen ilk Erzurumlu kadın.

Erzurum Yakutiye ve Oltu ilçesi Belediyelerinin festivallerinde, cezaevlerini iyileştirme ve rehabilitasyon programları çerçevesinde, Erzurum yarı açık cezaevinde ve Cumhuriyet'in 80. yılı onuruna gönüllü olarak **Kehribar** şiir dinletileri gerçekleştiren,

amatör çalışmalarından oluşan fotoğrafları ile Erzurum T.O.B.B. sponsorluğunda ilk nostaljik Erzurum fotoğrafları sergisini açan, Türkiye' de ve Erzurum'da Cezaevlerini iyileştirme ve Rehabilitasyon Programı Çerçevesinde Erzurum Yarı Açık Cezaevinde Nostaljik Erzurum Fotoğrafları Sergisi açan, şiir Dinletisi düzenleyen,

İzmir Erzurumlular Federasyonunun Erzurum Kültürüne yaptığı hizmetler ve katkılardan dolayı "yılın Erzurumlu kadın STK başkanı" plaketi verilen, İstanbul Aşkaleliler Federasyonunun İlçe kültürüne katkılardan dolayı "Yılın Başarılı STK başkanı" ödülü alan, Almanya Köln Erzurumlular Derneği tarafından en faal Erzurumlu Kadın STK Başkanı seçilen ilk ve tek Anadolu kadını,

"İslam Ülkeleri Akademisyen-Yazarlar Birliği", İLESAM ve Doğu Anadolu Gazeteciler Cemiyeti üyesi, Doğu Anadolu'nun ilk ve tek Girişimci Kadın Derneği olan, Erzurum Girişimci Kadınlar Derneği (ER-KADIN) kurucu başkanı ve halen Yönetim Kurulu Başkanı olup (2003-) Aşkale İlçesinin iki dönem belediye başkanlığını yapan İnşaat Mühendisi Mehmet Nuri Çomaklı ile Kırk iki yıllık evlidir.

Prof. Dr. Şafak Ertan, Milli Kayakçı ve Milli Kayak Hekimi Melda Ela iki evladı, Gelini Seda Hanım, damadı Engin Bey ve Muhammed Ilgaz, Doğubey Aras, Poyraz, Elfin Berra, Asil Kayra, isimlerinde beş torunu var. Evlatlarına ve gençlere birçok ilkleri gerçekleştirip ve bu çalışmalarını ile "Dadaş Kızlarına" örnek olan bir Anadolu kadını olarak "hayatta ne yaparsa yapın mutlaka eğitimini alarak yapın, günümüz dünyasında eğitimsiz, niteliksiz insanlara asla ve asla yer yok artık" diyen Çomaklı hayatını Erzurum ve Ankara'da devam ettirmektedir.

- Sayın Çomaklı daima dinamik gördüğümüz Zekiye Çomaklı kendini nasıl anlatır.

Bak şimdi en zor soruyu sordunuz. İnsanın kendisini anlatması kadar zor bir şey düşünemiyorum. Önce sizlerin ablası olmak ve Erzurumlu tarafından iyi bir dadaş kızı olarak kabul görmek beni dinamik tutuyor. Fiziki olarak Anadolu insanının ve ya iklimin sertliğini görebilirsin ama çok sevecen ve idare eden bir insanım. İstismar edilmekten çok korkarım. Sevincimi, duygularımı paylaştığım insan çok azdır, çok arkadaşım vardır ama dost konusunda çok seçiciyimdir.

Nitelikli insanlar tarafından sevildiğime inanıyorum. Yetiştirdiğim ortama göre farklı ve çok sabırlı bir yapım var. Çok yerde üç maymunu oynarım. Hayatı ertelemeyi sevmiyorum, her yaz tatile çıkmama rağmen hiç tatil yapmadım çünkü tatilde bile bir şeyler yapmaya çalışırım. İyi bir dadaş, Türk kızı ve iyi bir vatanadaş olduğuma inanıyorum.

- Siz Erzurum da basılmış On dört kitabı olan tek Dadaş Kızısınız, ne zaman yazmaya başladınız?

İlkokul dördüncü sınıftayken bile öğretmenim kompozisyon ödevi verirdi, yazardım ama öğretmenim "söyle bakayım kime yazdırdın." Ağlamazdım ama çok kötü olurdum, kimseye yazdırmadığımı söylerdim, sınıfta zor duruma düşerdim. Ortaokul ikinci sınıfta iken de ilk şiirimi yazdım. Aşkale de bir cina-yet işlenmişti ve birkaç kişiyi içeri almışlardı. İçeri alınanlardan birisinin annesi oğlunu görmeye gitmiş ama görüştürmemişler, dedeme geldi kadınca-ğız ve dedem savcı bey ile görüşerek olayı tatlıya bağladı ve ben çok etkilendim. "bırak girsin gardi-yan, karşında ki bir ana ağlayan" diye dizeleri olan ilk şiirimi yazdım ve atmadım. 1980 de Erzurum da ki Hür Söz isimli gazetede bir hafta şiirim, bir hafta yazılarım yayınlamaya başladı, ben de bu işin içine girmiş oldum...

-Sizin bir de şairlik yönünüz var. Bu kadar işin arasında şiire nasıl zaman buluyorsunuz?

Evet basılmış üç şiir kitabım var. İkinci şiir kitabım olan "Hatmigül" Emniyet Teşkilatı Mensupları Eş-leri dayanışma Derneğine bağışlanmıştır. Şiir iş fa-lan dinlemez, hissedilir ve yazılır. Şiir günlük endi-şeler taşır. Dünya görüşünüzün fideler gibi boy at-masıdır. Şiirler bazen sessiz haykırışlardır. Bazen derler ki "boş zamanlarımda şiir yazarım" sahtekâr-lar, bilmezler ki boş teneke yalnız ses çıkarır. Boş zamanda, hissetmeden, duymadan ne yazacaksınız. Kelime hazineniz geniş olacak, bol bol okuya-caksınız, birilerinden bir şeyler kapacak, örnek ala-caksınız.

- Kitaplarınız Genellikle Erzurum Kültürü üzeri-ne, araştırma kitabı yazmak zor olmuyor mu?

Olmaz mı, bir sürü değişik kültür ve anlayışta in-sanlarla çalışmak zorundasınız. Hepsinin suyuna gitmek durumunda kalıyorsunuz ama sonuçları çok güzel olunca çalışmanın keyifli yanı ortaya çıkıyor.

Araştırma kitaplarım ise yedi yıllık bir çalışmanın ürünü "İPEK YOLUNDA BİR KAVŞAK - AŞKALE" di-ğeri Erzurum Mutfağı ile ilgili ilk ve tek kitap "KAR-LAR ÜLKESİNİN DAMAK TADI-Erzurum yöre Ye-mekleri", diğeri "ANAM BAŞKA BAĞLAR BACIM BİR BAŞKA - Erzurum Oyaları" son kitabım ise tama-men Erzurum kadını ile ilgili "BEYAZ ŞEHRİN SUL-TANLARI". Şimdi köşe yazılarımı topladığım bir ki-tap ile yaşanmış kadın öykülerini konu alan kitabı-mın hazırlıklarını yapıyorum. Kitaplar basılıp ortaya çıkınca "seninle gurur duyuyoruz dadaş kızı" cümle-sini duymak çok güzel...

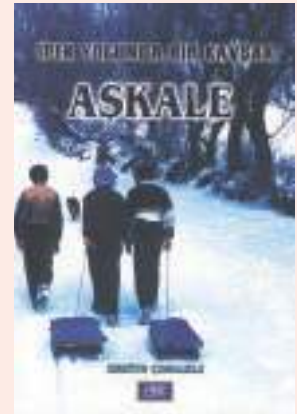
- Şiirlerinizi kâğıda dökerken nasıl bir ruh hali içerisinde olursunuz?

Şiir; hissedilir ve yazılır. Şiir günlük endişeler taşır ve Dünya görüşünüzün bazen sessiz haykırışlar-dır. Bir olayı bizzat yaşa-manız şart değil, bir film seyredersiniz duygulanır-sınız, arkadaşınızın sevin-cine ya da kederine ger-çekten katılırsınız, vatan, millet, bayrak, ana - baba - evlat sevgisini veya en-dişesini kalpten duyarsınız ve şiir kendiliğinden ge-lir. "Duyguları Giyinmek, Hatmigül, Papatya Yağ-murları" isimli üç adet şiir kitabım var.

3. ESERLERİ

İpek Yolunda Bir Kavşak-Aşkale (Belgesel)
Karlar Ülkesinin Damak Tadı-Erzurum Yöre Mutfa-ğı-
(Araştırma-Belgesel)
Anam Başka Bağlar-Bacım Bir Başka- Erzurum Oyaları
(Araştırma-Belgesel)
Beyaz Şehrin Sultanları-(Belgesel-Araştırma)
ve... Uykuları Karanlığa Tutsaktı (Öyküler)
Duyguları Giyinmek (Şiir)
Papatya Yağmurları (Şiir)
Hatmigül (Şiir)
Dobra Dobra (Köşe Yazıları)
BİZ 24. katile, 3.Grup (Seyahat)
Mini Mini Masallar
Mini Mini Şiirler
Mini Mini Öğütler
(Hikâyesi Çalınan Kadınlar (araştırma), Kaybolan Erzurum Kültürü ve Kadın Efsaneleri isimli çalış-maları basıma hazırlanmaktadır.)

ERZURUM'DA ZAMAN

Canınız sıkılırsa bir gün çıkın Palandöken'e. İster yürüyerek ister araçla, kayak yolundan başlayın ta...zirvelere...çıkabilirsiniz çıkın Ejder'..Bakın, oradan aşağıda ki koca bir tarih taşıyan, koca bir kültürün beşiği, asırlık çınarları olmasa bile asırlık minareleri görünen Erzurum'a...Göreceksiniz ki bekliyor sizi yüzyıllardır ayakta duran saat kulesi, tabyalar, duvarlarına sinmiş Kur'an sesi ile Ulu Camii...Kollarını semaya kaldırmış bekliyor Çifte Minareler, uyanır, gözlerini açar diye umduğumuz Cincime Sultan...

İstanbul Kapı'da belki de İstanbul'dan gelen İpek Yolu kervanlarını görürsünüz ya da Kars Kapı'dan batıya gitmek için hazırlanan deve kervanlarını... Gürcü Kapı Gürcistan yolcularını misafir alırdı Erzurum'un koynuna... Denizi yoktu, gemileri de Erzurum'un ama kapıları vardı tarih kokan... Tebriz Kapı'da hala Tebrizli görebilir mi insanlar? İran'dan geldiği söylenen ipek halılardan var mıdır hala? Hayır dualarını ettiler mi seyyahlar Lala Paşa'da... Yakutiye'nin serin duvar diplerinde namaz sonrası sohbet ettiler mi? Kavak Kapıda asker görebilmek için uzun uzun beklediler mi?

Erzincan Kapıda yaptıkları uzun alış verişlerin sonunda çay içmişlerdir mutlaka Dere Mahallesinin yukarısında olduğu söylenen Değirmen başlarında. Boğaz'da serinlemişlerdir yaz güneşinin kavurucu sicağında... Çıkmamışlarsa

eğer Abdurrahman Gazi Hazretlerini ziyarete, inanişâ göre mutlaka yedi kere Erzurum'a geri gelmişlerdir... ve mutlaka bir avuç su içmişlerdir orada ki çeşmeden... Sabah ezanı ile birlikte uyanan kuşların müezzinlere eşlik ettikleri ne şahit olmuşlardır püfür püfür esen seher rüzgârında... "Dua etmeden terk etmeyin beni" diyen şehrin manevi dinamiklerine Yasin'i Şerif okumuşlardır. Şehre inince sabah çayını yudumlamışlardır sabahçı kahvelerinde, akıl ve gönlü yan yana koyan âşıkları dinlemişlerdir o akşam o kahvehanelerde. Uzun, kahırlı yılların ardından bel veren Erzurum konaklarını, Taş Mağazaları, paralelinde ki Kevelcileri, Bat Pazarını, Palandöken'den gönül gözü ile çektikleri bir kare fotoğrafa sığdırmışlardır yüreklerinde. Bar oynayan Dadaşlar gibi yaslanmışlardır Palandöken'e umut bulutları...

Taş binalar taş soğukluğunda değildir Erzurum'da. Gündüz sıcak kavurmaz ve rahat uyunuz serin akşamlarda. Güneş ve gölge paylaşır günün saatlerini. Dar sokaklarda insanların insanlarla, insanların evlerle ilişkileri sıcaktır her zaman, selamlarını esirgemezler birbirlerinden. Arada bir de olsa çıkarsanız Palandöken'e ta... Tabyalardan, Dadaş kent'e, Yenişehir'den Kazım Karabekir'e gözlerinizle yüreğinizle bir yolculuk yapın, HER TÜRLÜ GÜZELLİĞİN BİR FOTOĞRAF KARESİNE sığdığını göreceksiniz.

Zekiye Çomaklı

Türkçe birçok yönü ile dünyanın sayılı dilleri arasına girer. Hem dünyanın en eski dillerinden biri olması, hem 600 bine yakın kelime sayısına sahip olması hem de fonetiğindeki ahengi bu durumun delilidir. Özellikleri ile dünya dillerinin çoğunu geride bırakan güzel Türkçemiz her geçen gün ne yazık ki biraz daha kötü kullanılıyor.

Bu durumun önüne geçebilmek için toplum olarak hassasiyet göstermemiz gerekir. Özellikle her gün yaptığımız konuşmalarda yer alan yanlış kullanımlar zamanla doğru telaffuzların yerini alıyor.

Bu nedenle herkesin ağzından çıkan sözcüklere azami dikkat etmesi gerekiyor. Unutmayalım ki diller, millet kavramının oluşmasında çimento görevi üstlenir.

Türkçe'yi güzel ve doğru konuşup, yazmak için dikkat edilmesi gereken çok sayıda kural var. Bu kurallara iyi bir diksiyon eğitimi sayesinde hakim olabiliriz.

Her gün ailemizle, arkadaşlarımızla veya işimiz gereği yaptığımız konuşmalarda çok sayıda kelimeyi yanlış telaffuz ediyoruz. Bu kelimelerin çoğu 'galatı-meşhur' yaygın yanlış olarak kabul edildiği için umursamadan kullanılıyor. Halbuki yaygın yanlışlar da, doğru telaffuzları hatalı kullanarak, yaygın yanlış haline gelmiştir...

Türkçe'de doğru bildiğimiz yanlışlar başlığı altında ele alabileceğimiz bu tür kelimelerin sayısı bugün artık binlerle ifade edilmektedir...

Yanlış telaffuz edilen kelimeleri analiz edecek olursak; genelde harflerin yerini değiştirerek söyleme, harfleri atlayarak söyleme, harfleri başka harflerle değiştirerek söyleme, harfleri; eksiltip veya harf ekleyerek söyleme, uzun yerine kısa, kısa yerine uzun söyleme, ince yerine kalın söyleme şeklinde karşımıza çıkmaktadır...

Kelimelerde yapılan bu tür değişimler bazen kelimelerin anlamlarını da değiştirmektedir..

Örneklerle açıklayalım:

Harflerin değişimi;

Takdir : (d) Beğenme, Taktir : (t) Damıtma

Dalâlet :(a) Sapkınlık, Delâlet : (e) Kılavuzluk

Mütevazı :(i) Alçak gönüllü, Mütevazi: (i) Paralel

Zürefa: (e) Kibarlar, Zürafa: (a) Ot yiyen hayvan

Bedhah: (h) Kötü yürekli, Bedbaht:(b) Bahtsız

Esbap: (b) Sebepler, Esvap : (v) Giysi

Dürzü: (ü) Ağır hakaret, Dürzi: (i) Kendilerine özgü mezhepleri olan bir topluluk

İhram: (i) Hacıların örtündükleri dikişsiz büzgü, Ehram (e) Piramit

Eşgal: (g) Uğraşı, meşgale, Eşkal: (k) Görünüş

İhtiraz: (z) Çekinme, sakınma, İhtiras: (s) Aşırı, güçlü istek

Mahzun: (z) Üzgün, Mahsun: (s) Güçlendirilmiş, güçlü

Masum: (m) Suçsuz, günahsız, Masun: (n) Korunan, korunmuş

Mazlum : (l) Zulüm görmüş, Mazmun: (m) Anlam, kavram

Mesafe : (f) Uzaklık, Mesabe: (b) Derece, rütbe

Mürteci : (r) Gerici, Mülteci: (l) Sığınmacı

Nahif : Hassas (harf eksiltme) Naif : deneyimsiz

Nakız: (z) Bozma, kırma, Nakıs: (s) Eksik, tam olmayan

Romen : (o) Eski Roma halkından olan, Rumen:(u) Romanyalı, Roman: (a) Çingene

Tasvip: (p) Onama, uygun bulma, Tasvir: (r) Betimleme

Tefrişat: (f) Döşeme işi, Teşrifat: (ş) Resmi günlerde devlet büyüklerinin makam sırasına göre kabulü

Tefsir: (f) Yorumlama, Teksir: (k) Çoğaltma

Yakın: (i) Uzak olmayan, Yakın: (i) Sağlam, kesin bilgi

Yenileme: (e,i) Yenilemek işi, Yineleme: (i,e) Tekrarlama

Harfin ince yerine kalın okunması;

ala: Karışık renkli

âlâ: iyi, pekiyi

bekar: Müzik terimi

bekâr: Hiç evlenmemiş

Erkan: Yiğit (isim)

erkân: Bir topluluğun ileri gelenleri

hal: Sebze, meyve satılan yer

hâl: Durum, vaziyet

hala: Babanın kız kardeşi

hâlâ: Şimdiye kadar

kabil: Türlü, gibi

Kâbil: Afganistan'ın başkenti

kar: Havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağan su buharı

*Erzurum'dan
Tatlı Bir Hatıra*
İŞ BAKKALİYESİ

Ahmet KARAOĞLU

Şehrimizin en önemli caddesinin doğu ucunda ki sokağın sapağından yirmi metre içerde zamanının iyisi sayılabilecek iki katlı bahçeli ve çatılı evimizde çocukluğum geçmişti. "Çok uzun yıllar kamulaştırma ve son on yıldan beri de, kentsel dönüşümün olacağı gerekçesi ile; yerel yönetimlerin bir planlama ve yatırım yapmaması ile, kaderine bırakılarak adeta harabeye dönmesi için oyalanan ve son üç-dört yıldan beri de, keçe ve iş makinalarını bu alanlara sokarak geleceğinin ne olacağı belli olmayan ve ekseri mahallelinin de rızası alınmayan, şehrin diğer bazı alanlarında olduğu gibi; anılar, yaşanmışlıklar, şehrin kültürü ve insanı hiç sayılıp, önemsenmeyerek ve bilemediğim kadarıyla hiç bir şehirde bu şekilde olmayan yıkımlar gerçekleştirildi. Elbet te ki; daha planlı, yeşil alanları ve parkı olan, altyapısı tamamlanmış ve yaşam düzeyini yükselten modernize şehirlerin yapılmasını herkes ister. Ama bir tarafı yaparken, diğer tarafa zarar vermeden, kırıp dökmeden ve de yalnız günümüze değil, hizmet uzun süre için planlanmalıdır. "

Evimizin karşısında sayılan köşeyi bir taraftan cadde, diğer taraftan derinlemesine sokağa kurulan her bir katı normalden yüksekçe olan taş yığma iki katlı kocaman konak, Yasin Efendilerin binasıydı. Henüz çok küçüğüm, adamın biri elimden tutup beni götürüyorken, Yasin Efendinin hanımı Hemeşe teyze evlerinin üst katındaki cumbalı pencereden başını uzatıp, "nereye götürüyorsun çocuğumu?" diye bağırmasıyla, adam elimi bırakarak kaçmış. Hemeşe teyze iki katlı binadan bir nefeste inip, elimden tuttuğu gibi bizim eve beni getirerek, "çocuğu kaçııyorlardı, ancak pencereden bağırp ta, koşup elinden alablidim." diyip, bizimkilere ter, kan içerisinde kalarak anlatmış.

O zamanlar mahalleli, bütün çocukları sahiplenir, gözetirmiş, yoksa şimdi akıbetim belirsiz olabilirdi.

Yasin Efendilerin arka cephesinde genişçe bir bahçesi nin de olduğu bu bina; bir bahar mevsimi yıktırılıp, yerine sonraki yıllar bir kaç yaz sezonu sürebilen kocaman inşaatı başlatmışlardı. İnşaat harcının kürekle ve insan gücüyle yapılıp, tenekelerle katlara makaralı iplerle çekildiği dönemlerde, bu inşaatın bir kaç yıl uzamasından dolayı bende o günleri hatırlaya bileceğim yaşa gelmişim. İkinci tablanın atılmasından sonra işçilerin olmadıkları zamanlar, biz mahalle çocuklarına genişçe oynama alanı oluşmuştu.

On yaşlarına gelmişim ki, ustaların inşaat kolonları için silindir şeklinde, yaklaşık otuz santim genişliğinde, dört- beş metre boyunda dar ağaçları yana birleştirerek yaptıkları beton kalıplarının bir tarafından girip, diğer tarafından çıktığını hatırlaya biliyorum. Bu dar ve uzun silindir ağaç tünelinin

içinden nasıl geçtiğimizi bugün bile hatırladıkça inan olsun nefesim daralıyor. Bir kaç inşaat sezonundan sonra, artık ortaya çıkan binanın caddeye bakan cephesine petek, petek altıgen şeklinde motif desenli; sokak cephesi tarafına ise, boydan, boya pijama şeridi gibi çizgilerle rengarenk boyandıkça yapılacak olan "Arı Sineması" tamamen kendini göstermişti.

Arı Sineması

Daha sonraları İstanbul'a nakleden Yasin Efendinin oğlu; Kartal'da arsa zengini olan, arsa imparatoru olarak adı anılan ve Arı Dershanelerinin de sahibi Av. Ahmet Şimşek; o zamanlar 1. Vakıf iş hanından sonra Erzurum'da 2. İş hanı nı yirmi civarında küçücük dükkanların da bulunduğu pasajı ve üzerine Arı Sinemasını yaptırmıştı. "Şimdileri orası da yalnız ve yorgun olarak yıkıma gün sayıyor". Pasajın sağ girişinde hala beyefendiliği, tertemiz kıyafetli ve duruşunu unutamadığım Bahri Beyin Öz-İş Kuyumcu dükkanı, solda Kiziroğlu kundura, daha sonra Kırkeseli Konfeksiyon olarak tam bir kibar ve madelist olan Sebahatti bey tarafından burası işletildi.

Pasajın içerisine doğru yine solda; tabelacılık sanatını fırça ve yağlı boya ile dükkan isimlerini veya reklamlarını vitrin camlarına elle, sanatsal bir üslupla yazan Koçak tabela vardı. Hemen yanında bir ara (yanlış hatırlamıyorsam) İslam Kitapevi, daha ileride kapısı pasaj katında olan ve yıllarca bodrum olarak boş bekletilen geniş alt katı meşhur üçgen vücutlu Bora ağabeyi; Kral vücut geliştirme ve halter salonu olarak çalıştırdı. Karşısında daha sonra, Taşmağazalarda ki "Kristal Obenin" sahibi şimdi Bursa'da ikamet eden değerli büyüğüm Turgut Dağlargüler ağabeyinin erkek terzisi, pasajın sinemaya çıkışında ki birkaç merdivenin hemen sağ tarafında bugün Kaya Oteller zincirinin sahipleri olan Burhanettin ve Muhyettin Beyin babalarının çekirdek, leblebi, gazoz, yaş pasta gibi almaya doyamadığım ve parasını; tebrizkapıda kasapta kilosu on lira olan eti, Erzincankapıda dokuz liraya alır, bizim ve duvar duvara oturduğumuz "Muko halamın" çarşı işini yaparak sağladığım küçücük çerezci dükkanları vardı. Sinemanın bizim evlere bakan doğu cephesinde ise, caddeden sokağa doğru sırasıyla; ipek, kumaş, pazen v.s satan Hafız Amcanın manifaturacı dükkanı, hemen yanında bu yazıma konu olan, o seneler (1965 yılı olabilir) Trabzon Arsin'den gelen Mehmet Amca, oğulları Temel ve Osman ağabeyilerle birlikte (Temel ağabeyi sonraları İstanbul'a nakletmişti) toplam iki karyola büyüklüğünden biraz daha geniş olan mahallemizin bakkalı "İŞ BAKKALİYESİ", yanında uzun seneler Berberler ve Kuaförler oda başkanlığını yapan ve 12 mart kurtuluş etkinliklerinde dadaş kıyafeti ile her yıl temsilde bulunan Sital traş salonu sahibi Fikret

Sancı ağabeyi, başını işinden hiç kaldırmayıp kendini hep işine veren Özçelik terzisi İhsan usta,o zaman büyük ihtiyaç olan gaz yağı ve ispirto satıcısı Yusufelili Ali amca , daha sonra işe girerek Atatürk Üniversitesi Rektörlüğünden emekli olan bakkal Abdullah ağabey,,terzi Nevzat Ağabeyi ve hatırlayamadığım diğerleri pasajın esnaflarındandı.Her biri mahallenin sahibi,gözcüsü ve sakinleri idi.Erkenden açılan dükkanların önü sulanır,süpürlenir,radyodan sokağa yayınlanan yurttan sesler programından sonra 07.30 sabah ajansları sessizlik ve dikkatle dinlenirdi. Esnaf işe gidenlerle ve öğrencilerle tebessümle selamlaşır,rızık beklentisi ile komşuların alış, veriş yapmalarını sabırla, saygıyla beklerlerdi. "İŞ BAKKALİYESİ" küçük bir yer olmasına rağmen;dükkanın kapısının önüne sergilenmiş taze meyve ve sebze çeşitleri ile,içeride;şeker,un,yağ,peynir,makarna,pirinç,çikolata,kolonya,sucuk,helva,sigara,aspirin,deterjan, kırtasiye ve diğerleri bulunurdu. Aklınıza gelen ve bugün bir orta markette bulunan her türlü ihtiyacı karşılayabilen gıda ve tüketim malzemeleri mevcuttu. Bu küçücük bakkalda çeşit ve kalitenin becerikli ellerle raflara nizami ve temiz bir halde dizilmesi satışın artmasının nedenlerindendi.Pazar,bayram demeden sabah erken,gece geç saatlere kadar tezgahın başını bekleyen, müşterisine nezaketle ve göz kapaklarını aralayarak bakan,etrafta gözü kulağı olmayan,kendini tezgahına mahkum eden,halinden memnun görünen Mehmet Amca;mahalle sakinlerince sevilen,önemsenen,ahlak sahibi,terzisi düzgün,işine sadakatle bağlı,mazereti olsa bile, bakkalîyesini hiç kapatmayan örnek bir esnaf olarak bilinirdi.Oğlu Osman ağabeyi de aynı ahlak,düzen ve kişiliğe sahipti.Sonraki yıllar bende aklım keserek onları aynı şekilde tanıyıp, bilmişimdir.Kredi kartı v.s olmadığı o zamanlar, bakkaldan alınan ihtiyaçlar için hemen ödeme yapılmaya bilinip, bakkal defteri dediğimiz veresiye defterine aybaşında veya müsait olduğun da ödenmek üzere hane sahibinin adına borç olarak yazılırdı.Arada anacığımın haberi olmadan kuru yemiş ,çikolata alır,annem gönderdi der, deftere yazdırırdım.Bir gün tadına doymadığım üzeri yaldızlı kaliteli çikolatadan yarım kilo alıp,babamın hesabına yazdırmıştım.Kadife pantolonumun genişçe olan ceplerine koyup, Gülahmet caddesinde ki dayımlara gzmeye giden annemin yanına çikolatanın yarısını, tek başıma kimseyle bölüşmeden tıka,basa çatlarcasına yiyerek gitmiştim.Mevsim henüz bahar olduğundan dayımların odadaki soba da yanıyordu.Sobanın yanında oturup, kalan diğer çikolataları kimseyle paylaşmak istemediğimden cebimde birşey yokmuş gibi davranmaya çalışıyordum.Odaları küçük ve çok sıcaktı,yolda yediğim çikolataların ve sıcaklığın etkisi bende belirmeye başlamıştı.Midem bulandı,yüzüm kızardı,ateşlenmeye başladım.Odadakilere hele de, anacığıma halimi belirtmemeye çalışı-

şırıyordum.Bir ara cebimdeki çikolataları yoklamak istedim,elimi cebime atmamla sıcaktan eriyen ve yumuşacık olan çikolatalar yapış,yapış olup,zay olmuştu.Tabi hem azarlandım, hem de uzun bir süre bakkala gitmem yasaklanmıştı.Olay bir süre sonra unutulurak yasak kalkmıştı.

Benim bakkalla ilişkilerim güzel,güzel devam ediyordu.Çok uzun seneler sonra ancak cesaret edip, Osman ağabeyiden helallik istemem; Rahmetli babası Mehmet Amcadan, dört köşeli ve içinde artist resmi çıkan "golden"ve"prenses sakızlarından üst üste tutarak iki sakızı bir tana gibi gösterip ,halamın oğlu ve süt kardeşim Nazif (Bölen)le arada böyle yaparak aldığımızı ve Mehmet Amcanın da durumu fark etmesine rağmen, neden sonra usulu ile bizi ikaz ettiğini ve bundan olan mahcubiyetimi o zaman yüzüm tutmadığından,birazda olayı idrak edemediğimden özür diliyemediğimi söylememle Osman ağabeyi tebessümle karşılamıştı.Osman ağabeyi;"Hacı(babası)nın bu durumu fark ettiğini,o yaştaki ekseri çocukların böyle yapa bildiğini ve zamanı gelince usulü nde uyardığını, çocukların ileride daha kötü alışkanlıklarının olmaması için böyle davranılması gerektiğini aynı şekilde banada öğütlerdi." Demesiyle Mehmet Amcanın hakkını helal etmiş olmasını dolaylı da olsa duymamla, huzurlu olmuştum. Sayılacak olursa bir yaştan sonra ki yetişmemin temelinde; saygın,ciddi ,dürüst ve sıkı babam Necati Beyin kolları altında olmamın yanı sıra, kalabalık ve iç,içe yaşadığımız ailemin içersinden sessizce sıyrılarak ortamına attığım sinamanın çevresinde çocuğluğumun geçmesinin olumsuzlukları olabilirdi.Mehmet Amcanın durumumu farkederek zamanı iyi ayarlayıp,usulunde beni yaptığım yanlışlıktan vaz geçirmesi ile, dürüst olmanın tohumları atılmış olup, sorumluluğu ve mesuliyeti olan memuriyet hayatımı dürüst olarak tamamlamaya çalıştığımı sanıyorum.İş Bakkalîyesinin sahibi Mehmet Amcaya Allah'tan rahmetler diler,oğlu Osman Ağabeyi bugün namıdiyar "ŞEKERCİ OSMAN" a da şükranlarımı sunarım.

A close-up portrait of an elderly man with a mustache and glasses, wearing a blue sweater over a white shirt and a dark tie. The background is dark and out of focus.

**Silik Fotoğraflar” Albümünün
Son Karesi Merhum Hocam**

Prof. Dr. M. Orhan OKAY
a Dair

Prof. Dr. Rıdvan CANIM

Geçtiğimiz günlerde Hocam Orhan Okay'ı âhîret yolculuğuna uğurladık. Mekânı cennet olsun. Sizler de takdir edersiniz ki insanın, ölen birinin ardından onunla ilgili duygularını ortaya dökmesi hiç de kolay bir iş değildir.. Hele o insan sevip saygı duyduğunuz, değer verdiğiniz birisi ise.. Bir insan düşünün ki hayatının en az bir veya birkaç karesinde Mahir İz, Fahir İz, Hasan Basri Çantay, Gökhan Evliyaoğlu, Ferruh Bozbeyli, Rahmi Eray, Hasan Âli Yücel, Celal Hoca, Tâhirü'l-Mevlevî, A.Hamdi Tanpınar, Orhan Şaik Gökyay, meşhur sahâf Raif Yelkenci, Necip Fazıl Kısakürek, Asaf Halet Çelebi, Yahya Kemâl Beyatlı, Peyami Safa, Reşat Nuri Güntekin ve daha niceleri gibi bugün özellikle edebiyatla iştiğal eden genç nesillerin ancak hatıralarını dinleyip, geride bıraktıklarını okumaya çalışan insanlar olmuş.. Nurettin Topçu gibi bir büyük mütefekkirin, Mehmet Kaplan gibi ciddi bir edebiyat araştırmacısının, Nihat Sami Banarlı gibi bir edebiyat tarihçisinin, Reşat Ekrem Koçu gibi titiz bir tarihçinin, hat sanatının zirve isimlerinden meşhur hattat Halim (Özyazıcı)'nın talebesi olmuş.. Ve ne mutlu bana ki lisans, yüksek lisans ve doktoradan ibaret yüksek öğrenim süreci içerisinde, Erzurum'da yaklaşık 15 yıla yakın bir zaman rahmetli hocam Orhan Okay'la değişik zamanlarda derslerimiz, kültür, sanat ve edebiyat üzerine sohbetlerimiz olmuş..

Kimdi Orhan Okay ? Bir insanı en iyi tanımanın yolu herhalde yine onu bir başkasından dinlemek yerine kendi yazdıklarına bakmak olmalı.. Ben de öyle yaptım.. Ardında hepsi birbirinden değerli eserler bıraktı O.. Ama bana göre birisi var ki o aslında tam da onu anlatır.. Bu vesileyle, döne döne büyük keyifle bilmem kaçınıcı kez okuduğum, onu size benden daha iyi tanıtacağına inandığım bir kitabını paylaşmak istedim sizlerle.. SİLİK FOTOĞRAFLAR.. (Ötüken Yay. İstanbul 2001, 204 s.) Kırkiki yıllık mutlu bir beraberliğin hatırına duyulan saygıyla, bilhassa Erzurum yıllarında bizim de bazan ablamız, bazan annemiz, bazan da hocamız olan eşi rahmetli Mübaccel Okay Hanımefendi'ye ithafla başlayan Silik Fotoğraflar, birbirinden kıymetli hâtıralardan oluşur. Önsöz dışında toplam 33 yazının yer aldığı bu anılar zinciri, aynı başlıklı bir yazıyla Vefâ Lisesi'nde başlar. Mezar taşları kadar eskimiş bir fotoğraf eşlik eder bu anılara.. Fotoğraftakilerin çoğu, şimdilerde öteki âlemin sâkinleri olmuş.. “Vefâ” ile başlaması da hoş bir tevâfuk olmuş.. Kimler yok ki.. N.Sami Banarlı, Agah Sırrı Levend, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halit Fahri Ozansoy, Nihal Atsız, Reşat Ekrem Koçu, Nurettin Topçu.. İşte o yılların lise öğretmenleri..!

Bir İdealistin Ölümü, yazarın dünyasında çok özel bir yeri bulunan merhum Nurettin Topçu'ya ayrılmış.. Bir ara Topçu'dan söz ederken; “Her yazısı ruhumun damarlarına şifâ verici bir ilaç gibi giren bu büyük adam..”(s.20) ifadesini kullanır ki, bu değerli insanın kendisi üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Bir Meclis, Bir Hatip, Birinci Meclis'in anıt isimlerinden, faziletin, namusun, dürüstlüğün, millî hakimiyetin, demokratiğin yılmaz ve yürekli savunucusu Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Ulaş'ı anlatır..

Millî Marş Şairinin Dostu 'nda, yazarın meşhur ve merhum âlimlerimizden Hasan Basri Çantay'a dair anıları yer alırken, merhum Rahmi Eray'a ayrılan bölüme; Bir Sevgi ve Merhamet Abidesi başlığını uygun görmüştür Okay Hoca..

Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam'ın adı, istiklâl şâiri Âkif'tir.. Âkif'i, bu aziz insanı O'nun dilinden dinlemek ne kadar güzel.. Osmanlı ve Cumhuriyet Arasında Bir Hoca, renkli bir enfiye tiryâkisi, sevimli bir rüya tabircisi Mahmud Celâleddin Ökten yani meşhur Celâl Hoca'dır. İmam-Hatip okullarının açılış macerası içerisinde Celâl Hoca'nın hasbî çabalarını okurken, o günden bugüne mantalite olarak çok da fazla bir değişimin olmadığını üzümlere görüyor insan..

Kazan Türklerinden Bir Velî, bir fazilet ve ferâgat âbidesi olan Abdülaziz Bekkine'den başkası değildir. Gerek hocası Topçu ve gerekse Okay'ın kendisi bu hârikülâde insanın, bu garip yolcunun büyüleyici dünyasına kendilerini kaptıranlar arasına girmişlerdir. Zarif Bir Mesnevihan, edebiyatla az çok ilgilenen hemen herkesin tanımakta güçlük çekmeyeceği bir isim; Tâhir Olgun, yani Tâhirü'l-Mevlevî'dir.. Yıllardan 1948, Okay, Lise 2 talebesidir.. Vefâ Lisesi'nde.. Tahirü'l-mevlevî, Süleymaniye Camiinde mesnevi dersleri vermeye başlar. Bu derslerin müdâvimlerinden biri de Orhan Okay'dır.. O'na kulak verelim: “Dersler bir süre ilerledikten sonra o sıralarda Sultan Ahmed Camii'nin baş imamı olan Sadettin Kaynak da devama başladı. Tahirü'l-mevlevî, yukarıda zikrettiğim kıtayı okuyup derse son verdikten sonra gözleriyle cemaat arasında Sadettin Kaynak'ı arar, onu görünce “Sadettin Bey, bir aşır-ı şerif lütfeder misiniz” derdi. Epeyce şişman gövdesiyle bağdaş kurup oturmakta olan Sadettin

Kaynak da bu rica üzerine dizleri üzerinde güçlkle doğrulur, iri ve biraz patlak gözlerini devire devire bir aşır okurdu. Her dersin sonunda cemaat dağılırken ben de özentiyle Tahir Olgun'un yanına yaklaşıp, elini öperdim. O zaman, yaşınız ne olursa olsun, o da eğilip sizin elinizi öperdi. Bunun bir mevlevî âdâbı olduğunu o sıralarda öğrenmiştim." (s.68)

Anıların bir başka penceresi, hocaların hocası, Türkiye'de metin şerhi geleneğinin büyük ustalarından Ali Nihat Tarlan'ın dünyasına açılır. Şehzâde Hocası başlığı altında dile getirilen hatıralar arasında ön plâna çıkan onun şehzâde hocalığı olur. Bu şehzâde ise Sultan Beşinci Murad'ın torunlarından Ali Vâsib Efendi'dir. Büyük Hoca'nın Hatırasına adanmış yazı Mehmet Kaplan'a ayrılmıştır.

İki Ölüm Yıldönümünde İki Mizac başlıklı yazının konukları Tanpınarla birlikte yine Kaplan Hoca olmuştur.. "İkisi de hocamdı" cümlesiyle başlayan anılar zincirinin bu halkasında, her iki insan için ortaya dökülen satırlarda büyük bir hayranlık ve saygı duygusu sezilir.. Köprülü Mektebinden Bir Edebiyat Tarihçisi, yine bir büyük isim, hocalarından Nihad Sami Banarlı'dır bu kez.. İşte o unutulmaz edebiyat öğretmenin Okay'ın dilinden tasviri : "Nihad Sami Bey ortadan biraz daha kısa boyluydu ve bu tiptekilerin ekseriyeti gibi kalın tabanlı ayakkabısı, yaz-kış başından çıkarmadığı ve itina ile sağ kaşının üzerine indirdiği fötr şapkasıyla ilk bakışta dikkati çekiyordu. İrice adımlarla ve dizlerinin üzerinde biraz yaylanı gibi bir yürüyüşü vardı. Güzel bir İstanbul Türkçesiyle konuşurdu, yazılı bir metni, belki daha doğrusu bir şiir metnini inşad eder gibi, âhenkli, tannan, vurguları ve tonları hissedilir derecede belirli bir konuşma. Buna daha az belirli jest ve mimikleri de ilave edebiliriz."(s.89-90) Taşralı Bir İstanbul Efendisi, öğrencisi olmaktan benim de her zaman gurur duyduğum bir başka hocam M.Kaya Bilgegil'i anlatır. Yolu Erzurum'dan geçen hangi edebiyat öğrencisi unutabilir ki onu..

Hüsnühatta Bağ Bozumu, meşhur hattat Halim Özyazıcı Hoca ile ilgili anılara ayrılmış.. Hat sanatımızın son zamanlardaki bu müstesna ismini üniversite yıllarında yine bir başka önemli şahsiyet meşhur sahahaf Raif Yelkenci'nin referansı ile tanır Okay Hoca.. Kendisine göre sonuca ulaşmayan bir hat macerasıdır bu.. Ancak onunla tanışmak bile yetmez mi?!

Divan Şiirinin Mihanikî Şerhi başlığı altında, hocanın Erzurum yıllarında her zaman en yakınında olmuş bir

isim, benim de şahsen hem lisans, hem yüksek lisans, hem de doktora hocam, klasik şiirimizin son dönem ustalarından merhum Halûk İpekten anlatılmış.. İpekten Hoca'nın divan şiirine yaklaşımları ve çalışma disiplini, hocanın bizim pek bilemediğimiz bazı özel tarafları kendi dikkatleriyle sunulmuş burada.. "En Büyük Şair" kimdir sorusunun cevabını merak edenlerden misiniz? Cevabı hayli zor bu soruya Okay, günümüz için cevap vermemeyi yeğlerken, kırk yıl öncesi için bakın neler söylüyor : "Yahya Kemâl'i ilk defa 1948 yılında gördüm. Lise son sınıf talebesiydim. Edebiyat öğretmenimiz Behice Kaplan, Yahya Kemâl'in 65. yaş günü kutlamasının Üniversite konferans salonunda yapılacağını haber vermişti. Soğuk bir Aralık günüydü. Şimdiki fen fakültesinin büyük salonunun içi, sıralar arasındaki boşluklar, giriş kapısındaki koridorlara, hatta konuşma kürsüsünün etrafına kadar büyük bir kalabalık. Hiç de popülist olmayan, klâsik denilebilecek, buna rağmen demek ki popüler olabilmemiş bir şair için gerçekten olağanüstü bir ilgi. Şöhretin, yukarıda bahsettiğim bütün tehlikelerine rağmen, siyâsî-ideolojik yönü hemen hiç olmayan Yahya Kemâl için, o dönemde okur-yazar nispeti bugünkünden çok düşük, üniversite öğrencisi de İstanbul'da bugünkünün belki de otuzda biri olduğu o yıllarda şiire veya şaire bu ilgi gerçekten harikulâde idi. Sadece şiir adına, Yahya Kemâl için daha yakışacak bir ifadeyle saf şiir adına böyle bir ilginin bugün olabileceğini zannetmiyorum. Yahya Kemâl'in alkışlar arasında salona girişi ve o geniş, mülahham gövdesiyle olabildiği kadar zarif görünmeye çalışarak, elini göğsüne koyup reveranslar yaparak bu alkışları kabul edişinden sonra kürsüye çıkan pek çok insandan şimdi çok azını hatırlıyorum. İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, Hamdullah Suphi, İsmail Habib Sevük, Nihad Sami Banarlı, Ahmed Hamdi Tanpınar aklımda kaldı." (s.113-114) Kitabın şiir-şair ilişkisini de irdeleyen bu bölümü Yahya Kemâl'e dair önemli ayrıntılar taşır..

Birkaç hatıra.. Birkaç intiba... , Sanatkârın Talihi ve Hünarli Bir Nakış ve Asabî Bir Ses başlıklı anılarında rahmetli Okay Hoca, hayatı boyunca kendisine çok büyük değer verdiğini, sanatına saygı duyduğunu (bir öğrencisi olarak) sezdiğim Necip Fazıl'ı anlatıyor.. Sanırım henüz ilkokul yıllarında şiiriyle tanıştığı Necip Fâzıl, ömrü boyunca hocanın sanatkâr tarafını da etkileyenlerden biri olmuştu.. Ben şimdi çok daha net hatırlıyorum.. '80 öncesi üniversite yıllarımızdı.. Bölümümüzde öğrenciler arasında ideolojik rüzgârlar eserken hocamız bütün fikir gruplarını toparlayıcı, birleştirici çabalar içindeydi. Biz ise onun Necip Fazıl'ı anlatacağı dersleri ipe çekerdik. Çünkü bizatihi Necip Fâzıl ismi bile o yıllarda adetâ bir bayraktı. Mesleği öğretmenlik olanlar bilirler, bir öğretmenin bizzat kendisinin çok sevdiği, beğendiği, takdir ettiği bir şahsiyeti, olayı ve konuyu öğrencilerine anlatması da o nispette içten, severek, duyarak, yaşayarak olur. İşte rahmetli hocamız Orhan Okay'ın fakülte yıllarında böylesine yaşayarak anlattığı şahsiyetlerden birisiydi Necip Fâzıl.. Bu üç yazıda da kuşkusuz bizim o yıllarda ya hiç duymadığımız, bilmediğimiz ya da unuttuğumuz anılar var.

Şiir Dergâhının Çelebisi, şiir-severlerin yakından tanıyacakları bir isim, Asaf Hâlet Çelebi'dir. Onu ilk defa 1950 öncesi Beyazıt'da Marmara Lokali'nde düzenlenen bir şiir gününde tanır. Âsaf Hâlet'i ilk görüşü ve ilk dinleyişi de oldukça etkileyicidir.

"Geniş ve Yüksek Bir Alın..", yazarın, İlhami Safâ ve Peyâmî Safâ kardeşler ile tanışmasını anlatır. Edebiyat Müfettişi, Okay'ın lise yıllarında tanıştığı Reşat Nuri Güntekin'den başkası değildir. O unutulmaz karşılaşmayı şu satırlarda buluyoruz : "Sene 1949.. Lise son sınıftayız. Bir gün hocamız yanında ufak tefek

denecek kadar çelimsiz, kamburca, fakat gözlerinin içi gülen, içinin aydınlığı çehresine aksetmiş bir zat olduğu halde sınıfı girdi. Bu zatın Reşat Nuri olduğunu ve müfettiş olarak geldiğini öğrendiğimiz zaman sınıfı kaplayan saygı ve heyecan duygusu tahmin edilebilir. Derste galiba Edebiyat-ı Cedîde'nin kuruluşu işleniyordu. Kafiye'nin göz için mi, kulak için mi olduğu münakaşasını anlatırken Behice Hanım, Reşat Nuri'ye dönerek, "Bir öğrencimiz eski harfleri biliyor, müsaade eder misiniz tahtaya 'abes-muktebes' yazsın" dedi.

Reşat Nuri, başının zarif bir işaretiyle tasdik etti. Ve ben tek parti hükümetinin o son yılında tahtaya kalkarak eski harflerle bir "abes-muktebes" yazdım. O kadarla da kalmadı. Bir ara hocam benim bir Yahya Kemâl defterimin olduğunu da söyledi. O zaman Reşat Nuri sırada yanıma oturdu, defteri istedi, bir süre karıştırarak inceledi, Yazın benimkinden güzelmiş" diye de iltifat etti. O devirde belki bugün birçoklarının önemsemeyeceği kadar mühim olan bu mizac yumuşaklığına, o zaman olduğu gibi bugün de muhtacı."(s.147-148) Bu anılar içerisinde Reşat Nuri'nin özellikle "Yeşil Gece" ve "Hülleci" romanlarının kaleme alınışının garip ve hazin arka plânına da değinilmiş.. Hocamın üslûbundan anladığım şu oldu : Biraz muğber ama daha çok hoşgörülü.. Yine de zihinlerde birtakım çevrelere "âlet" olmuş hissini uyardıran bir büyük edibe; bütün bunlara senin ihtiyacın mı vardı, sorusunu sorar gibi geldi bana..

"Önce Küllük kayboldu. Bayezit Camii haziresine komşu, bu aynı zamanda hem biraz uhrevî, biraz akademik mekânın İstanbul'un yüreğinden çekilmesiyle sanki bu büyük şehrin büyüğü de bozuldu. Arka arkaya gelen yıkım hareketleri sadece mekânlara ve binalara değil, sanki nesillerin hafızasına da musallattı. Bu hâfıza dağarcığını, artık izi bile kalmamış insanları, mezar taşları, çeşmeleri, asır-dîde çınar ve atkestaneleri, hatta külhanbeyleri, hatta cinayetleri ile yeniden doldurma işini birkaç himmet sahibi yüklenmeseydi belki de bir "toplumsal bunama" illetine uğrayacaktık. Bu himmet sahipleri listesinin başına Reşat Ekrem'i koymalıyız.(s.149) Okay Hoca, "Küllüğün tarihini bir gün.." adını verdiği anılarına yukarıdaki satırlarla başlıyor. Ve biz de diyoruz ki, bir efsâne gibi dinlediğimiz şu küllüğün gerçek tarihi ehil bir kalem tarafından hem de ayne'l-yakîn yazılmış olsaydı ne olurdu!..

"Bir Devr-i Kadîm Efendisi" başlıklı yazı, bizim kültür tarihimizin son dönemdeki unutulmaz isimlerinden birini anlatır : İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl İnal.. "Ben o zaman gerçek bir kitapçı ile gerçek bir âlim arasında gördüğüm ve hiç şüphesiz, hiçbir hasis hesaba

dayanmayan bu hasbî saygıyı ve selâm alışverişini hayatım boyunca unutmadım. Onun için diyorum ki o sahhaflar esnaf değildi ve o insanlar da müşteri değildi.”(s.155-56) diyerek kanaatlerini paylaşır.. Süleyman Nazif’in, evine “Dârü’l-Kemâl, Tanpınar’ın, kendisine “cihan kaynanası” dediği İbnü’l-Emin Mahmud Kemâl İnal gibi değerlere bugün, her zaman olduğundan daha çok muhtacız sanırım..

“Kitaplar... Kütüphaneler”de, Türk kültürüne Dede Korkut ve Divanü Lügat’it-Türk gibi önemli eserleri kazandıran büyük araştırmacı Kilisli Muallim Rifat anlatılırken, “Bir Müze Adam”da, İstanbul’un kültür tarihi açısından anıt isimlerden biri vardır: Ord.Prof.Dr.Süheyl Ünver.. İçimden, “yürüyen arşiv” tanımlaması yapmanın geldiği ve yine isminin önüne katılan unvanlar dışında yaşadığı süre içinde kendisinden gerektiği gibi yararlanılmadığını sandığım bu büyük şahsiyetle iki karşılaşması vardır rahmetli Okay Hoca’nın.. Genç nesillerin mutlaka ama mutlaka okumaları/tanımaları gereken bir portre diye düşünüyorum, Süheyl Ünver için.. Ve “Kitap Dostu”nda, Erzurum Atatürk Üniversitesi’ne hazine değerinde, dünyanın ender kitap koleksiyonlarından birini bağışlayan Seyfettin Özege vardır..

İstanbul Mektupçusu, İstanbul’un birçok sokağının adını kendisine borçlu olduğu, 11.000 civarında yazma ve basma kitabını bağışladığı, Taksim’deki Atatürk Kitaplığı olarak bilinen İstanbul Belediyesi Kitaplığı’nın kurucusu Osman Nuri Ergin’dir. Ve Bir Köy Hocasının Hatıraları.. Bütün köy imamlarının, hatta bütün köy öğretmenlerinin, belki de köy gerçeğini geç de olsa öğrenmeyi arzu eden siyasetçilerimizin okuması gereken bir yazı..

Küllüknâme şâiri, bugün adı sanı unutulmuş bir coğrafyadan, Balkanlardaki Kesriye’den, Sıdkı Bey’den söz ediyor.. Kesriye neresi? Sıdkı Bey kim? Küllüknâme ne?

Kitabın, Devletliler ve Sanatkârlar, adlı bölümünde, Halife Abdülmecid Efendi’nin ressamlığı ve ona ait iki edib çalışması; Ekrem ve Hâmid sözkonusu edilir. Ve güzel bir son : Kendime Dâir.. Ömrü boyunca mensubu bulunduğu mesleğe “sevdâ” derecesinde bağlı, işini ciddiye alan, önemseyen, bunca İstanbul anısını gönlünün bir kenarına bırakıp ömrünün neredeyse 35 yılını Anadolu’ya, Anadolu insanına hasbice vakfeden kaç insan bulunur dersiniz.. İşte rahmetli Okay Hoca onlardan birisiydi..

Bakın kendisi ne diyor bu konuda : “Dünyada acaba kaç meslek öğretmenlik kadar feyizli ve bereketlidir?

Konusu maddeden başlayarak bitki ve hayvana doğru yükselen meslek alanları arasında eşref-i mahlûkât olan insana yönelenlerin itibarı hiç şüphesiz daha fazladır. Hepsine aynı dersi anlatırsınız, hepsinin aynı bilgiye sahip olmasını istersiniz. Fakat biraz sonra onların hepsi, birer birer önünüzde uyanmağa, kımıldamağa başlar. Birden yüze kadar her birinin zekâları, şahsiyetleri, sempatileri, antipatileri, alışkanlıkları, kurnazlıkları, saflıkları gözünüzün önünde sıralanır. İçinizde, her birinin birden yüze kadar, yani en alt seviye ile en mükemmel arasında bir yeri olur, bir sevgisi olur. Öğretmenlik iki ruh arasında en hasbî ilişkilerin mesleğidir. Onun için bu hasbîliğin meyveleri de bir süre sonra yine sevgi olarak size döner. Öğretmenliğin feyzi ve bereketi bu meyvelerdedir. (...) Bütün bu iyi niyetli, artık hiçbir -menfaat demek dilime gelmiyor- dünya ilişkisi kalmamış olduğu için gerçekten hasbî medihlerde, gururumu frenleyen bir hikâyeyle “Kendime Dair”i kapatmak istiyorum: Ebu Hanife bir gün bir öğrencisiyle Bağdat sokaklarında dolaşırken, bir kenarda oynayan iki çocuktan biri diğerine İmam’ı göstererek demiş ki : “Bak bu amca var ya! O geceleri hiç uyumaz, hep okur ve ibadet edermiş.” Bunu işiten İmam-ı Azam talebesine dönmüş ve “Bak demiş, yâ Ebû Yusuf, insanlar bizi nasıl görmek istiyor? Öyleyse onların görmek istedikleri gibi olalım.” (s.204)

Rahmetli hocamın, bu kadar güzel, birbirinden bu kadar değerli insanın elini öpmüş o mübarek ellerini ben de öpme şerefine ulaştım.. Şükürler olsun.. O artık maddî anlamda aramızda değil belki ama yaşadığımız müddetçe hep gönüllerimizde olacak.. Hayatımızın “silik fotoğrafları” arasında unutulmaz, “silinmez” bir kare olarak hep olacak.. Yeri kolay kolay doldurulamayacak olan güzel insan, bize kazandırdığın ne kadar güzellik varsa, hepsi için şükranlarımızı sunuyoruz sana.. İyi ki seni tanıdığımız. Mekânın cennet olsun..

Ketencizâde
Mehmet
Rüştü'nün
Güz Destanı
ve Erzurum
Halk Kültürü
ile İlgili Bazı
Tespitler

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN

GİRİŞ

Ketencizade Mehmet Rüştü Efendi, 1834 yılında Erzurum'da doğmuştur. Babası Rizeli Bekir Efendi, keten bezi ticaretiyle uğraştığı için Mehmet Rüştü, Ketencizade lakabıyla anılmış, kendisi de şiirlerinin çoğunda "Ketencizade" mahlasını kullanmıştır. 25 Mayıs 1916 tarihinde vefat etmiştir.

Ketencizade hakkındaki ilk araştırmalar, Cemaleddin Server Revnakoğlu tarafından yapılmıştır. Revnakoğlu'nun araştırmaları, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu konuda en kapsamlı araştırmanın sahibi ise Naci Elmali'dir. Elmali, şairin 150. doğum yılına rastlayan 1984 yılında "Erzurumlu Ketencizade Mehmet Rüştü Efendi" adlı eserini yayımlamıştır. Şairin hayatı, sanatı ve kişiliği hakkında geniş bilgilerin yer aldığı bu eserde Ketencizade'nin divanı ve mevlidine yer verilmiş, ayrıca bazı levhaları da esere eklenmiştir.

GÜZ DESTANI

Ketencizade'nin "Güz Destanı" veya "Mesarif Destanı" adıyla bilinen ve aruzun *Failatün Failatün Failatün Failün* kalıbıyla yazılan ünlü şiiri, yaşadığı dönemin Erzurum'undaki halk hayatını çeşitli yönleriyle dikkatlere sunması bakımından önemlidir. Şiirin yazılış tarihini bilmiyoruz. Ancak, şairin doğum ve ölüm tarihlerinden, şiirdeki bazı ipuçlarından yola çıkarak Güz Destanı'nın XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yazıldığını tahmin edebiliyoruz. Yani, günümüzden yaklaşık bir asır önceki halk hayatı, şiire yansımış demektir.

Mevsimi geldi efendi, git pelit al, dal da al
Çam, kavak, sorhun, tezek, saçma dahi herhalde al

Tuz, çarşır, peynir, güzel yaprak bu günlerde gelir
Bir kuru tatlı erik, hurma ile yağ, bal da al

Sebze, kişmiş, badem içi, fındık içi çok getir
Köme, pestil, bamyaya bak her ne var bakkalda al

İki yüz batman kadar un parası ver köylüye
Gendime, bulgur da gelsin, mercimek, şalgam da al

İşine elbette âdem ihtiyat etmek gerek
Hasılı tut pendimi, kurbanlığı Şevval'da al

Et gelince zerzevat günden güne elbet gelir
İki yük âlâ piriç alınca bir gırbal da al

Âdeme bir şan imiş ahırda hayvan beslemek
Adımız var, şanımız var bari birkaç mal da al

Ot, saman, yonca ile arpa alınca dikkat et
Üç sepet, iki kürek, ahır yüzüne sal da al

At, katır, merkep, öküz lazımsa ihmal eyleme
Bir çekiç, bir kerpeten, çokça döğülmüş nal da al

İki top çilvari, üç top basma, on el havlusu
Üç tulum, beş top gezi, lahuri bir top şal da al

Vakıa bunlarsız olmaz bir çiçek gördüm bugün
Çarşıya git bir sual et, bul anı dellal da al

Bir kazan, iki soba, bir lamba, üç çay güğümü
İki-üç seccade, iki halı, üç mangal da al

Biz de inci var velakin az olunca ar olur
Şimdilik çok istemem bundan otuz miskal da al

Otuz altı tane altun, top dahi lazım bize
İki altun kordela saat, kıza halhal da al

"Ya bize çarşaf" dedi, "âlâsı yok burda" dedim
Otuz altun Bağdad'a ba-posta et irsal da al

Küp, güveç, çömlek, çanak, fincan, tabak, su bardağı
Bir fıçı gaz, çokça boru, kapiya mandal da al

Pek ucuz bir makine gördüm piyango malıdır
Nerde ise oğlanı ardınca anın sal da al

Kakula, tarçın, biber, hem zencefil malunuz
Çay, şeker daim alırsın bak da o emsalde al

Çok makarna ile güllaç ve şurup, şehriyye hem
Her zaman lazım bize attardan tutkal da al

Evdeki, hariçteki hizmetçiler muhtaçtır
Her ne isterlerse sor da, onlara partal da al

Bunca eşyayı kim alsın, kuvvetim yoktur dedim
"Mollalar gelsin efendi, bir iki hammal da al"

Neyleyim bilmem iki cebimde yoktur bir beyaz
Bu hayal mekkâresi ikdam eder ki al da al

Elde para yok ise eşyaları, ahzetmeğe
Eyleyip dâinleri temin biraz imhal da al

Parasız ancak bu alemde günah almak olur
Para yoktur söylesem havf eylerim, der "çal da al"

Kim güvensin bu cihanda bir tıfıl oğlum da yok
Dedi "sıdk ile Hüda'dan isteyip etfal da al"

"Bu kadar masraf ne kâr ile olur" sordum, dedi:
"Doktor ol, ya avukat, ya dağda ol kattal da al"

Dedim ikbalim olaydı gelmez idim âleme
Dedi "Ömründe yalan söyleme ikbal de al"

“Ah” dedim “halim yaman” dedi ki “tut rah-ı rıza,
“Lutf-ı Hak’la himmet-i peygamberi hoş-hal da al”

“Kesk-i rahat etmeğe alemde yol yok mu” dedim
Dedi “terk-i rahatı dünyada kıl ikmal de al”

“Bildiği halde gönül o rahatı almaz” dedim
“Hakk’a yalvar” dedi, “Hak kılsın anı meyyal da al”

Ey civan ergenliğin bil kadrini, rahat yaşa
Ben de bir iş isterim dersen bu bahre dal da al

Bulmak istersen eğer Rüşdi meta-ı izzeti
Kendini genc-i kanaat içre kıl idhal da al

Lutfuna mazhar buyur Yarab Ketencizâdeyi
Cürmünü meccânen affet koyma bu işgalde al.

ŞİİRİN MUHTEVASI

Şiiri muhteva yönünden üç bölümde ele almak mümkündür.

Birinci bölümde, eski yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası olan ve güz aylarında temini geleneksel hale gelen ev ihtiyaçları sıralanmaktadır. Bu ihtiyaçlar, yine eski yaşam tarzının bir sonucu olarak evin hanımının ağzından dile getirilmektedir. Bey ise sıralanan ihtiyaçlara muhatap olan kişidir. 20 beyit uzunluğundaki bu bölümde ihtiyaçlar, 91 madde halinde sunuluyor

10 beyitten oluşan ikinci bölümde karşılıklı konuşmalar yer alıyor. Hanımın, bir kısmı lükse ve israfa kaçan istekleri karşısında şaşkına dönen şair, eşine birtakım sorular yöneltir, özellikle bu ihtiyaçların nasıl temin edilebileceğine dair çözüm yolları aranır.

Üçüncü ve son bölümde yer alan üç beyitten ilki gençlere öğüt, ikincisi şairin kendi kendine nasihat, diğeri ise Tanrı’ya duadan ibarettir. Bu son bölümde Ketencizade, bir kısmı zorunlu ihtiyaç, bir kısmı da

müsrif bir hanımın fantezileri olarak karşısına çıkan masrafı görünce gençlere bekârlığın kıymetini bilmelerini öğütler ve sıkıntılardan kurtarması için Allah’a yakarıшта bulunur.

ŞİİRDE YER ALAN HALK KÜLTÜRÜ UNSURLARI

Yapı türleri: Şiirde sanayileşmemiş bir kent ve çevre köylerle kaynaşmış bir sosyal hayat dikkatlere sunulmaktadır. Oturulan evin mimari özelliklerinden söz edilmiyor. Evin yanında bir ahır söz konusu. Ahırın yapımında kullanılan “sal” dan bahsediliyor. “Ahır yüzüne sal da al” sözlerinden, ahırın zemini için sal taşların kullanıldığı anlaşılıyor.

Aydınlanma-Isınma: Aydınlanma araç-gereçlerinden gazyağı, boru ve lamba isimleri geçiyor. Aydınlanma için gaz lambası kullanıldığı anlaşılıyor. Isınma aracı olarak da soba kullanılmaktadır. “Bir kazan, iki soba, bir lamba, üç çay güğümü” dizesi, kış aylarında Erzurum evlerinin geleneksel yapısını bir yönüyle dikkatlere sunuyor.

Şiirin yazıldığı dönemin Erzurum’undaki yakacak ihtiyacı, ilk mısralarda dile getiriliyor. Bunlar, pelit, çam, kavak ve sorhun gibi ağaçlarla tezek ve saçma gibi hayvan gübresinden yapılan yakacaklardır.

Taşımacılık: Şehir içinde hamallar, fazla ağır olmayan eşyaların taşınmasında yardımcı olmaktadır. Şairin “bu kadar eşyayı nasıl taşıyacağım” sorusuna hanım, şu cevabı vermiştir: “Mollalar gelsin efendi, bir iki hammal da al.” Ahırda beslenen hayvanlar içinde at, katır, merkep de yer almaktadır. Bu hayvanların gücünden yararlanıldığı düşünülürse taşımacılıkta hayvanların önemli bir fonksiyona sahip olduğu anlaşılır. Bunlardan öküz, kağrı ile kullanılmakta, at, katır, merkep ise sırtlarına konulan semere yüklenmek suretiyle taşımacılıkta kullanılmaktadır. Ayrıca at ve bazen de katır ve eşek, insan taşımakta binek aracı olarak görev yapmaktadır.

Hayvancılık: “Âdeme bir şan imiş ahırda hayvan beslemek” dizesinden anlaşıldığı kadarıyla hayvan beslemek, ekonomik yeterliğin bir göstergesi olarak sayılmaktadır. Şiirde önce hayvanlar için gerekli yiyecekler sayılmış: ot, saman, yonca, arpa. Bu hayvan yiyecekleri, o dönemde sanayi ürünlerinin henüz hayvancılıkta kullanılmadığını gösteriyor. Daha sonra, ahırda kullanılan eşyalardan sepet ve kürek ihtiyacı dile getirilmiş. Hayvan türlerinden at, katır, merkep ve öküz, gücünden yararlanılan hayvanlardır. Gerek küçükbaş hayvanların hiçbirinden bahsedilmemesi, gerekse büyükbaş hayvanlardan manda, inek gibi türlere yer verilmemesi, sadece taşımacılıkta kullanılan hayvanların beslendiğini ortaya koymaktadır. Şair, hayvan adlarını sıraladıktan sonra, bunlar için lazım olan araç-gereci şöyle belirtmektedir: “Bir çekiç, bir kerpeten, çokça döğülmüş nal da al.”

Beslenme: Ahırda beslenen hayvanlardan herhangi bir ürün elde etme söz konusu değildir. Hayvansal ve bitkisel ürünlerin üretimi köylü tarafından yapılmakta, köylü malını şehirde pazarlamaktadır. Şiirde hayvansal besinlerden yağ, bal, peynir ve et gündeme geliyor. Bitkisel besinlere daha fazla yer verilmiş: un, gendime, bulgur, mercimek, pirinç, makarna, şehriye, güllaç, şurup, şalgam, çayır, yaprak, erik, hurma, kişmiş, badem içi, fındık içi, köme, pestil. Baharat olarak kakula, tarçın, zencefil ve biber adlarına rastlıyoruz. Ayrıca, çay ve şeker de evin vazgeçilmez besin maddeleri arasındadır. Bu besin maddelerinden çayır, yaprak ve peynir gibi yiyecekler, turşu veya salamura yapmak suretiyle saklanır.

Mutfak araçlarının bir kısmı, küp, güveç, çömlek, çanak gibi topraktan yapılanlardır. Diğerleri ise tabak, su bardağı, fincan, güğüm ve tulumdur.

Ölçme-tartma birimleri: Bazı gıda maddeleri, “at yükü”, “katır yükü”, “eşek yükü” biçimlerinde adlandırılan bir ölçü ile alınıp satılmaktadır. Tartı birimi olarak “batman” geçiyor. “İki top çilvari”, “üç top basma” ifadelerinden, giysi yapımında kullanılan tekstil ürünlerinin top işi satın alındığını anlıyoruz. Ziyet eşyalarında “miskal”, tartı birimi olarak karşımıza çıkıyor.

Giyim-kuşam-süs: Kadın giyimi ve süslenme unsurları olarak çarşaf, basma, lahuri şal, inci, kurdeleli saat ve halhal gündeme geliyor.

Zanaat ve Meslekler: Topraktan yapılan mutfak eşyaları ve mangal, halk zanaatlarıyla ilgili ipuçlarıdır. Dönemin mesleklerinden doktorluk, avukatlık, aktarlık ve nalbantlık da şiirde söz konusu ediliyor.

SONUÇ

Bir asır öncesinin Erzurum kenti hakkında önemli ipuçları veren Güz Destanı, yazıldığı dönemin halk hayatıyla ilgili bazı ayrıntıları gözler önüne sermektedir. Soğuk iklimin egemen olduğu Erzurum’da yakacakla ilgili gereçleri, buna bağlı olarak kış gecelerinin sobalı odalarda geçen sohbetli saatlerini satır aralarından çıkarmak mümkündür. Sanayileşmemiş bir kentin geleneksel üretim ve tüketim biçimleri, pazarlama yöntemleri, beslenme alışkanlıkları şiirin farklı dizelerinde dikkatlere sunulur. Ev ihtiyaçları sıralanırken bunların abartılı bir biçimde verildiğini görüyoruz. Şiirden anlaşılıyor ki ihtiyaçların sınırsızlığı, buna karşılık geçim koşullarının ağır oluşu, bir asır, bir buçuk asır önce yaşayan insanların da yakındığı problemler arasında yer alıyordu.

(Çizgi, sayı: 16, Ocak-Şubat 2005, s. 25-27)

**ÖMER NASUHI
BİLMEN**

ÖMER NASUHI BİLMEN'İN HAYATI ve FIKIH İLMİNDEKİ YERİ FIKHA HİZMETLERİ

Prof. Dr. Fahrettin ATAR

Ömer Nasuhi Bilmen, eser sahibi olan, eserleri halk tarafından ve akademik çevreler tarafından çokça okunan, sevilen, takdir edilen, samimi Müslümanlığı ile dikkati çeken, 88 yıllık ömrünü tefsir, hadis, fıkıh, kelam, ahlak, İslâm tarihi gibi İslami ilimlerin tahsiline ve öğretilmesine ayıran, öğrendiklerini düzenli, tertipli, edibane bir biçimde kaleme alan, Türkiye'nin medar-ı iftihar olan bir İslâm bilginidir.

Ömer Nasuhi Bilmen ve eserleri karşısında hayret etmemek elimizde değildir. Zira, Allah ve Peygamber aşkıyla yanıp tutuşan, son din olan İslam'ın her yönden mükemmelliğini her makalesinde, her eserinde fırsat düşükçe ifade eden, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine hizmetle müşerref olduğunu devamlı olarak tekrarlayan, ilmiyle amil olup ilmini gösteri için alet etmeyen, mütevazı, tertemiz bir hayat süren kamil-fazıl-bilgin bir kişidir. Bu yüzden, her araştırmacı kişi bu vasıfları taşıyan Bilmen hocanın hayat hikâyesini öğrenmek ister, bu zatın hangi muhit ve kaynaklardan ne gibi besleyici gıdalar aldığını, hangi şahsiyetlerden istifade edip feyz aldığını merak edebilir. Bugün bile bilinen bir gerçek şudur ki, eğitim-öğretimde şahsiyetinin teşekkülünde aile, çevre ve eğitim müesseselerinin büyük bir önemi olduğu gibi, kişinin kabiliyet ve dehasının da inkâr edilemeyecek derece bir tesiri bulunmaktadır. Bilmen'in ilmi şahsiyetinin gelişmesinde bir takım faktörlerin rol oynadığını, aile, medrese, kütüphane, medrese, mektep gibi muhitlerden besleyici gıdalar aldığını, devrinin ileri gelen mümtaz âlimlerinden istifade edip feyz aldığını söyleyebiliriz. Bunlardan daha önce, onun kabiliyet ve dehasının ilmi şahsiyetinin teşekkülünde önemli bir rol oynadığını kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Aile: Bilmen, Erzurum ve İstanbul gibi iki önemli ilim-kültür medeniyet merkezinde İslami ilimleri tahsil etmiş, ilmi şahsiyeti bu vilayette neşv ü nema bulmuştur. Erzurum'un vilayet merkezine

kilometre uzaklıkta bulunan Salasor köyünde dünyaya gelen Bilmen'in gençlik yılları Erzurum'da geçmiştir. Kendisi, resmi makamlara sunmak üzere 1330 yılında yani 30 yaşında iken kaleme aldığı hayat hikâyesinde babası Ahmed Hamdi Efendi'nin ulemadan olduğunu, sülale-i tahire, yani Peygamber soyundan olduğunu, halk arasında maruf olduğunu ve Şeyh Efendi Zade İakabıyla tanındığını, hac için gittiği Medine-i Münevvere'de vefat edip orada defnedildiğini kaydetmiştir.

Bu hayat hikâyesinde amcası Abdurrazzak İلمي Efendi'den de Ahmediye medresesinde ders okuduğunu ilave etmiştir. Yine Sahn-ı seman medresesinde kelam müderrisliği yaptığı esnada 1342/1923 yılında yazımını bitirdiği Muvazzah İlm-i Kelam adlı kitabının en son sayfasında Arap diliyle kaleme aldığı tetimme kaydında babası Ahmed Hamdi Efendi'nin hacı, hafız ve alim olduğunu, Erzurum'da doğduğunu, Medine'de medfun bulunduğunu ifade etmiştir. Yine bu tetimme kaydında dedesi Ali b. Muhammed Sıdkı'nın eser sahibi bir alim olduğunu, Mesnevi'nin üçüncü cildinin sarihi bulunduğunu belirtmiştir. Buna göre Bilmen, İslami ilimlerin nesilden nesile tevarüs ederek gelen bir aile içerisinde dünyaya gelmiştir. Bilmen'in dört yaşlarında iken Kur'an okumağa başladığı bilinmektedir. Babası hac için gittiği Medine'de vefat edince Ahmediye Medresesi müderrisi Abdurrazzak İلمي Efendi'nin himayesinde İslami ilimleri tahsilini sürdürmüştür.

Çevre: Bilindiği gibi Bilmen'in doğup büyüdüğü Erzurum, ilme önem verilen, ilim tahsiline rağbet edilen bir yerleşim merkezidir. Doğu'nun ilim ve kültür merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Bu sebepten ötürü Erzurum güçlü gelenekleri olan tarihi medreseleriyle, alimleriyle meşhur olmuş bir şehirdir. İşte, Bilmen öteden beri köklü ilim geleneğine sahip bir beldede tahsile başlaması, onun şahsiyetinin teşekkülünde önemli bir yer işgal etmiştir.

Medrese: Gerek Selçuklu devleti ve gerekse Osmanlı devleti devreleriyle birlikte düşünülecek bir tarihi devrede, ileri toplumların hayatında görülen tefekkür ve eğitim-öğretim, bir ülkenin bütünsel sathına yayılmış bulunan medreseler sayesinde gerçekleştirilmiştir. Erzurum ve çevresi, Selçuklu-Osmanlı devrelerinin tefekkür hayatına da sahne olmuştur. İslami ilimlerin öğretimine mahsus zamanımızdaki üniversite kurumlarına denk medreselerden birçokları Erzurum'da kurulmuştur. Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi bunlar arasında zikredilebilir. Bu medreseler, kendi ölçü ve çaplarında birer kültür, tefekkür ve ilim merkezi olmuşlardır.

Bu medreselerde, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, mantık gibi hem dini hem de müspet ilimler okutulmuştur. Nakli ilimle de Şam-Mısır, müspet ilimlerde ise Bağdat-Semerkand ilim çevrelerinden istifade edilmiştir. Anadolu'da, özellikle Erzurum ve çevresi çeşitli harplere, işgallere, zorluklara rağmen, medreselerdeki eğitim ve öğretime ara verilmemiştir. Veya işgaller sebebiyle ara verilen eğitime işgal bittikten kısa zaman içinde derlenip toparlanıp kaldığı yerden devam edilmiştir.

Bilmen, ilk tahsilini ailesinden aldıktan sonra, Murat Paşa Camiinin yanında bulunan Ahmediye medresesinde tahsiline devam etmiştir. Ahmediye Medresesi, İlhanlılar Devleti tarafından 714/1314 Daru'l-hadis medresesi olarak yaptırılmıştır. Daru'l-hadis bir ihtisas medresesidir. Bu medresede hadis ilimleri tahsil edilmektedir. Anadolu'da ilk Daru'l-hadis Çankırın'da 640/1242 yılında, ikinci Daru'l-hadis Sivas'ta Sahibiye (Gök medrese) 670/1271-72 yılında, üçüncüsü Konya'da İnce Minare Daru'l-hadis 675-685/1276-1286 ? yılları arasında yaptırılmıştır. Ahmediye Medresesi ise Anadolu'nun dördüncü Daru'l-hadisidir. Erzurum'da bu tarihlerde böyle bir ihtisas medresesinin inşa edilmesi, İslami ilimlerin öğretimine verilen Önemi göstermesi ve Arap ülkelerinde verilen eğitime denk bir eğitim seviyesine ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi Daru'l-hadislerden çoğu zaman içinde ihtisas medresesi olmaktan çıkıp İslami ilimleri aynı seviyede veren birer kurumlar haline dönüşmüştür.

İşte Bilmen güçlü gelenekleri olan bu tarihi medresede Amcası Abdurrazzak İلمي Efendi ile Müfti Narmanlı Hüseyin Haki Efendi'den İslami ilimleri

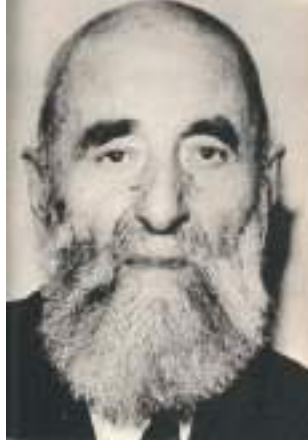
Arapça olarak Şerhi Makasid'a kadar okumuştur. Bu arada Farsça dersleri de almıştır. Böylece ilim lisanı Arapça sayesinde İslami ilimleri, Farsça sayesinde de edebi irfanını, san'at tarafını kuvvetlendirmiş, dolayısıyla Arapça ve Farsça yazılı eski metinleri, ana mahsulleri takılmadan çözecek, hatta Arapça ve Farsça şiir yazacak bir kudrette bulunmuştur. Erzurum'da iken, hocalarından aldığı kitapları el yazısıyla kısa zamanda yazmış ve onları ciltleyerek kütüphanesini zenginleştirmiştir. Kütüphanesinde topladığı ve diğer kütüphanelerdeki yazma eserlerden istifade etmiştir. Erzurum'da bulunduğu dönemde Arapça, Türkçe ve Farsça diliyle deneme mahiyetinde eserler yazmaya başlamıştır.

Bilmen, hocaları Abdurrazzak İلمي Esendi ile Müftü Hüseyin Baki Efendi'nin kısa aralıklarla vefatı üzerine İstanbul'a gitmiştir. Bilindiği gibi, İstanbul İslâm dünyasında, güçlü gelenekleri bulunan eserleriyle tanınan en meşhur ilim ve kültür merkezlerinden biridir. Erzurum'da icazetname alacak kadar ilim tahsil eden Bilmen, İstanbul'da meşhur âlimlerden feyz alma, ilmini çoğaltma ve ufkunu genişletme imkânını bulmuştur.

Bilmen, Fatih Medresesine yerleşerek müderris Tokatlı Şakir Efendi'nin derslerine devam etmiş, iki sene sonra da icazetname almıştır. Aynı yıl hukuk tahsilini yapmak üzere imtihanla Medresetü'l-kudat'a başlamış ve birincilikle bu okulu bitirmiştir. Yine imtihana girmek suretiyle dersiam= müderris= üstaz unvanını almıştır. Böylece Erzurum ve İstanbul medreselerinde okuduğu ilimlerle İslam âlimi olma sıfatını ihraz etmiş ve Medresetü'l-kudat'ta okuduğu dersler sayesinde de onda hukuk misyonunu teşekkül etmiştir.

DEVİRİNDE FİKİR HAREKETLERİ:

19. asır, yeni ilmin ve Avrupa kültürünün Batı'ya doğru aralık edilmiş bir kapıdan süzülüp Doğu'ya girmeye başladığı bir devirdir. Osmanlı devletinde, Avrupa'nın kültür ve fikir hareketleri aşağı yukarı Tanzimat'tan sonra hissedilmeğe başlanmış, ikinci Meşrutiyeti (1908) müteakiben yenileşme hevesi canlanmış ve böylece 20. asrın başlarında bu yenileşme heveslileri çoğalmıştır. Bu Avrupa'nın kültür ve fikir hareketleri Osmanlı devletinde daha ziyade hukuk ve eğitim sahalarında kendisini hissettirmiş, Avrupa kanunlarının tercüme yoluyla alınması fikirleri ortaya atılmış, okul-

lar kurulmuş, medreselerin eğitim-öğretim sistemlerinde değişikliğe gidilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Din alanında, ilim-din ilişkisi, akıl-nakil ilişkisi gündeme gelmiş, içtihat kapısının kapalı olup olmadığı üzerinde durulmuştur. İslâm uleması üzerlerine düşen görevleri yerine getirme çabası içerine girmişlerdir. Bu cümleden olarak Tanzimat fermanını müteakip devirlerde, Avrupa'dan kanunlar ithal edilmesini isteyenler karşısında fıkhi esas almak suretiyle kanunlaştırma faaliyetinde bulunmayı ileri süren İslâm bilginleri olmuş ve Mecelle-i Ahkamı-ı Adliyyeyi hazırlayıp yürürlüğe koymuşlardır. İkinci meşrutiyetten sonra da Hukuk-u Aile Kararnamesi hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu arada Fıkhın bütün alanlarında kanunlaştırma faaliyetlerine devam etme teşebbüsleri sürdürülmüştür. İşte Ömer Nasûhî Bilmen, Mecelle-i Ahkamı-ı Adliyyeyi hazırlayan hey'et üyelerinin görüş ve düşüncelerini eserlerinden veya onların öğrencileri mesabesinde olup Medresetü'l-kudatta müderrislik yapan kişilerden öğrenmiş, Hukuk-u Aile karararnamesini hazırlayanları ise mezkûr medresede tanıma fırsatını bulmuştur. Mesela Bilmen'in Hukuku İslamiye'de belirttiğine göre, Hukuku Aile Kararnamesinin komisyon başkanı Mahmud Es'ad Efendiden Medresetü'l-kudatta iki sene müddetle Devletler Hukuku dersini okumuştur. Böylece Bilmen, 19. ve 20. asırlarda, hukuk alanında gerçekleştirilen faaliyetleri ve bu faaliyetlerin arka planını öğrenme imkânını bulmuştur. Ayrıca kendisi de bu kanunlaştırma faaliyetlerinin bir devamı mahiyetinde olmak üzere Meşihatta te'lif üyesi olarak görev yapmıştır.

Ömer Nasuhi Bilmen, ayrıca böyle bir dönemde din ile ilgili gündemdeki diğer konuları bir İslâm bilgini sıfatıyla takip etmiş ve Sırat-ı Müstakim, Sebilür-Reşad dergilerinde görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bilmen, din ile ilgili ileri sürülen gerçek dışı kanaat ve görüşler karşısında polemiklere hiç girişmemiş, İslâm dini, peygamberi, kitabı hakkındaki ithamlar karşısında soğukkanlılığını muhafaza edip ileride kaleme aldığı eserlerinde münasip bir üslupla bu isnat, iftira ve ithamlara karşı cevaplar vermiş, bir bilim adamından beklenen tavırları sergilemiştir. Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikatları adlı ese-

rini kaleme alış sebebini şöylece ifade etmiştir: “*Hak Teala Hazretlerinin nihayetsiz Salat ü selami muhterem peygamberimiz Hatemü'l-enbiya, Hz. Muhammed Mustafa efendimizin(s.a.v.) ruhlarına olsun ki, o büyük peygamberizişan, bizlere kudsi dinimizin ulvi hükümlerini tebliğ etmiş, bizlere en güzel ahlak düsturlarını tavsiye buyurmuş, bizleri hak ve hakikatten haberdar ederek önümüzde sünneti seniyyeleri yolunu olanca genişliğiyle, olanca aydınlığı ile açık bulundurmuştur.*”

“*Kerim, rahim halikımızın Salat ü selami o peygamberi ahşanın bilcümle al ve ashabının pak ruhlarına da olsun ki, her biri bizler için bir hidayet yıldızı, bir saadet rehberi olarak yollarımızı aydınlatmış, İslâm dininin nihayetsiz feyizlerinden her tarafı müstefit kılmak için mücadele sahalarına atılmış, yüksek dinimizin semavi hükümlerini şark ve garba yaymış, tanıtmış, kutsal isimleriyle mübeccel hürmet ve muhabbetleriyle asfiya-ı ümmetin kalplerini daima tezyin etmekle bulunmuşlardır. Resulü ekrem (s.a.v.) efendimizin ümmetinden olmak nimetine nail bulunuyoruz. Yarabb! Bu ne büyük nimet. Bu kutsi nimetin icap ettiği yüzbinlerce şükran vazifesinden yalnız birisini ifa için O Nebii zişanımızın ve onun muhterem al ve evladiyla ashabi kiramının fazail ve mehasinini madamelhayat yazmakla, yad etmekle meşgul olsak yine bu şükran vazifesini asla yerine getirmiş olamayız. Bu bir hakikattir, acizleri bu hakikate mu'tekid, bu hususta aczimi müdrik olduğum için bir şey yazmağa cür'et edememekte idim....*”

“*Ancak şu günlerde (1948) gerek bazı matbuat sütunlarında ve gerek bazı risalelerde ashabi kiramdan bazıları hakkında yanlış mütalaalar yürütüldüğüne, yanlış hükümler verildiğine muttali oldum, hatta bu babda yazı yazanlardan bazıları, fikirlerinin, kanaatlerinin doğru olup olmadığını ülema-i İslâmiyyeden ve bilhassa müftülüğümüzden sormaya lüzum görmüş bulundular, bunlara cevap verilmesi, o yazıları okuyup müteessir olmuş bazı zatlar tarafından da istenildi.*”

“*Şu karar var ki, bu suallerin, istizahların bir kısmında samimiyet görülmemektedir. O yazıların sahipleri, kendilerince kat'i surette verdikleri hükümlere başkalarının da iştirakini temin veya iddialarının kuvvetli olduğunu okuyuculara işrap için suallere lüzum görmüşlerdir.*”

"Mamañih bu sualler ile yok yere bir münakaşa ka-pısı açılması gayesi de istihdaf edilmiş gibi sanılmaktadır. İslam aleminde lüzumsuz yere münakaşalara, tefrikalara sebebiyet verecek suallere, yazılara cevap verilmesi ise muvafık olmaz."

"Bu cihetle bir müddet tereddütten kendimi alamadım. Fakat bilahare bir münakaşa-i kalemiye tarzında olmaksızın ve sual sahipleri nazara alınmaksızın mücerret bir hakikatin tecellesine hizmet etmeği ve dini, tarihi bazı hadiselerin hakiki mahiyetini göstermeğe çalışmayı bir ilmi vazife telakki ederek bu hususta bazı şeyler yazmaya karar verdim."

"Vakıa daha mufassal bir eser yazmak isterdim, fakat resmi ve ilmi vazifelerimin çokluğu ve ikmaline çalıştığım sair bir kısım ilmi eserlerin mevcudiyeti bu hususta dilhahım (gönlümce) üzere etraflıca bir eser yazmaya mani' olmuştur."

Bilmen, 240 sayfalık bu eserinin sonunda ashab-ı kiram hakkındaki söylentileri şöyle değerlendiriyor:

"Zamanımızda başka milletler, hiç olmazsa maddi terakkilerini temin için gece gündüz çalışıyorlar. Kendi sadvetlerini, hakimiyetlerini artırmak için yeni yeni kuvvetler elde ediyorlar, mütemadi tecrübeler neticesinde bir çok şeyler keşfediyor, çeşit çeşit maddeler ihzarına muvaffak olarak insanların refahını temine, elemelerini teskine hizmet etmiş bulunuyorlar.

Artık revamıdır ki, Müslümanlar, ne maneviyata çalışsınlar, ne de maddiyat sahasında bir varlık gösterebilirler. Yalnız asırlarca evvel tahaddüs etmiş bir kısım elim hadiseleri bahane ederek birbirinin boğazına sarılsınlar. Geçmiş büyükleri hakkında lisan-ı edebe yakışmayan sözler söylesinler...

"Kudsi dinimiz bütün Müslümanların arasında bir muhabbet, bir tesanüt bulunmasını emrediyor. Artık yüzlerce sene evvelki bir kısım müessif mace-raları gömülmüş oldukları makberelerden çıkarak bu yüzden ehli İslâm arasına yeniden ada-vet ve husumet düşürmek dinimizin ulvi emirlerine, tavsiyelerine muhalif olmaz mı?"

"Velhasıl, biz Müslümanlar için intibahtan, tesanütten başka yol yoktur. Biz Müslümanlara kudsi dinimizin emirleri veçhile hareket ederek hem dün-

yamızı hem de ahiretimizi mamur etmeğe çalışmalıyız. Geçmişteki ihtilafları tazeleyerek düşmanlara ümit vermekten sakınmalıyız. Hatta, bütün beşeriyet için, ilmen, ahlaken, bir imtisal numunesi olmayı kendimize bir gaye edinmeliyiz."

Ömer Nasuhi Bilmen hoca gençlik yıllarından itibaren kitap, gazete, dergi ve benzeri yayın organlarını takip ederek din eksenli münakaşaları, tartışmaları öğrenmiş, kaleme aldığı eserlerinde

münasebet düştükçe bu konudaki tenkit ve görüşlerini yumuşak bir üslupla ve bir İslâm bilgininden beklenen bir eda ile ifade etmekten geri durmamıştır. Bu cümleden olarak aşağı yukarı bütün eserlerinde dinin lüzumundan bahsetmiş ve son ve hak dinin İslam dini olduğunu vurgulamıştır. Şöyle ki;

"Din, beşeriyetin ruhudur. Cemiyeti beşeriye hiçbir vakit dinsiz bir halde yaşamamıştır. Bu

hal, dinin fitri bir ihtiyaç olduğuna şahittir. İlim ve fen terakki ettikçe dinin ehemmiyeti, ruhi kıymeti daha ziyade anlaşılıyor, hakiki mütefekkirler tarafından dine karşı daha büyük bir incizab gösteriliyor. " (İ'tila-i İslam, s. 167)...

"Din-i İslam, hakiki dinlerin sonu ve hepsinin etem ve ekmele olan bir dini ilahidir. Bu dinin vazıı, Allah Taala hazretleridir. Bunun mübelliği, bütün peygamberlerin hatemi ve cümlesinin efdal ve eşrefi olan Hz. Muhammed Aleyhissalatü vesselamdır. Bu dini mübinin kitabı da bütün semavi kitaplardan zübdesi, ve Hz. Muhammed'in bir ebedi mucizesi olan Kur'an-ı Kerimdir." (İ'tila-ı İslam, s.170).

Bilmen, İslam'ın itikat, ibadet, ahlak ve muameleat hükümlerini anlattıktan sonra İslâm mabetlerinde yapılan ibadet tarzı ve ifasının pek ruhani ve hürmetkârane olduğunu vurgular. "Dini İslâm hissiyattan ziyade akla, muhakemata, tefekkürata ehemmiyet vermiş olduğundan bu hal, ibadetler esnasında da tecelli eder. Şuurlu bir Müslüman, bir mabede girdi mi kendisini ma'budunun evi huzuruna kabul edilmiş görür...Sünnet, nafil namazları kendi kendine kılar, istidadı nispetinde tesbihat ve tehlilat ile meşgul olarak bir neşve-i vahdete, bir lücce-i teffekküre (düşünce denizine) dalar. Sonradan bütün cemaat, bir kibleye teveccüh edip bir imama uyarak kemali edep ve hürmetle namazlarını eda ederler. Bu suretle de İslam'ın vahdetini, samimiyetini, bir intizam ve itti-

hat dairesinde tecelli ettirmiş olurlar. ... İslam mabetlerinde imam bulunan zatların gerek cehri namazlarda ve gerek namazdan sonra mihrabiye olarak tilavet ettikleri ayetler, Cuma günleri i'rade-dilen hutbeler, vakit vakit yapılan mevzalar müezzinlerin okudukları tesbihat ve tehlilat ise cemaatin dimağını tenvir ruhunu tenşit, ulvi hissiyatını tatmin edecek mahiyette bulunmuştur. Elverir ki, bu vazifeleri ifa edecek zevat, eda ve şada itibarıyla, iktidar ve fazilet cihetiyle mümtaz simalardan intihap olunsun.

"Hasılı İslâm mabetlerinde yapılan ibadetler, hem akli, hem de hissi ihtiyaçları tatmin edecek bir tarzda ve pek ruhani, hürmetkarane bir vaziyette bulunmaktadır.

"Halbuki sair bir takım dinler vardır ki, onlara ait mabetlerde böyle ruhani, böyle mütefekkirane, hürmetkarane ibadetlerden eser görülemez. Bu mabetlerde sırf cemaat toplamak için ve cemaatin yalnız hissiyatını okşamak ve ruhaniyetinden ziyade cismaniyetini huzuzata gark eylemek için bir takım merasim ve vesait (aletlere) lüzum görülmektedir. Şekli ibadetin mükellef bir halde bulunması, ibadete riyaset edenlerin birçok süslü, külfetli libaslara bürünmesi, cemaatin bir ağızdan negamata başlayarak mabedin sükuni ruhanisini ihlal eylemesi ve ibadetlere çalgı karıştırarak onun ahengi ile ibadetkarane efkarın tarmar bir hale getirilmesi bu cümledendir. ... Hiç beytullah denilen bir mabedi ulvinin sakfı (çatısı) altında, bütün kainatın kadim mabudu olan Allahü Azimüşşainın manevi huzurunda böyle hay ve huy ile ibadet olunabilir mi? Hiç o huzuru azamet, o dergahı uluhiyet, ruhani zevklerden ziyade cismani huzuzata hadim olan böyle çalgı teranelerine bir sahne olabilir mi?" (İ'tila-ı İslam, s.183-184)

Bilmen hoca İslâm dininin cihan şümül bir din olduğunu ve bu dinin diğer dinlerden üstün olduğunu, İslam'ın intişarında Müslümanlara büyük görevler düştüğünü şöyle ifade temektedir:

"Maamafih, (İslam'ın diğer dinlere) bu galebesinin büsbütün tahakkuku için kendi salıklarının uhde-lerine pek şerefli bir vazife teveccüh etmektedir. Bu vazife de İslamiyet'in mahiyetindeki hakkiyeti, ulviyeti bütün aleme karşı kendi güzel hareketleriyle, kendi güzel yazılarıyla, nutukları ile, ve daha sair ilmi vasıtalarla bildirmeğe çalışmaktan ibarettir. Bu vazife ne kadar mükemmel bir halde yapılırsa İslamiyet'in intişar ve inkişafı da o kadar sür'at peyda eder...Bu gün milletler ilmi sahada büyük bir terakki gösteriyorlar. Bugün eski taassup yerine ilmi, fenni tetkikat kaim olmuştur. Bir asır evvel

Müslümanlık aleyhine yapmadıkları iftira kal-mayan garplılar arasında bugün İslamiyet'in hakkiyetinden, güzelliğinden bahseden bir nice alimler, müsteşrikler bulunmaktadır...

"Evet., asrımızda hakikatleri araştırma sevdası gündün güne artıyor, beşeri saadetin yalnız maddi sahadaki terakkiyat ile temin edilemeyeceğini de içtimai hayatın nahoş cereyanı, hakiki münevverlere anlatıp duruyor.

"Binaenaleyh pek memuldur ki, bu gidişle bir gün ferdi ve içtimai saadetin ancak dini ilahi sayesinde temin edileceği bütün dünyada tamamen anlaşılacak ve bu dini bulmak için edyan arasında mukayeseler yapılacak, neticede aranılan dinin İslamiyet'ten başka olmadığı tezahür edecektir" (İ'tila-ı İslam, s. 187-8).

Bilmen hoca, günümüz İslâm toplumlarının ilmen istenen seviyede olmadıklarını ve onların ilim, fen ve teknolojik gelişmeler bakımından geri kalma sebeplerini şöylece özetlemektedir:

1. (Önce esbaba tevesül, sonra tevekkül): İslâm dini, bu âlemde değişmesi söz konusu olmayan ilahi kanunların cereyan ettiğini göstermektedir. Buna rağmen, bir kısım İslâm toplumları bu ilahi kanunları dikkate almamışlar bunlara aykırı bir şekilde davranmışlar ve bu yüzden de terakkiden mahrum kalmışlardır. Halbuki bu hususta Peygamber efendimizin nezih, azimkar hayatını örnek tutmaları gerekirdi.

2. Çalışma- Tembellik değil: Müslümanlık, daima çalışmayı, gayret sarfetmeyi emir ve tavsiye eder. Durum böyle iken, birçok Müslüman atalet içinde yaşamaya başlamış, tevekkül ve kanaat kavramlarını yanlış anlamış, başka milletlerin ne kadar çalışıp durduklarından habersiz olmuş, rahat döşeğine uzanıp yatmayı tercih etmiş, dolayısıyla başka milletler ile hayat mücadelesine devam edemeyerek meydanı düşmanlarına açık bırakmıştır.

3. Sefahat ve maneviyattan Mahrumiyet: Müslümanlık ne dünyadan el etek çekmeği ister, ne de zevk, safa ve eğlenceye dalmayı. Müslümanlardan bir kısmı zühd ve takvadan sayıldığını sanarak tembellik yolunu tutmuş, bir kısmı da tamamıyla zevk, safa ve eğlenceye dalarak nefsinin esiri olmuş, milletin hayrına sarfedilmesi gereken mal ve servetini eğlencede tüketmiştir. Böylece bu kişiler maneviyata veda etmiş, bunun neticesinde toplumun faaliyeti felce uğramış ve ahlaki iktisadiyatı iflasa yüz tutmuş, başka mil-

letlerin gelişmesine meydan açmıştır.

4. Teknolojik gelişme: Müslümanlık kuvvet hazırlamayı bir vecibe kılmıştır. (Enfal,60). Kuvvet hazırlanması ise ticari, sinai, ilmi birçok müessesenin varlığına bağlıdır. Birçok Müslüman bu vecibelerini güzelce takdir edememiş, zamanlarının gereklerine göre kuvvet hazırlamamışlar. Buna karşılık başka milletler bu konuda büyük bir çaba içerisine girmişlerdir.

5. İlim ve fen sahasındaki durgunluk: İslâm dini, müspet ilimlere ve fenne büyük bir önem vermesine rağmen, Müslümanlardan pek çoğu müspet ilimleri bir gaye değil, geçimlerini sağlayacak bir vasıta olarak telakki etmişler, zamanlarının ilim ve fen sahasındaki gelişmelerini takip edememişlerdir.. Sadece geçmişteki atalarının ilmi gelişmeleriyle övünmüşlerdir. Hâlbuki bir zamanlar atalet içinde bulunan Avrupa milletleri müspet ilimlere ve fenlere yönelmişler ve bu konuda büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir.

6. Müslümanlık hakka ve ahlaka riayeti, bencil davranıştan uzak durmayı emretmiş, kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için de istemesini tavsiye etmiştir: Buna rağmen bazı Müslümanlar kişisel menfaatlerini ön planda tutmuş, kardeşlik hakkına riayet etmemiştir. Bunun neticesinde de toplumda din kardeşliği kavramı unutulmuş, ayrılıklar baş göstermiş, rekabetler oluşmuştur...

“Dünyanın her tarafında bulunan Müslümanlar, şu müessif hallere son verir, layıkı veçhile faaliyete başlar, İslamiyet’in ulvi talimat ve tavsiyelerinden ilham alarak maddi ve manevi sahalarda yükselmeye çalışırsa şüphe yok ki, hem kendi varlıklarını İslamiyet’in ulviyetiyle mütenasip bir terakki dairesinde muhafaza etmiş, hem de Müslümanlığın mütevali inkişafına güzelce hizmette bulunma şerefini kazanmış olurlar. (İ'tila-İslam, s.191-5)

FIKHA HİZMETLERİ

Ömer Nasuhi Bilmen hoca, zamanının her türlü imkanlarını en güzel şekilde değerlendirerek İslami ilimler alanında iyi yetişmiş bir alimimizdir. Kendisi dinimizin iki kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in dili olan Arapça'yı ve san'at ve edebiyat dili olan Farsça'yı ana dili gibi öğrenmiş, bu iki dilde de şiir yazacak dereceye ulaşmıştır. Zihin yapısı, anlayış ve kavrayışı ve kabiliyeti itibariyle ilme yatkın bir kişiliğe sahip olan Bilmen, Dini ilimlerle ilgili Batı'da ve Doğu'da yazılmış yazma ve basma eserleri incelemiş ve okuduklarını hazmetmiş,

özümsemiş, bu konuda yazılan ve söylenenlerin özünü kavramış ve öğrendiği bilgileri kendi ifadeleriyle en doğru bir biçimde eserlerinde halka aktarmış bir kişidir.

Engin bir ilmi birikimine rağmen, dini konularda fikir beyan ederken, fetva verirken hep ihtiyatlı davranmış ve tarih boyunca alimlerce takdir edilmiş, üzerlerinde konsensüs meydana gelmiş din büyüklerinin bilimsel kanaat ve görüşlerini benimsemiş, onların yolundan yürümüştür.

Ona göre dini konularda hüküm çıkarmak, fetva vermek kolay bir iş değildir. Bu, büyük bir ilim işi, bir ihtisas işidir. Ona göre, Kur'an'ın, sünnet'in mübarek manalarını öyle yüzeysel bir şekilde anlayabilen, öyle hafızalarında sınırlı birkaç hadis-i şerif bulunan kişilerin, bir müçtehide tabi olmayıp ta şer'i delillerden hüküm çıkarmaya kalkışmaları, kendi adlarına fetva vermeleri asla caiz olamaz. Hatta vaktiyle Arapça 'ya hakkı ile vakıf, hafızaları yüzbinlerce hadis-i şerifler ile müzeyyen olan birçok muhterem âlimler, muhaddisler bile içtihat davasına kalkışmamış, fetva vermekten kaçınmış bu ciheti fukahaya bırakmak insafını göstermiştir.

“Malumdur ki herhangi bir milletin fertleri; edebiyat, felsefe, matematik, tıp, askerlik, siyaset, iktisat, hukuk gibi ilimlerle az çok ilgilenirler. Fakat sırf bu ilgilenmeden dolayı bilgisi, ihtisası olmayan bir kişi, kalkar da bu ilimlerden birine, mesela, tıba veya matematiğe ait meselelerden bahseder, bunlara dair başkalarına ders vermeye cür'et gösterirse, haddini aşmış, kendi bilgisizliğini teşhir etmiş, şahsiyetini gülünç vaziyete düşürmüş olmaz mı? Bu yüzdendir ki, yeteri derecede ehliyeti olmayan kimselerin bu mevzulara karıştıkları görülmemektedir.

Binaenaleyh dini ilimlerde de bu esasa riayet lazımdır. Çeşitli yönlerden tasnife tabi bulunan ve her biri birçok mühim, dakik asılları, kaideleri, meseleleri ihtiva eden dini ilimlerde ve özellikle şer'i hükümlerde yeter derecede bilgisi, tecrübesi bulunmayan kimselerin kalkıp da bu ilimler adına söz söylemeleri doğru olmaz. Böyle bir sözün, mesela verilecek bir fetvanın din adına bir kıymeti olamayacağından ona itimat olunamaz. Bunun manevi mes'uliyetini de ayrıca düşünmek gerekir.” (Hukuku İslamiyye, C.,I, s.251).

İşte kendisinde çok mükemmel bir hukuk nosyonu teşekkül etmesine rağmen, hayatı boyunca Hanefi mezhebine bağlı kalmış ve onun görüşlerini savunmuştur. Bilmen hoca, Hanefi mezhebine

bağlı kalmakla birlikte, meseleleri inceden inceye tahlil edişinden ve yumuşak üslubundan anladığımızı göre o, diğer fikhi mezheplerin görüşlerine açık ve gerektiğinde belirli şartlar dâhilinde onlardan istifade edilmesini tecviz eden bir kişiliğe sahipti. Mesela, Karı-koca arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, Nisa suresinin 35. ayeti bu anlaşmazlığın giderilmesi için tarafların hakemlere müracaat etmesini istemektedir. Hanefi, Zahirî mezhebine ve İmam Şafii ile İmam Ahmed'in bir kavline göre, hakemlerin görevi sadece tarafları barıştırmaktan ibarettir. Hakemlerin tefrik'a yani nikah bağına kaldırmaya yetkileri yoktur. Fakat, Maliki mezhebine göre, bu yetkiyi haizdir. Malikilerin bu görüşü, zamanımızın hayat tarzlarına daha uygun görüldüğünden 1917 tarihinde yürürlüğe giren Hukuku Aile Kararnamesinin 130. Maddesi, bu görüşe göre düzenlenmiştir. Mülga meşihat dairesinde mün'akid bir encümen tarafından "Usuli Muhakemati Şer'îyye Kararnamesine ilavesi istenilen bazı maddelerinden biri de Malikilerin bu görüşü üzere düzenlendiğinden o zaman bunun esbabı mucibesi layihasında yazmış olduğum mütalaa arasında şöyle denilmiştir:

"Vakia nikah, mühim bir akdi şer'iden ibaret olup içtimai saadete bais, eltafi ilahiyeden madud bulunduğundan bunu idameye çalışmak, insanların umumi menfaatleri icaplarından. Fakat aile hayatında bazen öyle bir hal tahaddüs eder ki, artık zevciyeti devam ettirmek kabil olamaz. Bütün günleri niza ve şikak ile geçen ve verilen müessir nasihatlardan asla müstefid olmayan kimseler arasında zevciyet rabitasının devamından ferdi ve içtimai bir faide beklenemez. Hele erkek, talaka ehliyeti haiz olduğundan böyle bir hal vukuunda talaka tevessül ederek kendisini zehralud (zehir karışımı) bir yaşayışın elim tazyiklerinden kurtarabilir. Fakat kadınlar bu ehliyete malik olmadıklarından böyle bir hale maruz bulunacak bir zevcenin ne kadar müşkülât içinde kalacağı beyandan müstağnidir. Hatta bu babdaki hayati ilcaattan dolayı bazı kadınlar, birtakım gayri meşru çarelere başvuruyor, ve nüşuz halinde devam ederek rabkai nikahdan kurtulmak için kocaları hakkında diyanet ve insaniyetle te'lifi kabil olmayan gayri sahih isnatlara cüret gösteriyorlar.

"İşte bu gibi müessif hallerin artmasına meydan vermemek için bu hususta eimme-i Malikiyye hazretinin akvali veçhile amel edilmesi muhitimizin bugünkü içtimai ahvaline nazaran hikmet ve maslahata daha muvafık görüldüğünden on ikinci(12)madde o veçhile tanzim kılınmıştır" (Hukuk-İslâmiyye,II,367-8).

"Hanefilere göre, nikâh, büyük bir nimettir, ehemmiyetli ve daimi bir rabitadır. Bunu nafakanın tezzürü gibi bir arızaya mebni izale ve ibtal etmek muvafık olamaz. Zaten mehir ve nafakayı vermeğe, diğer zevciyet hukukunu ifaya muktedir olanların tehhül ederek menkuhelerini izrar eylemeleri haramdır. Güzel ahlak sahipleri, bu cihetleri güzelce düşündükten sonra tehhül ederler. Bu halde infaktan aciz dolayısı ile iftiraka pek nadir olarak ihtiyaç hissedilir. Bu gibi nadir hadiseler ise umumi esasları ihlale sebep olamaz. "Maahaza bu fesih ciheti kabul edilse bazı kadınların bir kötü telkinata kapılarak nafakalarının teazzürü bahanesiyle zevciyet rabitasını izaleye çalışacakları ve bilahare bu yüzden sefalet ve nedamete duçar olacakları da müstab'ad değildir.

"Hanefilerin bu nokta-i nazarları, ahlak-ı fazıla ashabı hakkında hikmet ve maslahata pek muvafıktır. Fakat zamanımızda insanların ahlakı, münasebetleri tebeddül etmiş, zevciyet hukukuna riayet edenler azalmış, kadınların bir müddet nafakasız kalmalarından bir takım içtimai mahzurlar tevellüd edeceği şüphesiz bulunmuştur. Bu bakımdan da Hanbeli mezhebi, asrın maslahatına daha uygun görülmüştür. Bunun içindir ki, mülga Fetvahan-i Ali hey'et-i te'lifiyesi tarafından (23 rebiülahır 1334) tarihinde Hanbeli mezhebine tevfikân 'zevc, gaib olarak nafakasını tahsili müteazzir olduğu takdirde zevcenin talebiyle kadı nikahı fesheder" diye bir madde tanzim edilerek iradesi tahsil edilmiştir(Hukuk-İslâmiyye,II, s.471).

Bilmen hocaya göre; "mefkud'un karısı da bu gerekçelere istinaden Maliki ve Hanbeli mezheplerinin görüşlerine göre zevc'inden tefrikini isteyebilir," (Hukuk-İslâmiyye,VII,s.227).

Velhasıl, Ömer Nasuhi Bilmen Hoca, vefat edinceye kadar gerek ilmi ve ahlaki otoritesi, gerekse samimi dindarlığı ve tevazuu ile Türkiye'de Müslüman halkın başlıca güven kaynağı oldu. İnanç, ibadet ve ahlakta Ehl-i sünnet mezhebinin şahsında tam bir liyakatle temsil ettiği için herkesin sevgi ve saygısını kazandı. O da, selefleri gibi, dini konularda asla taviz vermedi. Aksine İslam'ın ortaya koyduğu iman, ahlak ve hukuk ilkelerinin orijinallliğini, evrenselliğini kendinden beklenen liyakat ve cesaretle savundu.

Kendisini İslamiyet'e, insanlığa, ilme, özellikle İslami ilimlere hizmetinden, ilim âleminde kazandırdığı değerli eserlerinden dolayı hürmetle yad ediyor, Ömer Nasuhi Bilmen Hocamıza Yüce Allah'tan rahmet niyaz ediyoruz. Makamı cennet olsun.

HERKES İÇİN
YAŞANILABİLİR BİR AZİZİYE

KÜLTÜR'ÜN ADRESİ

ÇERMİK FESTİVALI

BÜYÜLEDİ !

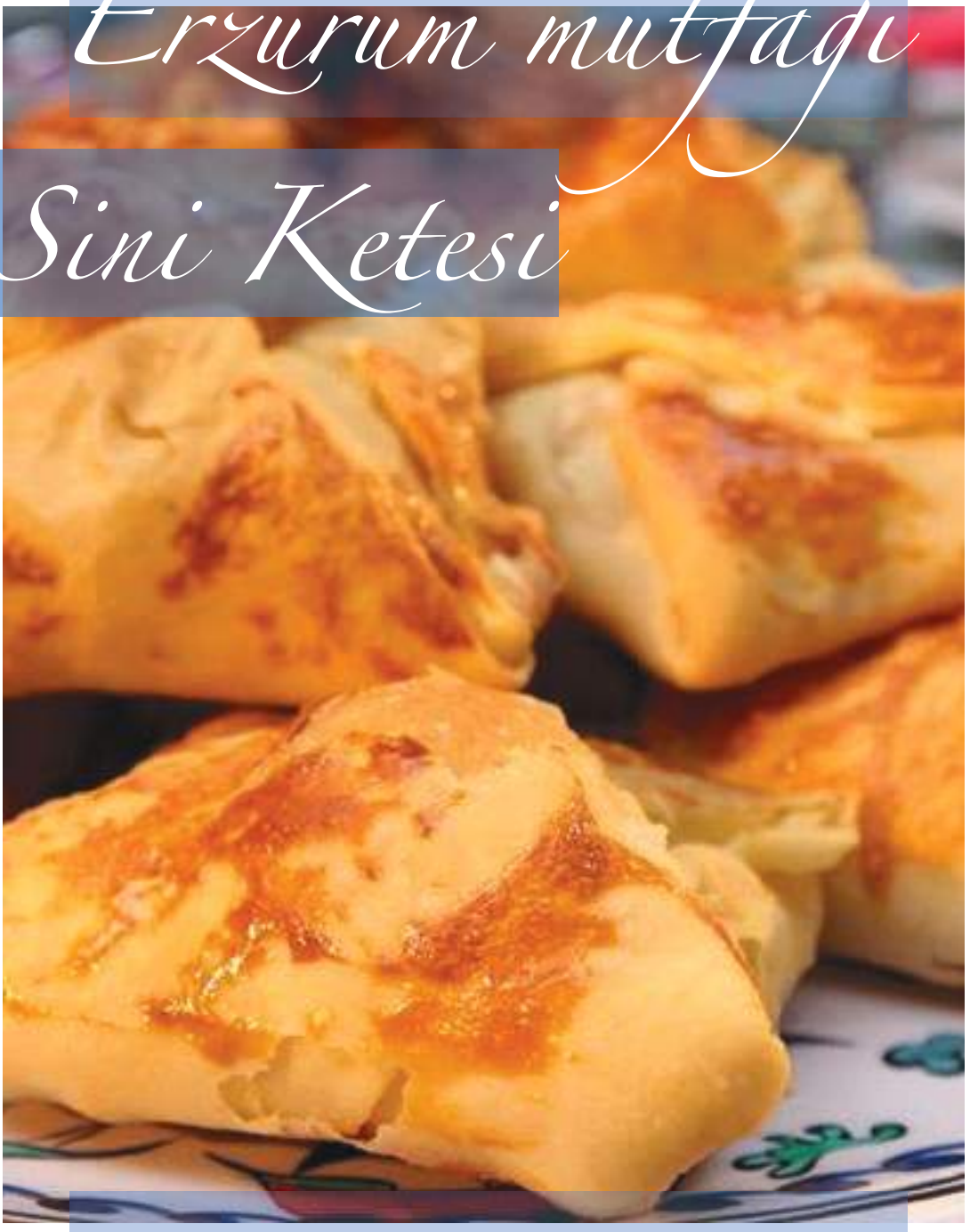

DOLU DOLU FESTİVAL

Yükseklerden Gelen Lezzet

Erzurum mutfağı

Sini Ketesi

Geniş bir kaba su konur. Eritilmiş tereyağı ve sıvı yağ eklenir. Tuzu atılır. Aldığı kadar unla sert kıvamlı bir hamur yoğrulur. 30 dakika dinlendirilir. Tereyağı konulan tavada un kavrulur. Un kokusu gittiği an olmuş demektir. Ocaktan alınır. Ilıyınca içine dövülmüş ceviz ve dövülmüş karanfil konup harmanlanır.

Dinlenen hamurdan ceviz büyüklüğünde bezeler alınır. Nişasta ve un karışımı ile çay tabağı büyüklüğünde açılıp 4 tanesi üstüste konur. Ve tek seferde büyütülerek açılır. 4 yufka aynı anda büyümüş olacaktır. Birbirinden ayrılır ve tek yufkanın üzerine eritilen tereyağ sürülür. 4 tarafından zarf şeklinde kapatılır her kata eritilen tereyağ gezdirilir. Ortasına hazırlanan iç harçtan konur ve bohça şeklinde kapatılarak üzerine yağlı kağıt serilen fırın tepsisine alınır. Her yufkaya aynı işlem uygulanır. Üzerlerine yumurta sarısı sürülür. 180 derecede önceden ısıtılan fırına verilir.

“Mazinin hiçbir parçasını
kaybetmeyelim. Zira istikbalin
kerestesi onlardır.

Tosyavizade Dr. Rifat Osman

Şehri Kadim
Aziziye

Şehr-i Kadim
Erzurum Albümünden

1960'larda Tebrizkapı / Erzurum...

(Murat Türker Tüfekçi Arşivi)